

**1980-2000 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE UYGULANAN NEO
LİBERAL POLİTİKALARIN İŞÇİ SINIFINA ETKİLERİ**

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Sosyoloji Anabilim Dalı

Hande ÇELİK

Danışman: Doç. Dr. Mehmet MEDER

Aralık 2006

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Sosyoloji Anabilim Dalı öğrencisi Hande ÇELİK tarafından Doç. Dr. Mehmet MEDER yönetiminde hazırlanan “1980–2000 Yılları Arasında Türkiye’de Uygulanan Neo Liberal Politikaların İşçi Sınıfına Etkileri” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 04.11.2006 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Hasan TÜZEN

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Mehmet MEDER

Jüri Üyesi (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Hülya YALDIR

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun ~~12.11.2006~~ tarih ve ~~25/01~~ sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Nazım Kadri EKİNCİ
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza :
Öğrenci Adı soyadı : Hande ÇELİK

TEŞEKKÜR

Öncelikle tüm hayatım boyunca maddi ve manevi katkılarını benden esirgemeyen ve üzerimde sonsuz emekleri olan annem, babam ve canım kardeşime, evde sağladıkları huzurlu ortam ve paylaştıkları uykusuz geceler için kadim dostlarım Buket Özkay ve Sevil Devamođlu'na, tez süresi boyunca her daim yanımda olan Murat Şahin ve Hicret Aydın'a teşekkür ederim. Son olarak bir danışmandan öte hoca olarak yol göstericiliğini ve sabrını hiçbir zaman esirgemeyen ve göreve başladığım ilk günden itibaren en zor anlarda moral desteği ile yola devam etmemi sağlayan sevgili hocam Doç. Dr Mehmet Meder'e teşekkür eder ve saygılarımı sunarım

ÖZET

1980-2000 Yılları Arasında Türkiye’de Uygulanan Neo Liberal Politikaların İşçi Sınıfına Etkileri

ÇELİK, Hande

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji ABD
Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Mehmet MEDER

Aralık 2006, 163 Sayfa

Neo liberalizm, en dar tanımlamasıyla ekonomi işleriyle devlet işlerinin keskin çizgilerle birbirinden ayrılması, özel teşebbüsün ön plana çıkarılması ve devlet aygıtının hem sosyal hem de ekonomik alanda etkinliğinin azaltılmasını ifade eder. Neo liberalizm olarak nitelendirilen yeni sisteme gelişmekte olan devletler “yapısal uyum programları” ile dahil edilmişlerdir. Neo liberalizm Türkiye’de ilk kez 24 Ocak 1980 kararlarında somut hale gelmiştir. Neo liberalizmin özünü oluşturan özel sermayenin teşvik edilmesi kapsamında girişimciliğin önünde engel olarak görülen maliyetler bir dizi yasal düzenleme ile düşürülmüştür. Araştırmanın temel nesnesini oluşturan işçiler ile ilgili bu uygulamalar kapsamında bir düzenleme yapılmıştır. Sendikal hakların kısıtlandığı, ücretlerde reel gerilemenin yaşandığı, 1980’li ve 1990’lı yıllar, işçiler için zor bir dönemi ifade eder. Tüm dünyada 1980 sonrası etkin olmaya başlayan neo liberalizm ve 24 Ocak kararları daha sonra Özal Dönemi boyunca da sürecek bir dizi reformun başlangıcı olmuştur. Gerekli olan hukuksal düzen ise 1892 anayasası ile sağlanmıştır. Özel sermayenin gelişmesine yönelik olan kanunlarla, ücretlerde sermaye lehine bir aşınma sağlanmıştır. İşçi hareketine büyük sınırlamalar getiren, 1982 Anayasasıyla ücret aşınmaları karşısında gerçekleşecek işçi hareketinin önüne geçilmiştir. Reel ücretlerdeki gerileme işçi ailelerinin sosyal hayatlarında hissedilmiştir. İşçi ailelerinde, ek işle uğraşma, çocukların eğitimden ayrılmak durumunda kalması, alım gücünde azalma gibi gelişmeler yaşanmıştır. 1980-2000 yılları arasında Türkiye’de uygulanan neo liberal politikaların işçi sınıfını ekonomik, sosyal , hukuksal ve sendikal anlamda ne şekilde etkilediği çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar sözcükler: Neo liberalizm, işçi sınıfı, sendikal haklar, işçi ücretleri

ABSTRACT**1980-2000 Yılları Arasında Türkiye’de Uygulanan Neo Liberal Politikaların İşçi Sınıfına Etkileri**

ÇELİK, Hande

M.Sc.Thesis in Sosyology

Supervisor: Doç. Dr. Mehmet MEDER

December 2006, 163 Pages

The narrowest definition of neo liberalism is that a sharp separation between economy and state affairs, importance of private enterprises and a decrease of the impact of state in social and economical fields. Developing countries integrated into new system called as neo liberalism with “structural adaption programs”. In Turkey, neo liberalism becomes concrete in 1980 with the Decrees of January 24th. In the sense of encouraging private capital, the costs which have been seen as an obstacle against enterprise were reduced by some legal regulations. Related with workers as the main object of this research, within the context of these applications an arrangement is made. 1980s and 1990s expresses the years of difficulties for the workers that unionist rights were restricted and the real wages are declined. The effects of neo liberalism and the Decrees of January 24th are the beginning for the series of reforms that would go on in Özal period. The Decrees of January 24th are one of the most important steps in the way liberalization of Turkey. The necessary legal order has been procured by the 1982 Constitution. With the laws favour to the improvement of capital, an erosion occurred in wages also in favour of capital. 1982 Constitution that has brought great limitations to the movement of workers prevented the movements against the erosion of wages. The decrease in wages was felt in the families of workers in their social lives. In families of workers, there have been some circumstances such as leaving education of children, working in extra jobs and decrease in purchasing power. The effects of neo liberal policies applied between the years of 1980 and 2000 on the working class in the sense of economic, social, legal and union, constitute the subject matter of this study.

Key Words: Neo liberalism, working class, unionist rights, wages of workers.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	iv
TABLolar DİZİNİ.....	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İKTİSAT TARİHİ

1.1. KAPİTALİST SİSTEMİN OLUŞTURULMASI DÖNEMİ 1923-1945.....	6
1.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA KURULAN ULUSLAR ARASI EKONOMİK DÜZENE KATILMA: 1947–1980.....	19
1.3.1980 SONRASINDA TÜRKİYE’DE UYGULANAN İKTİSAT POLİTİKALARI.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İŞÇİ HAREKETLERİ VE SENDİKAL HAKLAR

2.1. 1923–1946 TEK PARTİ DÖNEMİ	102
2.2. 1946–1960 ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİNDE İŞÇİ HAREKETİ.....	106
2.3. 1960’LARDA TÜRKİYE’DE İŞÇİ HAREKETİ VE SENDİKACILIK.....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 – 2000 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE UYGULANAN NEO-LİBERAL POLİTİKALARIN İŞÇİ SINIFINA ETKİLERİ

3.1. TÜRKİYE’DE 1980–2000 ARASINDA UYGULANAN NEO LİBERAL POLİTİKALARIN İŞÇİ SINIFINA YASALLAR BAKIMINDAN ETKİLERİ.....	116
3.1.1. Ücret Artışı ve İşten Çıkarma Yasağı	117
3.1.2. Yüksek Hakem Kurulu (YHK), Zorunlu Tahkim, Ücretlerin Regülasyonu ve Denetimi.....	118
3.1.3. Sosyal Sigortalar Kanunundaki Değişiklikler.....	118
3.1.4. 1983 Tarihli Sendikalar Kanunu ve Sendikacılığa Getirdiği Yasak ve Kısıtlamalar	119
3.1.5. 1983 Tarihli TİSGLK ve Grev Hakkında Getirdiği Kısıtlamalar	122
3.1.5.1 1982 Anayasası ve Grev Hakkı.....	123
3.1.5.2 1983 TİSLK ve Grev Hakkı	123
3.2. TÜRKİYE’DE 1980- 2000 ARASINDA UYGULANAN NEO LİBERAL POLİTİKALARIN İŞÇİ SINIFINA SENDİKAL ÖRGÜTLENMELER VE İŞÇİ HAREKETİ BAĞLAMINDA ETKİLERİ	126
3.3. TÜRKİYE’DE 1980- 2000 ARASINDA UYGULANAN NEO LİBERAL POLİTİKALARIN İŞÇİ SINIFINA ÜCRETLERİN GELİŞİMİ BAKIMINDAN ETKİLERİ.....	131

3.4. TÜRKİYE’DE 1980- 2000 ARASINDA UYGULANAN NEO LİBERAL POLİTİKALARIN İŞÇİ SINIFININ SOSYAL YAŞAMINA ETKİLERİ.....	138
SONUÇ.....	149
KAYNAKÇA.....	152
ÖZGEÇMİŞ.....	164

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1.1. Türkiye’de Bitkisel üretim (1923-1929).....	8
Tablo 1.2. Türkiye’nin İktisadi Gelişmenin Temel Özellikleri 1923–1946.....	18
Tablo 1.3. İleri kapitalist ülkelerde 1820’den itibaren çeşitli zaman dilimlerinde ortalama büyüme oranları.....	20
Tablo 1.4. Savaş Yıllarındaki Bölüşüm İlişkileri 1938-1939 ve 1944-45.....	27
Tablo 1.5. Tahıl Üretimi (1950–1953) (Bin Ton).....	30
Tablo 1.6. Dış Ticaret (1950–1953) (Milyon \$).....	30
Tablo 1.7. Dış Ticaret (1953–1960).....	32
Tablo 1.8. Birinci Beş Yıllık Plan Döneminin Temel Göstergeleri	41
Tablo 1.9. İkinci Beş Yıllık Plan Döneminin Temel Göstergeleri.....	43
Tablo 1.10. Üçüncü Beş Yıllık Plan Döneminin Temel Göstergeleri.....	45
Tablo 1.11. Türkiye İmalat Sanayi Göstergeleri.....	45
Tablo 1.12. 1962–1976 yılları arasında reel ücretler ve sınaî katma değerdeki payları	47
Tablo 1.13. Türkiye’nin İktisadi Gelişmenin Temel Özellikleri 1923–1946.....	50
Tablo 1.14. Küresel gelir farklılığı.....	59
Tablo 1.15. 1990’lı yıllarda bazı azgelişmiş ve gelişmiş ülkelerdeki gelir dağılımları.....	60
Tablo 1.16. Seçilmiş ileri kapitalist ülkelerde sivil istihdamın yapısı 1960-1981, hizmet sektörünün yükselişi/ Çalışan nüfusun sektörlere yüzde dağılımı.....	62
Tablo 1.17. İşsizlik Oranları (1976–1993).....	63
Tablo 1.18. Özel İmalat Sanayiinde Kâr oranları ve Reel Ücretler.....	78
Tablo 1.19. 1984–1989 yılları arasında ekonomik durumu.....	79
Tablo 1.20. İmalat Sanayi Ücret ve Kar Değişimi 1980 = 100	80
Tablo 1.21. Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlıklarının Gerçekleşen Konsolide bütçe harcamalarındaki payı	83
Tablo 1.22. VI. Plan Döneminde Ekonomik Durum (Milyar \$).....	90
Tablo 1.23. 2000’li yıllara girerken Dünya ve Türkiye.....	91
Tablo 1.24. Türkiye’nin İktisadi Gelişmenin Temel Özellikleri 1980 ve sonrası.....	92

Tablo 2.1. Teşvik-i Sanayi Kanunu Kapsamına Giren Kuruluşlarda Çalışanların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	104
Tablo 2.2. 1948-1960 Yılları Arasında İş Yasası Kapsamına Giren İşçi Sayısı ve Sendikalı İşçi	109
Tablo 3.1. Farklı Ülkelerin Kentlerinde Ücret Düzeyleri Karşılaştırmaları	133
Tablo 3.2. Bazı İşçi, Memur ve Emeklilerin Ücret, Maaş, Kıdem Tazminatı ve Emeklilik İkramiyelerinin Gelişimi (1980–1987.....	134
Tablo 3.3. 1980–1987 Yılları Arasındaki Asgari Ücret ve Yoksulluk Sınırları Karşılaştırmaları.....	135
Tablo 3.4. 1988 Sonrasında Asgari Ücret ve Yoksulluk Sınırları Karşılaştırmaları	136
Tablo 3.5. İşçinin Pazardaki Alım Gücü Nasıl Düşmüştür.....	137
Tablo 3.6. İşteki konumuna göre istihdam göstergeleri (1988–1999) (%).....	139
Tablo 3.7. Emekçi Ailelerinde Dayanıklı Tüketim Malları.....	143
Tablo 3.8. Asgari ücret sınıflamalarına bağlı olarak gelir düzeyine göre dayanıklı tüketim malları ve ev eşyası sahipliği.....	144
Tablo 4.1. Türkiye’de Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımı.....	154
Tablo 4.2. Ücret-Maaş Geliri Sağlayanlarla Kâr-Faiz-Rant Geliri Elde Edenlerin Ortalama Gelirlerinin Gelişimi (TL.).....	155

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşmiş Devletleri
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DP	Demokrat Parti
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
ILO	Uluslar arası Çalışma Örgütü
IFTU	Uluslar arası Sendikalar Federasyonu
KDV	Katma Değer Vergisi
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
OECD	İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği
SEKA	Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları Anonim Şirketi
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
TİS	Toplu İş Sözleşmesi
TİSGLK	Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
Türk-İş	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
YHK	Yüksek Hakemler Kurulu

GİRİŞ

Tarihi, zamansal kesitlere ayırmak her zaman itirazlara yol açmıştır. Ancak dönemler arasında kesin çizgilerin olmadığını ve aralarında bir geçişgenlik olduğunu kabul ederek, dünya tarihini dönemlere ayırmak, yapılacak olan her çalışma için doğru zemini hazırlayacağından ötürü kaçınılmaz gözükmektedir. Çünkü her sosyal, iktisadi, siyasi olay kendi döneminde anlamlı olduğu gibi içinde daha önceki dönemlerin tarihsel mirasını da barındırmaktadır. Yapılmış olan çalışma dönemselsel bir kesit ve bu kesit içinde uygulanan iktisadi politikaların bir sınıfa yansımaları ile sınırlandırılmış olsa da tüm bu iktisadi ve sosyal gelişmeler daha önceki dönemlerden koparılamaz.

Türkiye’de neo liberal politikaların anlamlandırılabilmesi, kapitalizmin hem dünyada hem de Türkiye’de nasıl geliştiği, kapitalizmin yaşadığı dönüşümlerin ve kapitalizme ideolojik temel sağlayan liberal öğretinin temel öğelerinin neler olduğu gibi birçok noktanın bütünsel bir şekilde anlaşılmasına bağlıdır. Bu sebeple tezin konusu olan “1980-2000 Yılları Arasında Türkiye’de Uygulanan Neo-Liberal Politikaların İşçi Sınıfına Etkileri”, dünya iktisadi tarihi, Türkiye iktisat tarihi, Dünyada ve Türkiye’de işçi hareketinin seyri bağlamında ele alınacaktır. Türkiye’de Uygulanan Neo-Liberal Politikaların İşçi Sınıfına Etkilerinin ne olduğunun bu bağlamda anlam kazanacağına inanılmaktadır.

Kapitalizmin tarihini dönemlere ayırmak oldukça güçtür ancak kabaca bir dönelerlendirme yapılacak olunursa 1870-1930 arasında kalan dönem, klasik kapitalizmin geliştiği yıllardır. Bu dönemde artı değer yaratılması klasik anlamda yapılan sömürgeciliklere bağlıydı. 1930-1970 arasındaki dönem ise kapitalizmin uluslararası kuruluşlara aracılığıyla boyut değiştirdiği dönemdir. İkinci dünya savaşı sonucunda hızlı girilen ulus devletleşme süreci kapitalizmin boyut değiştirmesinde belirleyicidir. Gelişmiş devletler artı değer yaratmak amacıyla doğrudan müdahalelerde bulunamamaktadırlar. Onun yerine yeni ulus devletlerde, devlet aygıtları yaratarak sisteme eklenmelerini sağlamaktadırlar.

1970’li yılların sonlarına doğru yaşanan ekonomik krizlerin artması, ve artı değer devletin kontrolünden çıkarak uluslararası şirketlere geçmesi yeni bir iktisadi modeli, zorunlu kılmıştır. Her ne kadar neo liberal olarak adlandırılan yeni dönem liberal dönemin devamı niteliğinde de olsa yeni dönem, klasik liberal dönemden

devletin artık bir aygıt olmaktan çıkarılması ve piyasalardaki etkinliğinin azaltılması, sermayenin uluslararası boyutta serbestleşmesi gibi bazı özelliklerle ayrılır. “Yeni sağın” ideolojik zeminini oluşturduğu neo liberal politikalar IMF, dünya bankası gibi kuruluşların kendilerine bağlı durumda olan devletlere yaklaşımlarını da değiştirmiştir. Devletin modernizasyonu fikri etrafında şekillenen idari reform çalışmaları yerine devletin küçülmesini hedefleyen yapısal uyarlamalar hayata geçirilmiştir.

Liberalizmin kazandığı yeni biçim emeğin de yeniden örgütlenme gerekliliğini doğurmuştur. Çünkü sürekli değişen pazarlara tam zamanlı kitle üretimi artık cevap veremez hale gelmiştir. Her an değişen taleplere cevap verebilmek için emeğe, zaman ve mekan bağlamında esnek bir yapı kazandırılmıştır. Dünyada kapitalizmin ve emeğin örgütlenmesi böylesi bir süreçten geçerek değişirken, Türkiye’nin aynı süreci nasıl yaşadığı tezin temel problemlerden biridir. Özellikle neo liberal politikaların, nasıl ortaya çıktığı ve bu süre zarfında hangi aygıtları kullandığı, bölüşüm ilişkilerini nasıl şekillendirdiği, çalışmanın diğer problemleridir. Ancak neo liberalizmin kapsamının çok geniş olması ve Türkiye’de yaklaşık otuz yıllık bir süreci kapsamaması ve birçok sınıf üzerinde doğrudan etkisinin olması, konun sınırlandırılmasına sebep olmuştur. Bu sebepten neo liberal politikalar 1980-2000 yılları arasındaki bir kesit ile sınırlandırılmıştır. Diğer bir sınırlılık ise tüm bölüşüm ilişkilerinde tüm sınıflara değil de yalnızca işçi sınıfı üzerine odaklanılmasıdır. Çalışmanın konusu işçi sınıfı ile de sınırlandırılmıştır.

Neo liberal politikaların etkin olmaya başladığı dönemlerde sermayenin uluslararası boyut kazanması temel amaç olduğundan ötürü özel sermaye teşvik edilerek güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaç etrafında maliyetlerin düşürülmesi için ücretlerin gerilemesi, sigortalı işgücünün azaltılması, taşeron iş verilmesi, yarı zamanlı işçi istihdam edilmesi gibi uygulamalara gidilmiştir. Bu tarz uygulamalara 1980 sonrasında Türkiye’de de rastlanılmaktadır. Hazırlanmış olan bu tezin amacı bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye’de işçi sınıfının 1980-2000 yılları arasında uygulanan neo liberal politikalarından nasıl etkilendiğini ortaya koyabilmektir. Bu temel amaç doğrultusunda bu süre zarfında işçilerle ilgili yapılmış yasal düzenlemeler, ücret politikaları ve sosyal hayatlarındaki değişimler incelenmiştir.

1980-2000 Yılları Arasında Türkiye’de Uygulanan Neo-Liberal Politikaların İşçi Sınıfına Etkileri” adlı bu tez, teorik bir çalışma olup, literatür taraması ve temel istatistiki verilerin değerlendirilmesi üzerine yapılandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İKTİSAT TARİHİ

Cumhuriyet Dönemi İktisat tarihi, ulus devlet olma veya ulus devlet kurma dönemi ile iç içe geçmiş seksen yıllık bir süreçtir. Seksen yıllık bu süreç dünyadaki siyasi ve ekonomik gelişmelerden bağımsız düşünülemez. Bu sebeple Cumhuriyet Dönemi İktisat tarihinin tam anlamıyla anlaşılabilmesi dünyadaki dönemsel olarak etkin olan siyasi ve ekonomik konjonktürlerin anlaşılmasına bağlı olacaktır. Bu amaçla bu bölümde de zaman zaman bir önceki bölümde yer verilmiş olan dünya iktisat tarihine geri dönüşler yapılacaktır.

Türkiye’de seksen yıllık bir tarih kesitini bütün olarak analiz etmeye çalışmak zor olacağından mutlaka kendi içinde daha homojen alt dönemlere ayırmak gerekmektedir. Fakat birbiriyle iç tutarlılığı şüpheli bir politikalar kümesi için alt dönem arayışı zordur. Bu zorluk iktisat tarihçileri için yanıtlanması güç bir problem olmuştur.

Kimi iktisatçılar Cumhuriyet Dönemi iktisat tarihinde belirleyicinin “ulus devlet kurma zorunluluğu” olduğunu savunurlar. Bu doğrultuda 1923–80 ve 1980 sonrası olarak iki ana dönem oluştururlar. 1923–80 arasında ekonomiyi şekillendiren ana etmenlerden birincisi, devlet kurma zorunluluğudur, ikincisi de dünya konjonktürüdür. Bu dönemki iktisat politikalarının anlaşılmasında iki belirleyici etmen vardır: dünyada etkin olan ithal ikameci çağ ve 1930–1960 yılları arasında etkili olan karma ekonomidir. Bu iki dönem de kendi içinde periyotlara ayrılabilir. 1923–46 dönemi dünyada herhangi bir egemen düzenin olmadığı dönemdir. Bu yorum, o dönem herhangi bir düzenin olmadığından çok hegemonik bir düzenin tam anlamıyla oturmamış olduğu şeklinde yeniden yorumlanabilir. 1946–80 arasında kalan yıllar, belirli bir dünya düzeninin olduğu ve Türkiye’nin de bu düzen içinde yer aldığı dönem olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyet dönemi iktisat tarihinin ele alınmasında belirleyici olarak kabul edilebilecek bir diğer bölünme noktası ise dar ya da geniş anlamıyla iktisadi düzeyi çok aşan büyük bir toplumsal ve siyasal olay, Türkiye’nin çok partili parlamenter rejime geçişidir. Bu iki bölüm de kendi içinde ikiye ayrılmıştır.

1923 – 1950 yılları arası, Birinci Dönem ya da Tek Parti Dönemi, 1950 sonrası ise İkinci Dönem ya da Demokrasi dönemi olarak adlandırılır. Tek parti döneminde iktisat politikaları ile ilgili tercihler yapılırken temel unsur devletin ihtiyaçları olmuştur. Demokrasi döneminde ise seçim olgusu, toplumun taleplerinin iktisat politikası kararlarına yansımaya yol açmıştır. İkinci döneme damgasını vuran popülist tavra birinci dönemde rastlanılmaz. Bu noktada demokrasi ile beraber zorunlu olarak gelen popülist akımların, iktisadi büyümeyi hızlandırıcı bir etki yaptığı söylenebilir. Ya da başka bir şekilde ifade edilecek olunursa iktisadi büyümenin kendine popülist araçlar seçtiği söylenebilir. İki dönem arasında iktisat politikaları açısından en önemli fark istikrar kavramıdır.

1923 – 1950 yılları arasında, Dünya Savaşı, bir büyük Dünya Bunalımı, çeşitli isyanlar olmasına rağmen ekonomi istikrarını korumuştur. Enflasyon yok denecek kadar az, ödemeler bilânçosu ise denge halinde olmuştur. İç tasarruf oranında dış borçlanmada ya da büyüme hızında büyük ve beklenmedik dalgalanmalar görülmemiştir. Buna karşın 1950 yılından sonra Türkiye ekonomisi zigzaglarla gelişmiştir. Ekonomide istikrar kısa süreli olmuştur ve sık sık bunalımlar yaşanmıştır. Ödemeler bilânçosunun açık vermesi, bütçe açıkları, enflasyon, günlük yaşamın parçaları haline gelmiştir (Akat, 1994: 1101). 1923 – 1950 yılları arasındaki ekonomide yaşanan istikrar ile siyasal yaşamdaki stabilite arasında belirgin bir paralellik vardır. Tek partili dönmedeki siyasal stabilite ekonomi politikalarına da yansımıştır. 1950 sonrasında çok partili döneme geçişle birlikte yaşanan istikrarsızlıklar ekonomik ve siyasal düzlemde birlikte hissedilmektedir.

Türkiye'deki gelişme seyrine, dünya siyasal ve ekonomik konjonktür çerçevesinde bakıldığında iki dönem çok kesin çizgilerle ayırt edilebilir. Savaşın kendine özgü koşulları bir kenarda tutulduğunda, birinci dönem dünya ticaretinde korumacılık eğilimlerinin çok yüksek olduğu, 1930 bunalımı ile beraber dünya ticaret hacminde ciddi daralmaların meydana geldiği, sermayenin devlet kontrolünde şekillendiği bir dönemdir. Bu dönemde otarşi özelemlerine paralel olarak Batı'da demokrasiye olan inanç sarsılmıştır. Totaliter eğilimlerin güçlendiği bu süreç, Türkiye'nin sınırlarına kadar gelen II. Dünya Savaşı ile noktalanmıştır. 1950 sonrası dünya konjonktürü ise çok farklıdır. Birincisi kapitalist dünya sistemi, 150 – 200 yıllık yakın tarihinin en uzun ve en güçlü genişleme dönemini yaşamış. sağladığı bu

birikimleri 1950 sonrası döneme taşımıştır. 1974 sonrasında kısmen de petrol fiyatlarındaki artışın etkisi ile oluşan ciddi bunalıma rağmen korumacılık eğilimleri marjinal ve sektörel kalmıştır. Sermaye, devlet güdümünden çıkmaya başlamıştır.

1.1. KAPİTALİST SİSTEMİN OLUŞTURULMASI DÖNEMİ 1923 – 1945

1923 yılı Osmanlı İmparatorluğu'ndan kesin bir kopuş yaşarak yeni bir devletin kuruluşunu ve bir anlamda da siyasi bir devrimi temsil eder. Ancak siyasi olan bu kopuş ekonomik bir kopuşu da beraberinde getirmemiştir. Özellikle 1923–1929 yılları arasında iktisat politikalarının temelini oluşturan devlet desteği ile yerli sermayedar yetiştirme girişimleri, Meşrutiyet sonrası etkili olmaya başlayan “milli iktisat” görüşünün devamı niteliğindedir.

Milli iktisat görüşünün devam ettirilmesinin arka planında Lozan Antlaşması'nın ithal ve yerli mallara farklı oranlarda tüketim ve satış vergilerinin uygulanma zorunluluğu yatmaktadır. (Boratav, 2002: 310) Devlet ancak kendi tekelinde olan mallara kamu gelirlerini artırmak için daha yüksek fiyat uygulayabileceğinden böylesi bir politika gütmesi dönem itibariyle oldukça normaldir

Ulusal ekonominin kuruluş yıllarını içeren 1923 – 1932 yılları arasında, devlet iktisadi faaliyetlere sınırlı ve dolaylı bir tarzda müdahaleler yapmakla yetinmiştir. Ayrıca yeni bağımsızlığına kavuşmuş bir devlet olarak savunma sanayine öncelik vermek zorundadır. Devletin sınırlarının çizilmesi ve bu sınırların birbirine bağlanabilmesi demiryollarına bağlı olduğundan ikinci önemli yatırım alanı demiryolları olmuştur. Tüm bunlar yapılırken iktisadi faaliyetlere hâkim olan ideoloji tam bağımsızlık ve ulusallık olmuştur. İktisadi politikalar, ulusal ve uluslararası değişmelere göre şekillense de özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında bu iki ilkedен ödün verilmemeye çalışılmıştır. Çünkü devletin temel problemi sanayileşme ve kalkınmadan ziyade meşruluğunu ispat edebilmek ve yeni kazandığı ulusal kimliği koruyabilmektir.

1923–1945 yılların arasında iktisat politikalarının başlangıç noktası olarak 1923 İzmir İktisat Kongresi kabul edilebilir. Kongre dış dünyaya yeni kurulacak düzenin liberal ilkelerinden fazla uzaklaşmayan çağdaş bir ekonomiye sahip olduğunu duyurmayı ve Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğu arasında fark olduğunu vurgulamayı amaçlamıştır. Kongre, ayrıca yeni düzenin temel direği olacak kesimlere bir forum

aracılığıyla seslerini duyurma imkânı vermiştir (Akat, 1994: 1102). Kongre Batılı olunacağı ve kapitalist dünya sistemi içinde kalınacağını göstermek, Lozan Antlaşması'nın Ankara Yönetiminin arzuladığı yönde seyretmesine katkıda bulunmak anlamında önemlidir. Yeni kurulan devletin yüzünün batıya dönük olduğu yönünde verilen ilk mesaj olarak nitelendirilebilir.

İzmir İktisat Kongresi'nin temel çerçevesini modern kapitalist bir ekonominin oluşması için devletin bireyleri zenginleştirecek ortamı ve desteği sağlaması ve dolayısıyla yaratılacak olan yerli burjuvazi ile yabancı burjuvazinin bu amaç etrafında işbirliği içine girmesi ve böylece sanayileşme ve gelişmenin sağlanması oluşturmaktadır. Bu çerçeve etrafında alınan kararlar şunlardır:

Gümrük tarifelerinin düzenlenmesi, kara ve deniz nakliyesinin geliştirilmesi, sanayicilere kredi verilmesi, sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu personelin yetiştirilmesi amacıyla eğitim verilmesi gibi endüstriyi destekleyecek kararlar (Hamitoğulları, 1986: 782). Tüm bu kararlar ilk sanayileşme hamlelerinde teşvik edici niteliktedir. Osmanlı'nın tarıma dayalı bir toplum olduğu ve teknolojik gelişmelerden uzakta kaldığı düşünüldüğünde, yeni kurulan devletin ciddi bir uzmanlaşmış emek ihtiyacı vardır. Sanayileşmek için ihtiyaç duyulan alt yapı da kadar yetiştirilmiş kalifiye işgücüne de ihtiyaç vardır.

1923–1945 yılları arasında bir diğer önemli olay da İzmir İktisat Kongresinde tarım kesiminin gündeme getirdiği aşar vergisinin kaldırılması fikrinin, 1925 yılında gerçekleşmiş olmasıdır.

Tarım kesiminde üretimden doğrudan alınan aşar vergisini kaldırılması, hükümetin en önemli gelir kaynaklarından birinden yoksun kalmasına neden olmuştur. Devlet bir taraftan gelir kaybına uğrarken diğer taraftan Osmanlı'dan kalan borçları ödemek, altyapı kaynaklarını millileştirmek ve özel teşebbüsü desteklemek amacıyla yoğun bir şekilde gelire ihtiyaç duymuştur (Kazgan, 2002: 64). Aşar vergisinin kaldırılması bir noktada miladi bir özellik de taşımaktadır. Çünkü Osmanlı'daki tımar sisteminden o güne vergilendirmelerle sürekli olarak baskı altında tutulan köylü ilk kez ürettikleri üzerinde tam egemen haline gelmiştir.

Aşar vergisinin kaldırılmasının olumlu etkileri arasında savaş yıllarının tarım kesimi üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi giderek azaltması, genel olarak köylü kitleleri için görece bir ilerleme sağlamış olması da sayılabilir.

Savaş bittiğinde Türkiye ekonomisi işgücü açısından harap diyecek kadar kötü bir durumdaydı. Hem sanayi de hem de tarım kesiminde belirgin bir işgücü kaybı yaşanmıştır. Keyder'e göre tarımda %20'lik bir işgücü kaybı yaşanmıştır. Ancak çoğu geçimlik üretim yapan köylülerin sayısındaki azalma tüccar sınıfını beklenildiği kadar kötü etkilememiştir. Bu durum askere alınan işgücünün çoğunluğunun geçimlik tarım yapan Orta ve Doğu Bölgelerinden olmaları ve yavaş yavaş olgunlaşmaya başlayan tüccar sınıfının varlığı ile açıklanabilir. Böylece pazara yönelik tarım, savaş sonrasında ticari tarımla uğraşan yarım milyon Rum'un Türkiye'yi terk etmelerine rağmen fazla aksamadan sürebilmiştir (Keyder, 2001: 128). Bu durumun somut yansıması aşağıda görülebilir:

Tablo 1.1. Türkiye'de Bitkisel üretim (1923-1929)

Yıllar	Buğday (ton)	Fiyat (krş/kg)	Tütün (ton)	Fiyat (krş/kg)
1924	821,231	10,6	51,870	68,2
1925	976,758	14,4	56,284	70,3
1926	2,222,000	12,4	54,319	64,1
1927	1,199,000	11,8	69,604	72,3
1928	1,476,000	13,5	43,035	56,3
1929	2,446,000	12,5	36,503	71,8

Kaynak: T.Bultay, Y. Tezel, N. Yıldırım, Türkiye'de Milli Gelir

1908–1914 yılları arasında tarım hâsılatının %14'ü ihraç edilirken 1923–29 yılları arasında bu oran %20'ye çıkmıştır. Bu yıllar, Boratav'a göre tarımsal üretimin “altın yıllarıdır”. Savaş yıllarında % 50 dolaylarında üretim düşmeleri, 1920'li yılların başında eski haline dönmüştür. Bu durum somut bir örnekle açıklanacak olursa 1920'lerin başlarında buğday üretimi 1 milyon tonun altında iken 1929 gelindiğinde 2 milyon tona ulaşmıştır (Boratav, 2002: 318). Bu durumun temel sebebi savaş sonrasında erkek nüfusunun yeniden toprağa dönmeye imkân bulmasıdır. Diğer nedenler arasında tarıma dönük olumlu tarım politikalarının fiyat ve vergi değişkenleri yoluyla çiftçiler lehine kaynak yaratan sonuçları sayılabilir. Aşar verginin kaldırılması köylüler üzerinde rahatlama yaratmış, bu da üretime yansımıştır.

1923–1929 yılları arasında sanayi sektöründe yaşanan gelişmeler tarımdaki kadar parlak olmamıştır. Savaş yılları öncesinde cılız olan fabrika üretimi savaş yıllarında yaşanan hammadde sıkıntısı ile daha da gerilemiştir. 1923 yılı ile birlikte erkek nüfusun tekrar üretime dönmesi sanayi sektörünü olumlu etkilemiştir. Sanayileşmenin tarıma nazaran böyle zayıf kalması, Osmanlı’dan getirilen mirasla ilişkilidir. Yıllarca aynı topraklar üzerinde sadece tarımla uğraşılması ve sanayinin İstanbul etrafındaki bir kaç fabrika ile sınırlı kalması, yeni kurulan devletin sanayileşme sürecine elde var sifirle girmesine sebep olmuştur.

1923–1929 yıllarının ücretlere yansımaları ile ilgili net bir bilgi yoktur ancak Boratav, bu konuda şöyle bir çıkarımda bulunmaktadır. Bu yıllar arasında memur ücretlerinin milli ekonomideki payı % 6’dır ve değişmemiştir. % 8.5 oranında büyüyen bir ekonomide işçi ücretlerinde de memurlar gibi bir gelişmenin meydana geldiği söylenebilir (Boratav, 2002: 321). Bu yıllar görece refahın toplumca paylaşıldığı yıllar olarak nitelendirilebilir. Barış ortamına dönüş koşulları içinde milli gelirden büyüme hızından ve reel gelir artışlarından en çok tarım kesimindeki sınıf ve tabakalar olmuştur (Sönmez, 2001: 166). Refahın görece toplumun tüm kesimleri tarafından paylaşılması, sanayinin henüz gelişmemiş olması ve artığın büyük olmamasının, gelir dağılımı üzerinde derin bir farklılaşma yaratmamasına bağlanabilir.

1923 yılından 1930 yılına kadar geçen zamanda sanayileşme tarım ekonomisinin sınırlılığı içinde gelişmeye çalışmıştır. Ekonomik sınırlılıklar, savaş sonrası erkek nüfusunun azalması, nitelikli işgücünün eksikliği, Lozan Antlaşması ve Osmanlı’dan kalan borç bu sınırlılığı daha da arttırmıştır.

1930 yılı ise hem dünya da hem de Türkiye’de iktisat tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Tüm dünyada “Büyük Buhran” diye adlandırılan kriz deprem etkisi yaratmıştır. Büyük Buhran aslında kapitalizm ve onun örgütlenme biçimi olan fordizmin krizi olduğu için büyük yankı uyandırmıştır. Çünkü kapitalizmin krize girmesi, o dönemki birçok sosyalist ve komünist düşünür için kapitalizmin sonunun gelmesi olarak değerlendirilmiştir.

I.Dünya Savaşı sonrasında dünya üretim kapasitesi hızla artarken savaş bittikten sonra harcamalarda ve tüketimde büyük azalmalar olmuştur. Amerika üretim kapasitesini fordist üretim aracılığıyla artırmıştır. Gramsci, Amerikanizm ile özdeş

gördüğü fordizmden, *Hapishane Defterleri* adlı eserinde “yeni bir tip işçi ve yeni bir tip insan yaratma konusunda o güne değin görülmemiş büyüklükte kolektif bir girişim olarak bahsetmektedir (Gramsci, 1971: 98). Gerçekten artı değerın böylesi kitlesel bir birime sebep olması dünyada savaş sonrası yıllara denk gelmektedir. Savaş sonrası Amerika’nın savaşa katılan devletlerin yorgunluğundan yararlanması hızlı bir üretim sürecine bağlı olduğundan, üretimin rasyonelize edilmesi her zamankinden daha çok önem taşımaktadır.

“Fordizm, üretim organizasyonunu, hareketli montaj hattı üzerinden yapan, standartlaşmış çıktılarına dayanan ve temelde emeğin örgütlenmesini ve üretimin planlanmasını bilimsel bir sisteme oturtan bir yönetimdir” (Marshall, 1999: 245).

Fordizmin başlangıç tarihi kesin olmasa da sembolik olarak 1914 olarak kabul edilebilir. Bu tarih daha sonraları dönemin en büyük otomotiv sanayi haline gelecek olan Ford için oldukça önemlidir. Henry Ford, 1913 yılında kurmuş olduğu otomotiv montaj hattında işçilere çabalarının karşılığı olarak sekiz saatlik bir işgünü için beş dolar ücret vermiştir (Harvey, 1999: 147). Sembolik de olsa Ford’un bu ilk hamlesi belki de günümüze kadar değişimlere uğrayarak devam edecek olan işçi-işveren münasebetinin, profesyonel örgütlenme bağlamında fitil noktası olarak yorumlanabilir.

Fordizmde türdeş malların kitlesel üretiminin bant üzerinden parçalara ayırarak kesintisiz olarak yapılması, kapitalizmin doğasındaki sürekli ve hızlı büyüme isteğine oldukça uygundur. Düzenli bir büyüme, kârı mümkün kıldığından ve sermaye birikimine olanak verdiğiinden dolayı kapitalizm için vaz geçilmezdir. Fordizm, dikey iş örgütlenmesi, iş güvencesi olmadan işçi çalıştırma, defolu malların tampon stoklar içinde gizlenmesi ve ücret politikaları gibi daha birçok özelliği ile kapitalizm için gerekli olan büyümeyi olanaklı kılar.

Savaş sonrası hem yeni yapılanan ulus devletler hem de dünya pazarında geniş paylar kapmak isteyen Amerika, İngiltere ve Almanya gibi devletler için bu sebeple fordizm büyük öneme sahip olmuş ve 1960’ların sonlarındaki tıkanmaya kadar bu önemi de korumuştur. 1930’da yaşadığı krizden ve II. Dünya Savaşından ise daha da güçlenerek çıkmıştır.

Büyük Buhran'ın oluşum süreci şu şekilde gerçekleşmiştir: Arz artmaya devam ederken talebin azalması, gelişmiş ülkelerde stokların meydana gelmesine neden olmuştur. Öte taraftan sanayi malları üretiminde üretim miktarlarını ayarlamak mümkünken, doğa koşulları sebebiyle tarım ürünlerinde bu mümkün olmaması, tarım fiyatların hızla düşmesine sebebiyet vermiş, artan stoklarla birlikte üreticiler iflasın eşiğine gelmişlerdir. Savaş sonrası dünya tarımının en büyük satıcı olan Amerika için tam bir yıkım olmuştur (Tokgöz, 1999: 42). Arz gelişmiş ülkeler lehine artarken, yeni kurulmuş olan ulus devletlerin büyük miktarda talep yaratması zaten beklenemeyeceğinden tek taraflı bir gelişmenin savaş sonrası böylesi bir krize neden olması olasıdır.

Buhranın bir diğer sebebi de tarım dışında General Motors ve Ford gibi firmalarla dünya sanayisinde de egemen durumda olan Amerika karşısında, Amerika'nın ithalatı korumacı bir politika izlemesi sebebiyle diğer ülkelerin ihracatlarını artıramamalarıydı. Bunalıma düşen ilk ülke, 1928 yılında Almanya olmuştur (Tokgöz, 1999: 43). Dünyada üretim artarken, ticaretin azalıyor olması büyük bir çelişki yaratmıştır. Savaş sonrası ülkelerin elinde büyük birikimler olmadığından ötürü, ithalat ve ticaret kendi doğal sürecinde zaten belli bir darlığa düşmüş, buna Amerika'nın korumacı politikası da eklenince kriz kaçınılmaz olmuştur.

Bu dönemde Latin Amerika'dan, Güney Avrupa ve Asya'ya pek çok ülkede dış ticaretin toplam üretim payı içindeki payı ve yabancı sermaye girişi azalırken, ithal ikamesi faaliyetlerde önemli artışlar gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisi açısından önemi ise devletçilik ve korumacılık politikalarının şekillenmesinde temel belirleyici olmasıdır.

Büyük Buhran, hammadde fiyatlarını tüm dünyada sınaî fiyatlarından çok daha fazla düşürmüştür. Bu şartlar altında ihracatın reel alım gücündeki düşmeye paralel olarak ithalat kapasitesinde önemli daralmalara yol açmıştır. (Boratav, 2002: 324). Un, şeker, kumaş gibi zorunlu sınaî tüketim malları ithalatında reel olarak düşmesi toplam tüketimde ve hayat standartlarında gerilemeye neden olmuştur.

Buhranın doğrudan bir diğer etkisi de az gelişmiş ülkelerde ilk sayılabilecek sanayileşme hareketlerine neden olmasıdır. 1929 buhranı çevre ülkelere ilk kez kendi öz dinamikleri ile ulusal bir sanayileşme yaşamalarına fırsatı vermiştir. İthalatı

denetleyen korumacı politikalarla birlikte ie kapanılarak un eker kumaş gibi temel sınaî ürünlerinin ite üretilmesine gidilmiştir. Tüm bu etkiler 1932 yılından sonra somut girişimlere dönüşmüş, devlet bu doğrultuda tarımdan aldığı artığı sınaî yatırımlarına aktarmıştır.

Yukarıda sayılan olumlu etkiler dışında Büyük Buhran'ın Türkiye ekonomisine olumsuz etkisi de olmuştur. Tarımsal malların fiyatlarındaki keskin düşüş yaşanmıştır. Tütün, fındık, kuru üzüm ve pamuk gibi ihraç ürünlerinin fiyatları, 1928-29'dan 1932-33'e kadar yüzde 60'a kadar düştükten sonra, 1930'ların sonuna kadar aynı düzeyde kalmıştır. Fiyatlardaki hızlı düşüş pazar için üretim yapan tarım üreticilerinin gelirlerinde büyük gerilemelere yol açmıştır (Kuru, 1999: 34). Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım ağırlıklı bir ekonominin hâkim olduğu düşünöldüğünde tarımsal üretimin gerilemesi ve tarım üreticilerinin gelirlerinin dönem itibariyle Türkiye'de sarsıcı bir etki yarattığı söylenebilir.

Büyük Buhran karşısında Türkiye'de yaşanan gelişmeler, řu ana hatlar etrafında özetlenebilir (Tokgöz, 1999: 50):

Gümrük tarifeleri yükselecek kaygısı ile aşırı ithalata gidilmiştir.

Tarım ürünleri piyasasında taleplerin ve fiyatların düşmesi sebebiyle ihracat gelirleri beklenmedik düzeyde azalmıştır.

Dış ticaret açığı rekor düzeye ulaşmış ve Türk Lirası hızla değer kaybetmiştir.

Buhran Türkiye'de burjuva sınıfının güçsüzlüğünü ortaya koymasından da önem taşımaktadır. İhraç mallarının fiyatlarının düşmesi ve ticarete yönelik üretimi besleyen ve ödemeler dengesindeki kısa dönemli açıkları kapayan ticari kredilerin buhranla son bulması döviz krizini yaratarak, Türk Lirası'nın değer kaybetmesine ve pazara yönelik köylülüğün darbe almasına neden olmuştur. 1930 yılına gelindiğinde İstanbul'da ve İzmir'de binden fazla şirket iflas etmiş, işçiler işlerini kaybetmiştir, borçlarını ödeyemeyen köylü sınıfı ise mallarını satmaya başlamıştır. Köylü sınıfın savaş sonrası düzelen durumu getirilen yeni vergilerle yeniden bozulmuştur. Vergiler ve alacaklılar arasında kalan köylülerin mallarını satmak dışında yöneldikleri bir diğerk savunma mekanizması da büyük toprak sahiplerinin çiftliklerinde ortakçı olmayı seçmeleridir (Keyder, 2001: 134). Buhranın Türkiye'de bu denli derinlemesine bir etki

yaratmasının sebebi dış pazarlara aşırı derecede bağımlı bir ekonomik düzende görülmüştür 1929 krizinden çıkarılan dersle ekonomiyi dışa kapamak ve böylece dışa bağımlılığı askeri düzeye indirmek olmuştur

Köylülerin tarımsal üretimin azalmasına neden olan bir diğer gelişme de 1920'lerde başlayan tarımdaki makineleşme olmuştur. Makineleşme benzin fiyatlarının yüksekliği ve makine ithalatı üzerindeki kısıtlamalar nedeniyle 1930 yılında aniden durmuştur. Fiyatların düşmesi karşısında tepki olarak hayvanlarını kesen köylüler makineleşmenin de durması ile tarımsal üretim araçlarından yoksun kalmışlardır. 1929–1934 yılları arasında 1kg buğdayın fiyatı 12,6 kuruştan 3,6 kuruşa, pamuğun fiyatı 62,3 kuruştan 33,1 kuruşa düşmüştür (Kazgan, 1977: 247). Tek partili dönemde köylülerin aleyhine işleyen sürecin 1930'lu yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Makineleşme planlanmadık bir şekilde beklenilenin tersine tarımda üretimi arttırmak yerine azaltan bir etki yaratmıştır. 1930 yılında petrol krizinin patlak vermesi, doğrudan traktör kullanımını etkilemiş, maliyetin yükselmesine karşın tarımsal ürün fiyatlarındaki artış köylüleri zor duruma sokmuştur.

Büyük Buhranın Türkiye'de etkilediği bir diğer sınıf da dünyada olduğu gibi Türkiye'de de işçi sınıfıdır. 1920'li yıllarda azınlıkların ayrıldığı ve ticaretin gelişmeye başladığı şehirlerde işçi kıtlığı varken, 1929'dan sonra ticaretteki mutlak daralma ve borçlarını ödeyemeyen köylülerin kentlere göç etmesiyle birlikte, işsizlik artmıştır.

Kriz ortamının etkisiyle sadece İstanbul'da 100.000 işçi işsiz kalmıştır. Ayrıca buhran sebebiyle işçi ücretlerinde düşürmeler de yaşanmıştır. Bu durum işçilerin sık sık grevlere gitmesine neden olmuştur. Bu mücadele döneminde işçilere bazı haklar öngören ve iş saatlerini sınırlayan bir iş kanunu hazırlanmıştır ancak bu taslağı hazırlayan bürokrasi istifa etmek durumunda bırakılmıştır. 1932 yılına gelindiğinde ise işçilerin parmak izlerinin alınmasını savunan bir kararname bile çıkarılmıştır. 1935 yılında ise devlette hizmette dayanışmayı öngören ve liberalizmin yarattığı düşünülen sınıf çatışmasını engellemeyi amaçlayan bir İş Kanunu hazırlanmıştır (Sülker, 1976: 54). Bu deneyim göstermektedir ki devlet, tercihini gelişen sermaye lehine kullanmıştır. Türkiye'de sınıf yapısının böylesi iç içe geçmişliği tarımda çalışanların, kente göç etmesiyle doğrudan emek piyasalarının daralmasına sebep olmuş ve kentlerde daha önce istihdam edilen işçilerin işsiz kalması yönünde zincirleme bir etki yaratmıştır.

Saraç'a göre 1930'larda Türkiye'yi yönetenler, liberalizm ve kapitalizme karşı o sıralarda dışarıda ve Türkiye'de Marksist olmayan çevrelerce bile yapılan eleştirilerden etkilenerek, 1923'ten beri izledikleri iktisat politikalarını değiştirme gereği görmüşlerdir. Kabul edilen yeni politika “devletçiliktir” (Saraç, 1981: 50). Kapitalizm, ilk ciddi darbesini 1930 buhranı ile almıştır ve kriz, Marksistler gibi birçok antikapitalist için kapitalizmin çöktüğü umudunu uyandırmıştır. Ancak çok geçmeden sistemin kendini yenilemesi, birçokları için asıl hüsrana olmuştur. Az gelişmiş ülkeler içinse krizin anlamı çok daha farklıdır. Yaşanılan kriz, dışarıya bu denli bağlı bir iktisadi yapının tehlikelerini ortaya koymuş, makro koruyucu bir yapıya duyulan ihtiyaç “devletçilik” kavramının gündeme gelmesine sebep olmuştur.

1930 yılından sonra korumacı ve devletçi politikaların uygulanması anlamlıdır çünkü tüketim ve gelir düzeyinin düşmesine karşı doğal bir savunma mekanizması olarak ithalatı denetleyen koruma önlemleri almak ve içe kapanmak zorunlu hale gelmiştir

Devletçi bir iktisat politikasının bu denli kolay uygulanabilmesinin arkasında bazı siyasi nedenler de vardır. Osmanlı İmparatorluğundan gelen merkezîyetçi gelenek liderlerin çoğu askeri bir ortamın taşıdığı aynı davranış struktüründen gelmiş olması merkezi bir otoriteye bağlanabilmeyi kolaylaştırmıştır. Ayrıca aynı dönem dünyada SSCB ve devrin Almanya'sında ayrı ayrı amaçlarla da olsa uygulanan devletçilik, Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Türkiye'de devletçiliğin kabulündeki diğer önemli etkenler olarak kabul edilebilir.

Devlet bu dönem boyunca oluşturacağı kamusal bir kesim ile doğrudan üretici ve düzenleyici olarak iktisadi faaliyetlere katılmayı amaçlamıştır. Yabancı şirketlerin işletme ve tekelinde bulunan demiryolları, hava gazı, kömür şirketleri gibi tesisler satın alınıp, yeniden kurulmuş ve Kamu Ekonomik Kesimine eklenmiştir. Özel kesim yanına kamusal kesim eklenerek, ekonomik yapı, karma bir hale dönüştürülmüştür. Devlet temel endüstrileri oluşturmaya, alt yapıları kurmaya ve sanayi kalkınmasını, beş yıllık planlara götürmeye yönelmiştir Madencilik, metalürji gibi sanayi dalları ile halkın gıda ve giyim eşyasını üretecek büyük kuruluşlar (Devlet Sanayi Ofisi, Sanayi Kredi Bankası, Etibank). Devlet müdahalesiyle kurulmuştur (Hamitoğulları, 1989: 786). Devletin, devletçilik kapsamında yaptığı tüm bu çalışmalar evveliyatında böyle bir bikişimden yoksun olmasından kaynaklanır. Özellikle sanayileşme için girişilen alt

yapı hazırlıkları ve bunu beş yıllık planlara dökerek yapma devlet tekelinde olan kalkınma ve gelişmeye atfedilen önemle doğru orantılıdır. Ayrıca yabancı şirketlere ait olan işletmelerin devlet tarafından tekrar geri alınması, hedef olarak konulan kalkınmanın ulusal bir bağlamda gerçekleştirilmek istendiğini ortaya koymaktadır.

1930–1939 yılları arasında iktisat politikalarının gelir dağılımına etkisine bakıldığında ithalatla geçinen ticaret burjuvazisinin ekonomik durumunun görece olarak gerilediği görülmektedir. Buna karşılık iç ticaret ve sanayi ile uğraşan kanatlarındaki burjuva sınıfı ve bürokratlar için aynı şeyi söylemek imkânsızdır. Devletçiliğin iktisadi uygulamaları, bürokratlar ve sanayi burjuvazisinin birleşmesiyle sanayi üretiminin artmasına yol açmıştır. Yerli sanayi sektörünün büyümesinin ekonomi üzerinde siyasi kontrolün artmasıyla sonuçlandığı 1930’lu yıllarda bu iki grubun çıkar birliği yapmaları oldukça tâbidir.

1931–1940 yılları arasında kurulan şirketlerin %74,2’sinin kurucuları o dönemki bürokratlardır (Soral, 1971: 117). Bürokratlar ve sanayi burjuvazisinin bu ortaklığı birikimi artırmak için fiyat ve vergi politikaları ve iş mevzuatları ile köylülerin ve işçilerin gelirlerini düşürmüşlerdir (Keyder, 2001: 149). Keyder’in verilerine göre ise sanayi sektöründeki büyük firmalarda 1934–1938 yılları arasında işçi ücretlerinde %25’lik bir azalma olmuştur. Verileri içeren sanayi kollarında ücretler gayri safi karlar karşısında gerilemiştir. Ücret payı %27,9’dan %21,8’e düşerken, karlar %72,1’den %78,2’ye çıkmıştır. Reel ücretler 1932 yılında 100 kabul edilirse, 1939’da 88,1’e düşmektedir. Bu bağlamda işçilerin görece durumlarının 1934–36 arasında bozulmuş, 1937–39 arasında düzelmiştir (Boratav, 2002: 332). Ancak 1939 yılındaki ücretlerdeki yükseliş 1938–1943 yılları arasındaki işçi ücretlerindeki %40’lık azalmayı engelleyememiştir. 1930’lu yıllar boyunca girişilen yoğun ve hızlı sanayileşme sürecinin faturası işçi sınıfı ve tarım üreticilerinin bir kısmına kesilmiştir. Uluslararası ticaret yapan burjuvazinin görece durumu bozulurken, ilk sanayileşme hareketlerine bağlı olarak sanayi burjuvazisi gelişme göstermiştir.

1930–1939 yılları arasında dışa dönük ticaretle uğraşan burjuvazinin durumunun bozulmasının temel sebebi 1929’da 256 milyon olan ithalatın, 1933’te 75 milyona, 1939 yılında ise on yıl önceki düzeyin yüzde 50 altına düşmesidir. Azalan kâr oranları, ithal malların iç piyasada daha yüksek fiyatla satılması yoluyla aşılmaya çalışılsa da başarılı olunamamıştır. İç ticaretle uğraşan kesimin gelirlerindeki artış, ise

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sağladığı olanaklarla işletmelerin kârlarının 3 kat artış göstermesi ile açıklanabilir (Sönmez, 2001: 167). Bu dönemki bölüşüm ilişkileri ile ilgili olarak son olarak memur kesiminin durumunu belli ölçüde korurken devletle iş yapan müteahhit, tüccar gibi kesimlerin ve sanayicilerin ilk sanayileşme nimetlerinden yaralandığı söylenebilir

1930'lu yıllarda Türkiye'deki hâkim olan sınıf ve devlet yapısının diğer az gelişmiş ülkelerdeki yapılarla paralellik gösterdiği söylenebilir. Azgelişmiş ülkelerde 1930'lu yıllara kadar büyük toprak sahipleri ile tüccarların mevcut sistem ile işbirliği içinde hareket ettiği "oligarşik devlet" hâkim olmuştur. 1930'lu yıllarda bu devlet yapısı yerini, "popülist devlet" yapısına bırakmıştır. Bu durumun temel sebebi yaşanan ekonomik bunalımın, oligarşinin tek başına iktidarına imkân vermemesi, sınıflar arasında genel bir hoşnutsuzluğun oluşmasıdır. Sonuçta ortaya oligarşi, sanayi burjuvazisi, orta sınıf ve işçilerden oluşan üçlü bir blok çıkmıştır. Aralardaki boşluk bürokrasi tarafından doldurulmuş, devletin gücü görelî de olsa korunmuştur. Bu yeni yapı, siyasal katılımın artmasına yol açmış gibi görünse de aslında kitlelerin devlet güdümlü ve jakoben bir tavır altında örgütlenmesini sağlamıştır. Dünyadaki ekonomik ve siyasal gelişmelere bağlı olarak Türkiye'de ortaya çıkan bu devlet biçimi "popülizmdir". Popülist devletler iç pazara yönelik ithal ikameci sanayi politikaları uygulamış, giderek sermaye birikimine daha çok katılmıştır. Uygulanan iktisat politikaları, sanayi burjuvazisini güçlendirirken toprak mülkiyeti ilişkilerinin olduğu gibi varlığını korumasına neden olmuş, ücretlilerin ise hayat standartlarını ve gelir durumlarını bozmuştur.

1930'lar boyunca hâkim olan siyasal elit ile yeni filizlenen burjuvazinin birlikteliği gölgesinde yeşeren işçi sınıfını baskılayan ve köylü sınıfını da görelî yoksullaştıran devletçi politikalar II. Dünya Savaşı'nın başına kadar başarı ile ve tepki almadan sürdürülmüştür. İşçi ve köylü sınıflarının tepki göstermemesinin altında Osmanlı'dan süregelen itaat kültürünün etkisi büyüktür. Ayrıca yeni kurulmuş olan ulus devlette gerçek anlamda işçi ve burjuva sınıflarından bahsetmek mümkün değildir. Bu iki sınıfta Avrupa'daki gelişim sürecini geriden takip etmektedir çünkü Osmanlı teknolojiyi ret ederek dolayısıyla uzun yıllar sanayileşmeden uzak kalmış, kurulan yeni devlet ise henüz kendi sanayisini, sermaye birikimini ve burjuva sınıfını yaracak imkânlardan yoksundur.

Özetle 1923–1950 yılları arasında Türkiye’de uygulanan iktisat politikaları, I.Dünya Savaşı sonrasında ulus devletleşme sürecinde Avrupa’daki diğer birçok ülke tarafından de benimsenen ve dönemin şartları etrafında şekillenen politikalaradır. Bu politikaların uygulanması için gerekli olan istikrar ortamı ise tek parti sistemi tarafından sağlanmıştır. Devlet eliyle ekonomiye yön verilmiştir. Dünya ekonomisindeki dalgalanmalar hariç Türkiye’de o yıllar zarfında ekonomi bu sayede stabil tutulabilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada meydana gelen siyasal ve ekonomik dalgalanma Türkiye’yi de doğrudan etkilemiş, 1940’a kadar korunan stabil yapının bozulması genel bir hoşnutsuzluğa yola açmış, bu da tek partili sistemin terk edilmesine neden olmuştur. Tek parti yönetiminin iktisat politikaları üzerindeki yönlendiriciliği nispeten zayıflamıştır.

1945’li yıllarda Türkiye’de ekonomik yapının farklılaşmasının bir diğer nedeni de savaş sonrası dünya dengelerinin tamamen değişmesi olmuştur. Savaştan önce güçlü konumda olan Sovyetler Birliği, Almanya ve İngiltere değişen konjektür ve kendi piyasalarındaki dalgalanmalara bağlı olarak Türkiye üzerinden desteğini çekmiştir (Kuruç, 1999: 26). I.Dünya Savaşı sonrasında güçlü olan bu devletler Amerika kadar fordizmin nimetlerinden yararlanamamış, 1930 krizinin de etkisiyle kendi kendileri çıkmaza girmiştir. Savaş sonrası kendi derterine düşen bu devletler yeniden kalkınma sürecinde gözleri Türkiye’yi görememiştir.

1923–1945 yılları arasında geçen kuruluş olarak nitelendirilebilecek olan bu dönem, son olarak aşağıdaki tabloyla özetlenecek ve bir sonraki iktisadi dönem olan 1947–1980 yapılanma dönemine geçilecektir.

Tablo 1.2. Türkiye'nin İktisadi Gelişiminin Temel Özellikleri 1923–1946

Uluslararası Siyasal Çerçeve	Çok kutuplu dünyada Doğu Akdeniz Barışı
Uluslararası Ekonomik Çerçeve	Küreselleşmenin I.Dalgasının kesintiye uğraması
Hayatta Kalma Stratejisinin Temel Belirleyicileri	İç Dinamikler
Yeni Siyasal Meşruluk Arayışlarının Dönüm Noktası	Ekim 1923
Cumhuriyetin İnsan Tipi	Yurttaş
Devlet Aygıtının Göreli Otonomisi	Yüksek
İktisadi Plan Arayışı	Kısmi planlar
Mekan Organizasyonu	Sınırlı Kentleşme
İç ve Dış Makroekonomik Ekonomik Denge	Konservatif politikalar aracılığıyla genel olarak korunmuştur.
Tarımdan Sanayiye Kaynak Aktarımı	Sınırlı ölçüde
Sanayileşme Modeli	Dünya ekonomisine eklenme, sonraları ithal ikamesi
Sanayide iş örgütlenmesi	Manifektür
Finans Kesiminin İşlevlerine Bakış	Ulusallaşma aracı olarak finansal kurumlaşmanın geliştirilmesi
Bilim Politikası	Arz yanlı
Teknoloji Politikası	İçirilmemiş bilgi transferi

Kaynak: Türel, O. "İktisadi Gelişme Süreçleri 1923–1998", Bilanço 1923–1998, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, İstanbul

Tabloda görülenler 1923–1945 yılları arası yeni bir devletin yapılanma dönemini yansıtmaktadır. Yeni kurulmuş bir devlet kendi iç dinamikleri ile devlet güdümünde korumacı politikalarla gelişmeye çalışmaktadır. Maddi olarak kıt kaynaklar ve yeni kurulmuş bir cumhuriyet olunması dolayısıyla kalkınma ve bilim politikaları belirli sınırlılıklar içinde gelişmeye başlamıştır. 1930 krizinin yarattığı genel hava içinde tarımsal üretimde sekteye uğramış bu da tarımdan sanayiye aktarılan

artığı sınırlamıştır. Krizin bir diğer etkisi de kısmi de olsa planlamaya geçilmesidir. Yoğun bir sanayileşmenin olmayışı yoğun bir kentleşmenin de olmamasını sağlamıştır.

1.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA KURULAN ULUSLARARASI EKONOMİK DÜZENE KATILMA: 1947–1980

İkinci Dünya Savaşı sonrasında altın çağ olarak anılan çeyrek yüzyıllık genişleme dönemi, dünya iktisat tarihi içinde en güçlü büyüme ve refah dönemidir. Bu dönemde dünya ölçeğinde kişi başına düşen gelirlerin ortalama hızı yılda yüzde 3'e yaklaşmıştır ayrıca 1950–1973 yılları arasında kişi başına düşen gelirden toplam artış yüzde 100'ü aşmıştır. Avrupa doğusu ve güneyi de dâhil olmak üzere tüm bölgeleriyle güçlü bir büyüme sürecine girmiştir (Pamuk, 20004: 393). II. Dünya Savaşı, sonrası dönemin altın çağ olarak anılmasının temel sebebi artı değer giderek büyümesi, ulusal pazarların uluslar arası nitelik kazanmaya başlamasıdır. II. Dünya savaşının neden olduğu yıkım ve arkasından gelen hızlı kalkınma süreci iktisat politikalarının bu temel amaç etrafında yeniden şekillenmek zorunda bırakmıştır.

1947–1980 arası Türkiye iktisat politikalarını, ağırlıklı olarak II. Dünya Savaşı'nın yarattığı siyasal ve ekonomik düzen belirlemiştir. 1930 yılındaki Büyük Buhran'ndan sonra dünya ekonomisi, ikinci bir darbeyi de II. Dünya Savaşı ile almıştır. Savaş yıllarının yarattığı yıkım, hem tarım ve sanayi sektörlerinde hem de siyasal arena da hissedilmiştir. Savaş sonrası Rusya ve Amerika olmak üzere iki ana kutup oluşmuştur.

Savaş boyunca Avrupa'daki ülkeler ithalatlarını altınla yaptıklarından II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Avrupa'da altın stokları boşalmış ABD'de de artmıştır. Ayrıca Amerika, sahip olduğu altın stokları sayesinde dünya ekonomisine hâkim hale gelmiştir çünkü II. Dünya Savaşı esnasında aşırı derecede rasyonalizasyona tabi tutulmuş teknolojilere dayalı sanayi dalları yükselişe geçmiş ve böylece fordizm en parlak dönemini yaşamaya başlamış, otomobil, gemi yapımı, ulaştırma teçhizatı, çelik, petrokimya, lastik, elektrikli tüketici malları ve inşaat iktisadi büyümenin motor güçleri haline gelmiştir. Savaş sırasında yıkıma uğramış ekonomilerin devlet desteğinde yeniden inşası, özellikle ABD gibi ileri kapitalist ülkelerdeki alt kentleşme, kentsel yenilenme, ulaştırma ve iletişim sistemlerinin coğrafi olarak yayılması ve ileri kapitalist dünya içinde ve dışında altyapı kurulması türünden faaliyetlere bağlıydı. Bu

durum karşısında ABD’de bulunan finans merkezleri, dünyanın geri kalan kısmından büyük miktarlarda hammaddeyi kendilerine çekerek, gittikçe daha türdeş hale gelen kitlesel bir dünya pazarını ürünleriyle hâkimiyetleri altına almışlardır (Harvey, 1999: 152). Savaş sonrası hızlı büyüme ve ileri kapitalist ülkelerdeki gelir artışı aşağıdaki tabloda hem üretim hem de ihracat bağlamında gözlenebilir. Fordizm işe yarayan üretim oranları geçen 60 yıl içinde katlanarak artmıştır. Üretim artışı yeni Pazar arayışları ve artan ihracat oranları ile sonuçlanmıştır.

Tablo 1.3.İleri kapitalist ülkelerde 1820’den itibaren çeşitli zaman dilimlerinde ortalama büyüme oranları

	Üretim	Kişi Başına Üretim	İhracat
1820-1870	2,2	1,0	4,0
1870-1913	2,5	1,4	3,9
1913-1950	1,9	1,2	1,0
1950-1973	4,9	3,8	8,6

Kaynak: Maddison, A.(1982) Phases of Capitalist Development, Oxford

II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden yapılanma sürecinde fordizmin atağa kalkışı, radikal işçi sınıfının yenilgisini de beraberinde getirmiştir. Bir anlamda işçi hareketinin yenilgisi, fordizmi olanaklı kılan denetim ve uzlaşma zeminini olanaklı kıldığından bu yenilgi ve ona neden olan saldırılar bir noktada kaçınılmaz olmuştur. Temelde tüm bu saldırılar içinde bir çeşit paradoksu da barındırmaktadır. Sistemin savaş sonrasında hızla büyümesi bazı nesnel koşulların varlığına bağlıydı. Bu nesnel koşulların başında artan üretimi karşılayabilecek sayıda işçinin olması gerekiyordu. Fakat fordizm kendini var kılan işçilerin her geçen gün artan sayısından çekinmiş ve onu kontrol altına alabilmek için sürekli baskılamıştır.

Savaş sonrasında Japonya, Batı Almanya, İtalya, Britanya, Fransa gibi birçok ülkede hem geleneksel hem de radikal işçi örgütlenmelerine karşı ciddi saldırılar olmuştur. Sendikalar komünizm savunucuları olarak gösterilmiştir. Bu yoğun saldırı süreci, 1952 yılında Taft-Hartley Yasası aracılığıyla işçi hareketi katı bir yasal disiplin altına alınılincaya kadar sürmüştür. Bu noktada sınıf ilişkilerinin ve sendikal hareketlerin ülkelere göre farklılık gösterdiğini söylemek de fayda vardır. Örneğin Amerika’da birçok sendika, toplu sözleşmelerde ücret, çalışma güvencesi, iş tarifi konularında önemli haklar kazanmayı başarmıştır. Ancak bunun karşılığında Fordist

üretim teknikleri ve büyük sermayenin bunlara uyarlanması ve üretimi artırma stratejilerinde sermaye sahipleri ile işbirliği içine girmek zorunda kalmışlardır (Harvey, 1999: 157). Ağır ve yoğun çalışma sistemlerine işçileri uydurmak hiç bir zaman mümkün olmasa da bürokratikleşmiş sendika örgütleri, II. Dünya Savaşı sonrasında işçileri Fordist üretim sisteminin disiplinine uydurma yolunda gösterdikleri işbirliği karşısında ücret artışları ile ödüllendirildikleri bir köşeye sıkıştırılmışlardır. Sendikal hareketin birçok dönem içine düştüğü ücret çıkmazının ilk izlerine fordist dönemde rastlamak mümkündür. Sınıf bilincini oluşturması ve çalışma koşullarını düzenlemesi beklenen sendikalar tarihte birçok kez yaşanacağı gibi ücret kısıkağı karşısında ödünler vermek durumunda kalmıştır.

Savaş sonrası değişen ekonomik dengeler ve yeni sınıf ilişkilerine paralel olarak siyasal gelişmeler de yaşanmıştır. ABD'nin ve dünyadaki diğer gelişmekte olan ülkelerin hızlı bir büyüme sürecine girmiş olmaları, dünyada bağımsız ve egemen devlet sayısının hızla artmış olması; dünyanın yeni aktörleri arasında uzlaşma yapılması ve konumların yeniden tanımlanması sorununu gündeme getirmiştir. Ancak yeni siyasal ve ekonomik düzen savaş öncesinden farklı olduğundan yapılanma ve uzlaşma da farklı şekillerde gerçekleşmiştir.

Savaş sonrasındaki dünya sistemi, bir önceki dönemi karakterize eden klasik sömürgecilik ve açık işgallere izin vermemiştir. Eski sömürgeci güçler ve dünyanın yeni hegemonik gücü ABD, yeni bağımsız devletler ve az gelişmiş ülkeler ile ilişkilerini daha farklı kurallar üzerine yükseltmek zorunda kalmışlardır. Yenidünya düzeninde ülkeler arası ilişkiler gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun eşit devletlerarası ilişkiler temelinde yapılanmayı gerektirmiştir. Bu durum, dünya genelinde ülkeler arası siyasi ilişkilerin diplomasi ilkeleri üzerinde yükselmesine ve ticari ilişkilerde yeni araçların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Az gelişmiş ülkeler ve gelişmiş ülkeler arasındaki iktisadi ilişkilerde temel araçlar "dış yardım", "doğrudan yabancı yatırım", "karma ortaklıklar" ve "istikraz ve kredi" olmuştur (Güler, 1996: 14). Marshall Planı, Truman Doktrini, Colombo Planı gibi yardım ve kalkınma planları ve bu planları gerçekleştirecek uluslar arası kuruluşlar yeni dönemi önceki dönemlerden ayırt eden başlıca girişimler haline gelmiştir (Vahruşev, 1978: 61). Kapitalizmin hem kendi yapısı hem de kullandığı araçların böylesine bir değişim göstermesi önemli bir

kopuşu ifade etmektedir. Tüm bu uluslararası kuruluşlar bir noktada pazarın uluslararasılaştığının birer göstergeleridir de.

Ülkelerle birebir yürütülen ilişkiler, yerini büyük örgütler üzerinden yürütülen ilişkilere bırakmıştır. IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar, doğrudan yapılan yatırımlar ve yardım programları gibi araçları kullanarak ikili blokta Amerika kendi lehine güçlenme arzusu içine girmiştir. Aynı zamanda bu araçları kullanarak Amerika, fordizmin güçlenmesini ve yaygın hale gelmesini sağlamıştır. Fordizmin uluslararası alandaki bu gelişmesi, küresel ölçekte kitle piyasalarının oluşumu ve dünya nüfusunun komünist ülkeler dışında kalan büyük kısmının yeni tür bir kapitalizmin içerisine çekilmesine sebep olmuştur. Buna karşılık çoğu gelişmekte olan ülke ve bu ülkelerin sendikaları Amerika'nın temsil ettiği tehdit ve yayılmacılığı karşısında bu devletler ulusal ekonomik özerkliği sağlayabilecek tek yol olarak fordizmi görmüştür. Amerika'daki ekonomik yapı ve işgücü piyasalarını örnek alarak yeni dünya düzeninde kendilerine yer bulabileceklerini düşünmüşlerdir.

Türkiye de savaş sonrası yıllarda yürütülen bu politikardan nasibini almış, aldığı yardımlar ve uluslararası örgütlere üyeliği ile savaş sonrası oluşturulan sisteme bir şekilde dâhil edilmiştir. Türkiye'ye 1947 yılında IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütüne, 1952'de de NATO'ya üye olmuştur. Bu durum Türkiye'ye denetimli bir ekonomiyle yaşama ve sisteme dahil olma fırsatı vermiştir.

1945-60'lı yıllar arasında gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiler son derece yoğundur. Dönem boyunca genel olarak yatırımlar ve dünya ticareti gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında gerçekleşme eğilimi göstermiştir. 1950 ve 1980'li yıllar arasında azgelişmiş ülkeler de gelişmiş ülkelerin yardımlarına ve dolayısıyla da mevcut sisteme bağlı olarak gelişme göstermişlerdir. Öyle ki 1970'li yıllara kadar gelişmiş ülkeler doğrudan dış yatırımlarının %60'tan çoğunu azgelişmiş ülkelere yapmıştır. 1946 yılında Amerika'nın doğrudan yatırımlarının %43'ünü Latin Amerika ülkeleri oluşturmaktadır (Castro,1987:18). Bu durum yeni dünya düzeninin yeni yapısı ve gelişmiş ülkelerin pazar arayışları ile ilişkilendirilebilir. Azgelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin yarattıkları artı değer için en uygun pazarlardır. Sanayileşme ve kalkınmanın başında olan azgelişmiş ülkeler ise bu malları kendi bünyelerinde üretmediklerinden dolayı bu mallara muhtaçtırlar. Böylece sistem her iki tarafı da birbirine bağımlı kılmaktadır.

Gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler arasındaki yoğun ilişkiler, yardım programları, kalkınma stratejileri devletin yapacağı müdahalelere ve ekonomik faaliyetlere bağlı olduğundan ötürü, tüm bu işleri yönetecek bürokrasiye acil ihtiyaç duyulmuştur (Arık, 1964:12). 1930 sonrasında hakim olan ve 1970'lere kadar hakimiyetini sürdüren "popülist devlet" anlayışı, idarenin modernizasyonu ve idari reform çalışmaları bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Savaş sonrası cılız ekonomilere sahip olan az gelişmiş ülkelerde güçlü özel sektör bulunmadığından gelişmiş ülkelere gelecek olan sermayenin aktarılması ve kullanılması, uluslararası kuruluşların az gelişmiş ülkeler için hazırladığı kalkınma programlarının etkin şekilde uygulanabilmesi devlete bağlıydı. Bu sebeple özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'deki idari reform ve devletin Batı tipi rasyonalizasyon çalışmaları oldukça önem kazanmaktadır.

Az gelişmiş devletlerin batı tipi rasyonel bürokrasilere kavuşturulması, sermaye ihracının gerçekleştirilmesi için gerekli olan siyasal ve teknik ortam için gerekli zemini hazırladığından dolayı 1970'lere kadar süregelen tüm yardım ve kalkınma programları az gelişmiş ülkelerde istikrarlı hükümet ve hızlı, etkin, verimli çalışan bürokratik yapıları hedeflemişlerdir ve sermaye ihracının sürdürülebilmesi için çalışmışlardır (Güler,1996:16). Devletin güçlenmesi gerekliliğinin bir diğer nedeni de II. Dünya Savaşı sonrasında altın çağını yaşayan fordizmin temel unsurları olan kitle üretiminin, ücret pazarlıklarının, örgütlenme biçimlerinin, işveren işçi arasındaki ilişkilerin devlet tarafından fordist sistem adına düzenlenme zorunluluğuydu. Bu bağlamda Harvey'in fordizmin ulus-devletin, bütünsel toplumsal düzenleme sistemi içinde çok özel bir rol üstlenmesine bağlı olduğu yönündeki tezi anlam kazanmaktadır Devlet, 1970'lere kadar fordizmin büyüebilmesi için gerekli olan sosyal sigortayı, sağlık, eğitim, konut, alt yapı hizmetlerini karşılamıştır (Harvey, 1999:158). Bunu yaparken de modernizmin işlevsellik ve etkinlik öğelerinden beslenmiştir. Fordizmin iktisat ve sınıfsal ilişkilerdeki belirleyici rolü devletin etkinlik alanları ile öylesine iç içe geçmişti ki çoğu zaman sistem eleştirileri bizzat devletin kendine yapılı olmuştur. Türkiye'de de bu temel çelişki çoğu zaman yaşanmıştır. Demokrat parti iktidarı öncesinde CHP'nin devletçi politikalarının aldığı eleştiriler bu duruma örnek gösterilebilir. Devletin etkin kılınma gerekliliği anlayışı, 1970 ve sonrasındaki neo liberal dönemdeki devletin sermaye önünde engel olarak görüldüğü döneme kadar sürmüştür.

II. Dünya Savaşı ve savaş ekonomisi, Türkiye’de de savaşa fiilin girilmediği halde tüm ağırlığıyla hissedilmiştir. 1930 ‘lı yıllılardaki politikalar sonucunda bir hayli azalmış olan ithalat iki yıl içersinde yarıya düşmüştür. Yetişkin nüfusun büyük bir bölümü askere alınmış bu da üretimin savaş yılları boyunca gerilemesine neden olmuştur. Boratav 1940–1946 yıllarını, Türkiye için hem iktisadi yapı, hem dünyadaki konumu, hem de siyasi yapı bakımından yeni güç dengelerinin oluşmasına neden olan gelişmelerin yaşandığı “bir kuluçka dönemi” olarak nitelendirmiştir. Azalan üretim ve yükselen enflasyon karşısında vatandaşların beslenme, barınma ve daha birçok temel ihtiyacını karşılama temel sorun haline gelmiştir. Refik Saydam Hükümeti tüm bu sorunları çözmek için katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerini düşük fiyatla alma yoluna girmiştir. Saydam hükümetinden sonra göreve gelen Saraçoğlu ise piyasa üzerindeki bu sıkı denetim mekanizmalarını kaldırmış, hububat alım fiyatlarını yükseltmiştir. Ancak yükselen enflasyonun önüne geçememiştir. Bu süreçte oluşan aşırı kazançlara ve enflasyona yönelik olarak Varlık Vergisi, Toprak Masüleri Vergisi getirmiştir (Boratav,2002:334). Devlet, savaşın ekonomide yarattığı olumsuz ortamdan kısa vadeli planlar kapsamında vergilendirme gibi geçici çözümlerle çıkmayı amaçlamıştır. Ancak uzun vadede görüleceği üzere araç olarak seçtikleri kısa vadede kaynak yaratmaya yarasa da uzun vadede kalıcı sorunlar yaratacaktır. Hem Varlık hem de Toprak Masüleri Vergisinin sınıflara yansması çok ağır olmuştur.

Varlık vergisi, ticaret burjuvazisi, tali olarak da çiftçi, esnaf ve ücretlileri kapsayan , belli komisyonlarca belirlenen, bir kereye mahsus olmak üzere toplanan ve itiraz hakkı bulunmayan olağanüstü bir vergidir Vergi borçlarını ödeyemeyenler bir ay içinde önce kamplara sonra da çalışma yükümlülüğüne tabi tutulmak üzere Aşkale’ye sevk edilmişlerdir. Varlıklı sınıfların çoğunu o dönem azınlıklar oluşturduğundan ötürü toplam verginin %65’ini gayrimüslimler ödemiştir bu ve sebepten ötürü vergi Türkiye Tarihine ırk ve din ayrımına dayalı bir vergi uygulaması olarak geçmiştir (Clark, 1972:205) Verginin 1943 yılında Türkiye’ye ekonomisine katkısı oldukça büyük gözükmektedir. 1943 yılı devlet harcamalarının %38’ini, milli gelirin %3,5’ini bu vergi ile elde edilmiş gelir oluşturmaktadır (Boratav, 2002: 334). Ancak verginin götürüsü uzun vadede getirisinden çok daha fazla olmuştur.

Varlık Vergisini ödeyecek hazır parası olmayan Hıristiyan ve Musevi işadamları, işlerini ve mülklerini satmak zorunda kalmışlardır ve savaştan hemen sonra

ülkelerine dönmüşlerdir. Vergi, hükümete ve satılan mülkleri devralan Müslüman İşadamlarına kazanç imkanı sunmuş olsa da savaş sonrasında iş hayatındaki güveni ciddi biçimde zedelemiştir (Keyder, 2001: 158). Ayrıca Türk girişimciler boşalan yerleri hemen dolduramamışlardır. Eğitim ve zanaat yönünden eksik olan bu girişimciler Cumhuriyetle başlatılan eğitim seferberliğinin yayılması ve olgunlaşması ile 1980'li yılların ikinci yarısında kabuklarını kırıp, 1980'lerin ikinci yarısından sonra da dünyada para kazanır hale gelmişlerdir (Kazgan, 2002: 58). Varlık Vergisi gayri müslimler üzerinde telafisi olmayan kayıplar yaratmıştır. Türkiye'de hem Osmanlı hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında ticaretle uğraşan kesimi gayri müslimler olduğundan kayıp Türkiye'deki ticaret hayatının kaybı olmuştur aslında. Devlet sıfırdan sermayedar bir sınıf yaratmak durumundadır.

1944 yılında kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi aşarın kaldırılmasından sonra tarıma yönelik büyük çapta ilk dolaysız vergi olması açısından önemlidir. Varlık vergisinin boyutlarına ulaşmamasına rağmen, piyasa için üretim yapmayan küçük ve yoksul köylüler için çok ağır bir vergi olmuştur.

II. Dünya Savaşı Dönemi ve 1940 – 1945 yılları arasındaki yüksek enflasyon oranı, devletçiliğin çözümlenmesine ve özünü yitirmesine neden olmuştur. Savaş tehlikesi ve ekonomisi, kalkınma gayretlerini ikinci plana itmiştir. Savaşa karşı alınan tedbirler devletçilik gibi gösterilmiştir.

Memlekette oluşan ticari ve sınaî özel sermaye güçlenmiş, ekonomik iktidarını siyasal iktidara dönüştürmek için faaliyetlere başlamıştır. Olağanüstü durumun ve savaşın sonuçlarının devletçiliğe yüklenmesi devletçiliği daha da zayıflatmıştır. Özel kesimce oluşan yeni gelişmeler ve devletçiliğe cephe alan özerci kesim, 1948 yılı Kasım ayında İstanbul'da toplanmış olan Milli Ekonomi Kongresinde, seslerini duyurmuşlardır. İzmir İktisat Kongresinden oldukça farklı olan Milli Ekonomi Kongresinde devletçilik, dış ticaret ve vergi dalları tartışılmıştır (Hamitoğulları, 1989: 787). Kongrede Türkiye'nin hızlı gelişmesinin yolları saptanmış; devletçiliğin giderek tavsiye edilmesi ve dövizle sermaye kaynaklarının artırılması bu yollar arasında görülmüştür.

II. Dünya Savaşı içindeki enflasyon ve darlıkların sermaye birikimine yol açması ve dolayısıyla tüccar sınıfının göreceli olarak durumunun düzelmesi,

beklenildiği kadar girişimciliğe neden olmamıştır (Kazgan, 2002: 80). Çünkü tam anlamıyla girişimci bir burjuva sınıfının olmaması ve alt yapı yetersizlikleri servetlerin üretken sermayeye dönüşmemesine yol açmıştır

Dönem itibariyle tüm olumsuzluklara rağmen savaş ortamından göreceli de olsa yararlanan bir diğer sınıf da toprak sahipleridir. Ancak bu durum aynı sanayide olduğu gibi belli sınırlılıklar içinde yaşanmıştır. Savaş sonrası Avrupa için gıda maddesi ve hammadde sağlanması ve Türkiye'nin geniş toprakları göz önünde bulundurulduğunda her ne kadar kâr artışı beklense de, donanım eksikliği tarıma yapılacak olan yatırımları sınırlamıştır (Kazgan, 2002: 80). Küçük çiftçiler ve köylüler için ise II. Dünya Savaşı Dönemi çok daha sert geçmiştir. Savaş için hazırlanan savunma mekanizmalarının faturası köylü sınıfına çıkarılmıştır.

Çiftçilerin ürünlerine uygulanan fiyatlar sabit tutulmuş, diğer tüm fiyatlara enflasyon uygulanmıştır, çift hayvanlarına askeri amaçlarla el konulmuştur, her çiftçinin tespit edilen miktarda ürünü tespit etmesini sağlamak için konulan vergi hoşnutsuzluğa neden olmuştur (Birtek, 1976: 39). Özellikle bu vergi kırsal alandaki halkın iktidardaki partiden uzaklaşmasına neden olmuştur Köylülerin mevcut iktidardan hoşnutsuzluğu Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerinde iktidara gelişinin ve seçim boyunca Demokrat Parti'nin köylülere yönelmesinin anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Savaşın faturasını ödeyen bir diğer sınıfta işçiler olmuştur. Savaş yılları esnasında bürokrasiye savaş ekonomisini yönetme konusunda tam yetki veren Milli Koruma Kanunu uyarınca işçiler için tatil günleri ve sabit çalışma saatleri kaldırılmış, işçilerin işlerinden ayrılmayacağı ile ilgili maddeler getirilmiştir (Keyder,2001:155). CHP'ye köylülerin verdiği destek azalmıştır. Bunun yanı sıra bu politikalar yüzünden işçilerin de desteğini kaybetmiştir. Ülkenin geneline bakıldığında ise bir taraftan "*savaş zenginleri*" artarken diğer taraftan da halkın büyük çoğunluğu yoksullaşmaya devam ettiği görülür.

Bu durum Saraçoğlu Hükümetini, "savaş sonrası kalkınma plan ve programı" hazırlamak zorunda bırakmıştır. Rapor, barış ekonomisine geçişi kolaylaştıracak önlemleri, II. Sanayi Planı'ndaki ana ilkeleri ve ülke içinde enerji kaynaklarını sanayi tesislerinin etrafında toplamayı öneren taslağı içermekteydi (Tokgöz,1999:104).

Boratav tarafından hazırlanmış olan ve savaş yıllarındaki bölüşüm ilişkilerini ortaya koyan aşağıdaki tablo yukarıda anlatanların bir özeti niteliğindedir.

Tablo 1.4. Savaş Yıllarındaki Bölüşüm İlişkileri 1938-1939 ve 1944-45

	1938–39	1944–45
Sınâî Üretim İndeksi	100	78
Sınâî Fiyat İndeksi	100	357
Buğday Üretim İndeksi	100	63
Buğday Fiyat İndeksi	100	568
Tütün Üretim İndeksi	100	105
Tütün Fiyat İndeksi	100	490
Pamuk Üretim İndeksi	100	88
Pamuk Fiyat İndeksi	100	356
Tarımın Ticaret Hadleri	100	123
Nominal Ücretler İndeksi	100	225
Reel Ücretler İndeksi	100	50
Milli Gelirdeki Maaş Payı	100	8,2
Toptan Eşya Fiyat İndeksi	100	449
Reel Milli gelir İndeksi	100	75

Kaynak: : Boratav, K (2002). “Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980, İktisat Tarihi”, Cem Yayınları, İstanbul

Özetle tablodan da anlaşılacağı gibi emekçilerin örgütsüz olduğu tüm yüksek enflasyon ve yokluk dönemlerinde olduğu gibi, II. Dünya Savaşı yılları da Türkiye’de mülk gelirlerinin emek gelirleri, kârların ücretler, piyasaya dönük büyük çiftçilerin küçük köylüler aleyhine geliştiği bir dönem olmuştur. Tablo doğrultusunda 1938–1939 yılları ve 1944-1945’li yılları birbiri ile kıyaslandığında, ticari kazançlardaki artışın sınaî ürünlerinden çok tarımsal ürünlerin ticaretinden kaynaklandığı söylenebilir. Sınaî fiyatlarının artış oranı, buğday, tütün ve toptan eşya ürünlerinin oldukça gerisindedir. Gelir dağılımındaki gelişme emek gelirlerinin aleyhine seyretmiştir. Reel ücretlerde %50’lilik bir düşüşün yaşanmasından yola çıkarak işçi sınıfının hayat standartlarında bir bozulmanın yaşanmış olabileceği düşünülebilir.

1940’lı yıllarda Türkiye’de bölüşüm ilişkileri, savaş sonrasında gıda maddelerine ve hammaddelere olan dış talebin artması sonucunda Türkiye’de ihraç ürünlerinin yükselmesi ve bunların üreticilerinin ve ihracatçılarının beklenmedik

kazançlar sağlaması çerçevesinde şekillenmiştir. İçerdeki darlıklar hükümetin seferberlik harcamalarından kaynaklanan aşırı yüksek enflasyon oranlarıyla birleşince, karaborsa ve spekülasyon yoğunlaşmıştır. Bu nedenle, tarım ve ticaret sermayesi, savaş döneminden büyük birikim oranlarıyla çıkmıştır (Gülalp, 1993: 32). Savaş sonrası belirginleşmeye başlayan yerli burjuvazinin oluşmasını sağlayan şey artan dış talep ve ihracat ile birlikte kazançların yükselmesidir. Ancak karaborsa ve spekülasyonun yoğunlaştığı bir dönem de haksız kazanç ve rekabetin oluşması kaçınılmazdır.

Ekonomik düzlemdeki bu gelişmelere paralel olarak Türkiye siyasi yaşamında da keskin gelişmeler olmuştur. Düşen nüfus artış hızına rağmen, kişi başına gelir artışının durması, savaş sonrası dönemde köylü ve işçi sınıflarının küstürülmesi çok partili döneme geçiş ve daha birçok sebepten ötürü CHP iktidarını 1950 yılında Demokrat Partiye bırakmıştır.

1950 Mayıs ayında Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Demokrat Partinin iktidara gelmesi, siyasetin seçkinlerin işi olduğu yönündeki inanın yıkıldığı önemli bir milattır. Demokrat partinin uyguladığı yoz popülizm olarak anılan liberal hükümet politikaları, Türkiye ekonomisinde kırılğan bir noktaya sahip olduğu için de ayrıca önem arz etmektedir.

1940'lı yılların sonlarına doğru devletçi politikalar sayesinde yerli sermaye iyice palazlanmıştır. 1930'lar boyunca bürokrasinin desteğine ihtiyaç duyan burjuvazi sınıfı ile bürokratlar yol ayrımına gelmiştir. Güçlenen burjuvazi için bürokrasinin koyduğu vergiler, devlet tekelleri, fiyatların devlet tarafından belirlenmesi artık ayak bağı olarak görülmeye başlamış, serbest bir piyasa arayışına girilmiştir. Çünkü pazar için gerekli olan nesnel koşulların artık var olduğuna inanılmaktadır.

Veriler de bu durumu doğrular niteliktedir. 1941–45 ile 1950 yılları arasında kişi başına düşen gelir yüzde 15, tarımsal gelirden ise yüzde 30'luk bir artış olmuştur. Oransal bu artışın nedeni savaş yıllarının sona ermesidir. Türkiye'de bu gelişmelere olurken Amerika'da 1947 yılında askeri bağımlılık ve iktisadi liberalleşme karşılığında Türkiye'yi yardım ve hibe programının kapsamına almıştır. Yardım planında Türkiye'nin gelişmesi için kâr yapmayan sanayi kuruluşlarının bir kenara bırakılıp tarıma yönelmesi şartı bulunmaktadır. Amerika'nın fonları GSMH'nin %3'ünü

oluşturmuş diğer taraftan ise ithalatın yüzde 270 artmasına sebep olmuştur (Keyder,2001:165). Amerika'nın tarıma dayalı bu istekleri her ne kadar kendi pazar arayışı ile de ilgili olsa savaş ve devletçi politikalarla iyice hırpalanmış olan küçük üreticiler için bulunmaz bir fırsat olduğu söylenebilir. Böylece Demokrat Parti dışsal bir dayatma sayesinde de olsa kendi tabanına ulaşabilme imkânı bulmuştur.

Demokrat Parti'nin iktidara gelebilmesinde burjuva sınıfını kendi başına yetebilecek hale gelmesi dışında sebepler de vardır. Daha öncede değinilmiş olduğu üzere kırsal alanda yaşayan köylüler ve işçilerin durumların oldukça bozuktur.

Kırsal alanda köylüler hem büyük toprak ağalarının hem de yol vergisi gibi çeşitli vergilerin altında ezilmekteydiler. İşçiler ise düşük ücret aldıklarından dolayı savaş yıllarının mal kıtlığı, karaborsa ortamı karşısında zor günler yaşamışlardır. Özellikle Milli Koruma Yasası ile birlikte 1936 yılında kabul edilen İş Yasası ile kazandıkları hakları da kullanamaz hale gelmişlerdir. Tüm bunlara son noktayı koyan olayda "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" koymuştur. CHP dönemi uygulanan devletçi politikaları gelişmeleri önünde engel olarak gören burjuva sınıfı ve büyük toprak sahipleri, bu yasa ile köylülere toprak dağıtılmasından hiç hoşnut olmamıştır (Çavdar,2000:18). Böylece CHP hükümeti tüm sınıflardan alacağı desteği kaybetmiştir. Büyüyen burjuva sınıfı karşısında destek kazanmak amacıyla köylü sınıfına verdiği imtiyaz başarısızlıkla sonuçlanmış, devletçi politikaları uygularkenki tek ittifakını da kaybetmiştir. Gelir dağılımı konusundaki memnuniyetsiz ortama CHP'nin iktidarı boyunca vatandaşların inanç, düşün, yaşam biçimindeki elitist ve belirlemeci tavrı eklenince Türkiye 1950'li yıllara ve seçime genel bir hoşnutsuzluk içinde girmiştir. Demokrat Parti ise Türkiye'de o yıllarda hâkim olan bu genel hoşnutsuz ortamı kendi lehine çevirebilmek için gerekli olan ve kendini iktidara taşıyacak olan araçları ve söylemleri doğru tespit edebilmiştir.

Seçim kampanyası boyunca Demokrat Parti özgürlük ve demokrasi vurgulamalarında bulunmuştur. Seçim afişlerinde "Yeter, söz milletindir" sloganını kullanmışlardır. İşçilere grev hakkını vaat etmişlerdir. CHP'yi dine ve gelenekleri baskı altına aldığı, Köy Enstitüleri aracılığıyla komünizme destek verdiği yönünde suçlamıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin nedeni olarak CHP iktidarının devletçi politikalarını göstermiştir (Çavdar,2000:21). Demokrat Parti'nin seçim boyunca CHP'ye yönelttiği tüm eleştiriler o dönem Türkiye'nin yumuşak karnı olan konulardır

ve Demokrat Parti bu konuların üstüne gitmeyi tercih etmiş, gündemi ve mevcut boşlukları kendi lehine çevirmek için kullanmıştır.

1950’li yılların ilk yarısının Türkiye Ekonomisine bıraktığı en temel iz popülizm sözcüğü ile özetlenen genişleyici para ve bütçe politikalarının, Cumhuriyet Tarihi’nde ilk kez uygulanmış olmasıdır. Traktör ve diğer tarım araç ve gereçlerinin ithalinde kullanılan ve öncelikle ABD’den gelen dış krediler ve Kore Savaşı nedeniyle dünya pazarında meydana gelen patlama, tarımsal üretim ve ihracatın hızla büyümesini sağlamıştır. İthalat kısıtlamalarının kaldırılmasını kolaylaştıran şey büyümedeki bu görece patlama ve artan ihracat gelirleri olmuştur (Gülalp, 1993: 33). Tüm bu gelişmeler 1950’lerin ilk yıllarında liberalleşmenin, doruk noktasına ulaşmasına sebep olmuştur. Amerika’nın direktifleri ile tarımsal üretim artmıştır, hem ithalat hem ihracat artmış ancak dış ticaret farkları giderek büyümüştür.

Tablo 1.5. Tahıl Üretimi (1950–1953) (Bin Ton)

Yıllar	Buğday	Arpa
1949	2500	1240
1950	3870	2040
1951	5600	2700
1952	6440	3180
1953	8000	3640

Kaynak: DİE, “Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50.Yılı”, Ankara, 1973, s.118

Tablo 1.6. Dış Ticaret (1950–1953) (Milyon \$)

Yıllar	İthalat	İhracat	Fark
1950	285,6	263,4	-22,2
1951	402,0	402,0	-88,0
1952	556,0	556,0	-193,0
1953	532,5	532,5	-135,6

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara, 1997, s.505

Bu hızlı büyümenin kendine has bazı özellikleri vardır: öncelikle 1945 sonrasında gerçekleşen bu hızlı büyüme, savaş yıllarını kapsayan altı yıllık bir gerilemenin telafisi niteliğindedir. Gayri safi milli hasıla, 1939’daki düzeyine ancak 1950 yılında çıkabilmiştir. 1946-1953 yılları, aslında tarımsal gelişme yılları olarak anılabilir. Dönem boyunca tarımın ortalama büyüme hızı %13,2iken sanayiinin

büyüme hızı % 9,2'de kalmıştır. Tarım kesiminin milli hasıla içindeki payı 1946-1947'de ortalama olarak % 43,6 iken 1952-1953 yıllarında bu oran % 44,7'ye yükselmiştir. Aynı dönem içinde sanayiinin payı ise %15,2'den % 13,4'e düşmüştür (Boratav, 2002:344). Bu veriler, 1946–53 yılları arasında Türkiye'nin, hammadde sağlayarak dünya ile bütünleşme eğilimi içinde olmasından dolayı sanayiden çok tarıma öncelik vermesi ile açıklanabilir.

1953 yılına gelindiğinde ise hızlı büyüme sona ermiştir. Türkiye yine ithalatı kısıtlayıcı önlemlere başvurur hale gelmiştir. Ayrıca ekilebilir toprakların genişletilmesi yoluyla sağlanan tarımsal üretim artışının sınırlarına gelmesi de bu krizi pekiştirmiştir. 1950'lilerin geri kalan kısmı ise resmi olarak 1960'larda onaylanan ve düzene konan ithal ikameci sınırlama sürecine geçiş dönemi olarak nitelendirilebilir.

1954–1961 arasındaki yıllar, savaş sonunun genişleme döneminin ve liberal dış ticaret politikalarının son bulduğu, ihracat mallarına yönelik dış talebin azaldığı, dış kaynakların belli bir düzeyi aşmadığından ötürü oluşan tıkanmaya tepki olarak ithalatın sınırlandırıldığı bir dönemdir. Aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi 1953 krizi öncesindeki ithalat oranlarına dönem boyunca bir daha çıkılamamıştır.

Tablo 1.7. Dış Ticaret (1953–1960)

Yıllar	İthalat	İhracat	Fark
1953	532,5	396,0	-135,6
1954	478,3	335,0	-143,7
1955	497,6	313,3	-184,3
1956	407,3	305,0	-102,3
1957	397,1	345,2	-51,9
1958	315,0	247,2	-68,0
1959	470,0	354,0	-116,0
1960	468,1	321,0	-147,0

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara, 1997, s.505

Geçiş sürecini belirleyen şey, savaş sonrası dönemde dünya ekonomisinde metropollerden kaynaklanan üretken sermayenin uluslararasılaşma yönündeki eğilimleri olmuştur. Bu amaç doğrultusunda 1950'lilerin ortalarından itibaren Üçüncü Dünya ülkelerine doğrudan yatırımlar yapmıştır (Gülalp, 1993: 33). Bu sebeple 1953

yılında yaşanan döviz krizi, 1930 'lardaki krizle yüzeysel bir benzerlik göstermiş olsa da arka planı oldukça farklıdır. 1953 yılında yaşanan kriz, metropol sermayesince üretilip onun acentesi konumundaki yerli ticaret sermayesi tarafından pazarlanan, görece yüksek gelir gruplarının tüketim mallarındaki dolaşımı sekteye uğratmıştır Bu noktada ithalatı ikame edecek ürünler için bir iç pazarın oluşturulması gerekmiştir.

1960 sonrasında uygulanan iktisat politikaları böylece açıklık kazanmaktadır. Yerli sermaye ile iç pazarı yeniden eline geçirmenin yolunu arayan metropol sermayesinin çıkarları, bu iç pazarda üretici olma konusunda kesişmiştir. Teknoloji ve yatırım mallarının ithal edilip nihai ürünlerin ülke içinde üretildiği ithal ikameci sanayileşme sürecinin temelleri bu şekilde atılmıştır. Bundan sonra Demokrat Parti döneminde gerçekleşen 1958 iktisadi krizi ve sonrasında IMF ile yapılan zorunlu borç anlaşması gibi tüm iktisadi olayların arkasında sözü geçen metropol sermayesini ve yatırımlarını canlı tutma kaygısı yatmaktadır. Başta böyle bir politikası olmayan devletin, bu birikim biçiminin yerleşmesi üzerine bu yönde bir politika geliştirdiği söylenebilir. Bu zorunlu geçiş süreci, 1930 sonrasındaki devletçi politikalara yönelmesi ve II. Dünya Savaşı sonrasında bu politikalardan vazgeçilmesi ile paralellik göstermektedir. Tüm politikalar dünyadaki iktisadi dönüşümler etrafında şekillenmiştir ve dönemler arası geçişi dış konjonktür belirlemiştir.

Demokrat Parti iktidarı, dünyadaki bu gelişmeler doğrultusunda özel girişimciliğe ve devletin ekonomik fonksiyonun işletmecilikten çok düzenleyici olmasına inanmıştır. Özendirme, koruma, düzenleme ve denetlemeyi içeren politikalar benimsenmiştir. Devlet işletmeciliği ancak özel kesimin hiçbir tarzda yapamayacağı faaliyet dallarında uygulanmıştır. Karma ekonomik teşebbüsleri yayılmış İktisadi Devlet Teşekkülleri özel kişilere devredilmesinin hazırlıkları yapılmış, tarımsal endüstriyel dallarda devlet karışıcılığı ile özel sermaye aktarılmıştır (Hamitoğulları, 1988: 788). Devletin ekonomideki etkinliğini daraltmak amacı ile devlet fabrikaları satışa çıkarılmış, Devlet Havayolları ve Denizyolları anonim şirkete dönüştürülmüş ve yabancı ortaklığa açılmıştır (Kazgan, 2002: 84). Ancak DP'nin kurduğu ilk hükümet programında yer almasına rağmen DP, hiçbir devlet işletmesini doğrudan özel sektöre devredememiştir. Devlet varlığını, DP iktidarları boyunca sürdürmüş, kamu yatırımları DP'nin genişlemesini sürükleyen etkenlerden biri olarak her zaman önemli rol oynamıştır (Boratav,2002: 343).

DP, tek parti rejiminin temel kanunu olan denk bütçe, denk ödemeler bilânçosundan vazgeçmiş, Merkez Bankası'nın banknot matbaasına başvurarak ekonomiyi yönetme devri başlamıştır. Düşük tarım fiyatları nedeniyle ortaklık yetersizliğinden kullanılmayan tarımsal kaynakların varlığı, genişleyici politikaların hızla üretimi arttırması sonucunu doğurmuştur. Ekonomideki hızlı üretim artışı, dış konjonktürün sağladığı olumlu dış hadleri ile en güçlü genişleme dönemini yaşamıştır (Akat, 1994: 1104). Ancak 1953 sonlarında popülist politikaların sınırlarına gelinmiştir. Uzun dönemde yüksek yatırım düzeylerinin mutlaka sağlıklı reel kaynaklardan (iç tasarruflardan) yapılması zorunludur ancak DP, bunu yapamayınca büyük bir çıkmaza düşmüştür. Piyasa mekanizmasından vazgeçerek 1955 sonrası Türkiye ekonomisinin “sermaye birikimi modelini” devreye sokmasının da temel sebebi budur.

1950'li yılların ilk yarısında uygulanan liberal politikalar kaynak yaratma mekanizmaları ile kaynak dağılım mekanizmaları arasındaki zorunlu tutarlılığın kavranması ve bunların kısa ve uzun dönemde çok farklı olabileceği konularında öğretici olmuştur. Ayrıca bu yıllar, ithalattaki zorunlu düşüş sebebiyle mal yoklukları ve karaborsanın ortaya çıkması sonucunda tüketim mallarında ikame eden bir sanayileşmeye geçilmesini sağladığından, seçimlerde anti devletçi bir söylem içinde olan Demokrat parti için ayrı bir ders olmuştur. Devlet işletmelerinin özel sektöre devri sloganıyla iktidara gelmiş olan DP, bu yıllarda enerji, kömür, çimento, şeker gibi yatırımlarını kamu kuruluşları üzerinden yapmak zorunda kalmıştır.

1946–1953 yılları arasında uygulanan iktisat politikalarının sınıflara yansımaları şu şekilde olmuştur: öncelikle bu yılların, hızlı büyüme sürecini kapsadığı için tüm sosyal grupların reel gelir düzeylerinde bir rahatlama neden olabilecek reel koşullara sahip olduğu söylenebilir. Ancak veriler bu rahatlamanın her sınıf için aynı olmadığını ortaya koymaktadır.

Memur maaşlarının gayri safi milli hâsıla içindeki payı % 8,3'iken, 1953'te %6,6'ya düşmüştür. Bu gerileme, kısmen de olsa tarım kesimin diğer kesimlerden daha fazla büyümüş olmasından kaynaklanmaktadır. 1950–53 yılları arasında ücret ve maaş gelirlerinin payı milli hâsıla içinde % 19,5'ten % 16,1'e düşmüştür. Kentli emekçilerin durumlarının bozulması karşısında 1946–53 yılları arasında kırsal nüfusta kişi başına düşen reel gelir % 46,5 oranında artmıştır (Boratav, 2002: 346–347).

Kentli nüfus içinde, ücretli-maaşlı grupların payının bu dönem boyunca düşmesi, kentlerde düzensiz ve marjinal faaliyetlerin artmasına ve bu faaliyetler emekçilerin kentlerde kendilerine yaşam alanı yaratmalarına, gecekondulaşmaya ve çarpık kentleşmeye neden olmuştur. Tüm bu faaliyetler ücretlilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için oluşturdukları savunma mekanizmaları olarak değerlendirilebilir. Küçük tüccar ve esnaf kesimi ise bu gelişmelerden olumlu etkilenmiştir. Zaim'in ücretler üzerine yapmış olduğu başka bir araştırma da ücretlerin bu yıllar içinde gerilediğini ortaya koyar niteliktedir. Zaim'e göre 1944–1953 yılları arasında reel ücretler yüzde 73,3 oranında artmıştır. Buna karşılık sınai hasılasının yüzde yüz artmış olması ücretlerin katma değer içindeki payının gerilediği yönünde yorumlanabilir (Zaim, 1956:27).

Özetle 1946- 1953 yılları, ücretli ve maaşlı grupların görelî durumlarının gerilediği, ticaret ve rant gelirlerine sahip grupların gelirlerinde ve yaşam koşullarında düzelmenin olduğu, kırsal kesimde yer alanların ise savaş sonrası bozulan durumlarını düzeltme imkanı bulabildiği yıllar olarak değerlendirilebilir.

1958 yılına gelindiğinde ekonomide bunalım yaşanmıştır. Çünkü bütçe açıkları ve banknot matbaası ile canlanan ekonomide sabit döviz kurunda ısrar edilmesi, ödemeler bilânçosu açığını hızla büyütüştür. Popülizmin devalüasyon korkusu ile birleşmesi önce ithalattan başlayan bir komuta ekonomisi süratle yerleşmiştir. İktidarın yatırımları düşürmeyi reddetmesi sonucu, büyük bir nakdi talep fazlası olmuştur. Dolayısıyla karaborsa, çift - fiyat, kaçakçılık mekanizmaları gelişmiştir. En temel mallar dışında ithalat tamamen durma noktasına gelmiştir. Enflasyonun hızı iç tasarrufları düşürmeye başlamıştır (Akat, 1994: 1104). Krizin arka planında ise dışarıdan sermaye ithaline ayarlanmış serbestleşme programı yatmaktadır (Kazgan,1988:258). İthalat imkânsızlığının yarattığı büyük rantlar, Türkiye'de imalat sanayine büyük kârların akmasına, özel sektörün genişlemesine neden olmuştur. Bu durumdan yararlanmak isteyen müteşebbisler her çeşit sanayi ürününü içeride üretmek üzere faaliyete geçmişlerdir. DP , hızlı sanayileşmenin yolunu sınırsız korumacılık rantlarında bulmuştur.

Özel sektör yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı, 1955 yılının sonuna dek % 50'nin üstünde kalmıştır. 1950'de imalat alt sanayide 103 kamu işletmesi, 2515 özel sektör işletmesi varken bu rakamlar 1960 yılında 219 kamu işletmesi, 5284 özel

sektör işletmesi şeklinde yükselmiştir. Özel kesimin 400 sanayi projesine Sini ve Kalkınma Bankası kredi vermiştir. Kurulan işletmelerin % 75'i Marmara ve Ege Bölgesindedir. 1950 yılında 10 ve daha fazla işçi çalıştıran sınai işletmesi sayısı 2618 iken 1960'ta yüzde yüzden fazla artarak 5600'a ulaşmıştır (Tokgöz, 1999: 125). Popülist bir söylemle iktidara gelmiş olan Demokrat Parti sanayileşmeyi özel sektör bazında desteklerken bölgesel bir eşitsizliğe neden olmuştur. Yapılan yatırımların dörtte üçünün Marmara Bölgesi'nde olması bunun en iyi göstergesidir. CHP'yi tabana ulaştırmamakla suçlayan Demokrat Parti, yarattığı bölgesel eşitsizlik durumu ile aynı hataya kendinin de düştüğü söylenebilir.

“Komuta Ekonomisi” ve “popülizm”, piyasa ekonomisine inanan liberal dış dünyanın DP iktidarına güvenini büyük ölçüde sarsmıştır. 1958 yılında IMF heyetleri trafiğindeki artış DP iktidarının bir istikrar paketini kabul etmesi ile sonuçlanmıştır. Paketin içersinde standart devalüasyon ve istikrar önlemlerinin yansıra ithal ikameci sanayi modelinin yapı taşlarından biri olan ithalat rejimine geçilmesi ve bir planlama organının kurulması ile ilgili maddeler bulunmaktadır. İthal ikameci rejim, ithalat lisansları aracılığıyla yurt içinde üretilen malların ithalatına kotalar ya da tamamen yasaklar koyan öteki taraftan ise yatırım mallarının ve ara girdilerin ithalatını serbest bırakan bir rejimdir (Gülalp, 1993: 33). Ya da Marshall'ın tanımlamasıyla mamul mal ithalatını azaltmak için ulusal sanayiinin büyümesini teşvik etmeyi amaçlayan bir iktisadi stratejidir. Bu strateji daha çok Birleşmiş Milletler Latin Amerika Komisyonuyla anılmaktadır çünkü 1960'larda özellikle bu bölgedeki az gelişmiş ülkelerde uygulanmaya konulmuştur (Marshall, 1999: 368). Günümüzde ise bu politikalarının bir sanayileşme stratejisi olarak başarısızlıkla sonuçlandığı yönünde genel bir kanı vardır. 1960'lı yıllarda bu paketi uygulayan ülkelerin batı tarafından hala az gelişmiş olarak değerlendirilmeleri bu durum için bir göstergedir. Oysa ki bu ülkeleri az gelişmiş olarak nitelendiren de çözüm reçeteleri sunan yine batının ta kendisidir. Bu da durumun paradoksal bir yapı arz ettiğini göstermektedir.

1960'tan itibaren ülkelerin çoğunun Keynesçi refah devletçi politikaları benimsemelerinden dolayı bu ülkelerde ithal ikameci sanayileşme stratejileri uygulanmıştır. Bu müdahaleci uygulamaları o dönem dünya ekonomisinin işleyiş kuralları ile çelişmemiş tam tersine Keynesçilik ve ithal ikameci sanayileşme, II. Dünya Savaşı sona ererken Breton Woods'da benimsenen kurallar ve özellikle de sabit

kur düzeni ile işbirliği içinde ilerlemekteydi (Pamuk, 2004: 393). Ancak istikrar önlemleri sadece toplam talebin dizginlenmesine yaramış, sermaye birikim modelinin esas unsuru olan komuta ekonomisi IMF'e rağmen yaşamını sürdürmüştür. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta 1960'larda Türkiye'de uygulanan ithal ikameci modelin 1930'larda uygulanan karıştırılmaması gerekliliğidir.

1930'larda Türkiye'de uygulanan ithal ikameci modeli, yabancı sermayenin katılımı kabul edilmeden yerli girdilere ve bir kitle pazarı için temel tüketim mallarının üretimine dayalı bir modeldir. 1960'larda Türkiye'de ve tüm dünyada uygulanan ithal ikameci model ise ithal girdilere dayalı ve yabancı sermaye destekli görece yüksek gelirli bir pazarın yaralandığı dayanıklı tüketim mallarının üretimi esasına dayanmaktadır.

1954–1961 yılları, milli gelirdeki büyüme hızının belirgin bir şekilde düştüğü bir dönem olmuştur. Savaş sonundan itibaren yüksek bir büyüme temposuna alışmış olan ulusal ekonomi için 3,7'lik bir büyüme genel bir durgunluk olarak değerlendirilmiştir. Uygulanan ithal ikamesi dış pazarlardan sağlanan nihai tüketim mallara yönelik olmuştur. Bu dönemde milli ekonomi içinde tarım, sanayiinin gerisinde kalmıştır (Boratav,2002:351). Bu durumun nedeni 1955'ten sonra ithalatın kısıtlanması ve azalan ithalat içinde tüketim mallarının % 10'a düşmesidir. Bu malların yurtiçinde üretilmeye başlanması, bütün sanayi mallarının yurtiçinde yüksek kârlarla satılmasına ve böylece tarımın sanayiinin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Milli gelir içinde tarımın payı % 49'dan %43'e düşerken, sanayiinin milli gelir içindeki payı %10'dan %13'e yükselmiştir (Singer, 1977: 193).

Dönemin gelir dağılımına etkisi şu şekilde olmuştur: öncelikle ücretli ve maaşlı kesimin mutlak yoksullaşmasının bu yıllarda telafi edildiği söylenebilir. Milli gelir içinde memur maaşlarının payı 1952-1953 yıllarında % 7'iken 1960'a gelindiğinde bu oran %9,5'e ulaşmıştır. Ücretlilerin, aynı dönem içindeki milli hasıla içindeki payları %16,7'den % 23,8' e yükselmiştir. Özel sektördeki ücretlilerin milli gelirdeki payı ise % 7,7'den %11,6' ya çıkmıştır. Sermayedar grup içerisinde 1954–1961 dönemi, daha çok sanayicilerin ve tüccarların gelirlerini artırdıkları bir dönem olmuştur. Döviz yokluğu yüzünden yaşanan ithalat kısıtlamaları ve gümrük duvarları, geleneksel sanayilerin yanı sıra yabancı sermaye ile işbirliği içinde kurulan montaj sanayiine yüksek oranlarda kâr sağlamıştır. Buna ek olarak iç ticaret hadlerinin sanayi lehine

gelişmesi, sanayici ve sanayi malı pazarlayan tüccarların gelirinin, tarımdaki çiftçilerin lehine gelişmesine neden olmuştur (Sönmez, 2001: 353).

1950'lilerin sonuna gelindiğinde, enflasyonist büyümenin maliyeti ortaya çıkmıştır. En kazançlı çıkan kesim olan büyük sanayi burjuvazisi bile, gelişigüzel ve gündelik hareketlenmeler üzerinden uygulanan politikalardan memnun kalmamıştır. Dışarıda ise hem ABD hükümeti hem de OECD'nin Türk masası, her yıl yapılan yardım taleplerinden rahatsız olmuştur. Kore Savaşına asker göndermeden ABD'ye askeri üst verilmesine kadar verilen birçok imtiyaz bile bu rahatsızlığı engelleyememiştir.

1950–1960 yılları arasında uygulanan popülist politikaların yarattığı bir diğer rahatsızlık da köyden kente göç dalgası ve sonucunda oluşan çarpık kentleşmedir. Traktör yardımları ile tarımda makineleşmenin artması, ortakçı ve topraksız köylülerin köyden kente göç etmesi, bu köylülerin kentlerde geçici işlerde çalışmasına neden olmuştur. O dönem çevre ülkelerin çoğunda olduğu gibi Türkiye'de de büyük nüfus hareketi, köyün dışarıya açılmasını yansıtan gecekondulaşmaya neden olmuştur. Sonuç olarak toplumsal dengeler bozulmuştur (Keyder, 2001: 192-194). Yeni iktisadi etik, göçmenlerin durumlarının düzelmesine sebep olmuştur. Köyden kente ilk gelenler devlet arazinin üzerine derme çatma evler kurdular. Daha sonraları yeni iktisat politikaları sayesinde durumları düzelen köylüler, ilk kazandıkları ile kendilerine evler yaptılar. Seçim dönemlerinde bu arsaların tapularının da verilmesiyle, eski kulübelere sürekli evler haline gelmiştir. Ancak tapuların alınması alt yapı yetersizliklerini gündeme getirmiştir. Bu duruma göçmenlerin kimliklerini oluşturdukları bu yaşam alanlarında sürdürme istekleri de eklenince “gecekondu olgusu” Türkiye'de bir sorun haline dönüşmüştür.

1950 sonrasındaki göçler, her ne kadar tarımda makineleşmenin ve azalan tarımsal üretimin zorunlu bir sonucu olarak meydana gelmiş de olsa, Türkiye'de iktisadi ve kültürel elitisizime inanların sembolü olan kentlerin artık bu sınıfların egemenliğinden çıkması anlamında beklenmedik bir gelişme olmuştur. 1960'lara doğru göçlerin artması ve çarpık kentleşmenin yaygınlaşması ile klasik köylü kentli ayrımı muallâk bir ifade halini almaya başlamıştır. Pazar ekonomisi, liberalizasyon ve yoz popülizm klasik toplumsal ayrımları bertaraf etmiştir.

1950 sonrasında devlet etkinliğinin azaltılmasını hedefleyen ve bireysel teşebbüs ve pazara dayalı sistem, Türkiye’de klasik dengeleri bozmuştur. Ellerindeki gücü kaybetmeye başladıklarını hisseden bürokrasi ve askerler, bozulan ekonomi ve toplum yapısını da öne sürerek, ekonomik, siyasal ve sosyal yapılar arasında yeni bir denge arayışının içine girdiler. Bu arayış, 27 Mayıs 1960’da yapılan askeri darbeyi getirmiştir. Darbe sonrasında kabul edilen 1961 anayasası, devlete hem ekonomik hem de sosyal alanda yeni işlevler yüklemiştir.

Türkiye’de 1960’lı yıllara hâkim olan kavram “planlama”dır. Bu yıllarda 1954’te başlayan korumacı dış ticaret politikalarının belirlediği ve uluslararası pazardan çok iç piyasaların sürüklediği bir ekonomi politikası izlenmiştir. 1963 yılından başlayarak üç tane beş yıllık plan yapılmıştır.

Kamu kesiminin ağırlığı tekrar artarak, karma ekonomi resmi bir iktisadi politika haline gelmiştir. 1961 anayasasınının 41. maddesine göre:

“İktisadi sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek, bu maksatla milli tasarrufları arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planları yapmak, devletin ödevidir” Yine herkesin dilediği alanda çalışması ve özel teşebbüsler kurması çalışma ve teşebbüslerin kararlılık içinde yürütülmesi Anayasa’nın 40. maddesinin gereğidir. Bu özgürlük ancak kamu yararı, ulusal ekonominin gerekleri ve sosyal amaçlarla sınırlanabilir”.

Anayasanın yine 129. maddesi, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın, bir plana bağlanacağını ve kalkınmasının bu plana göre gerçekleştirebileceğini hükme bağlamaktadır (Hamitoğulları, 1989: 789). 1950 – 1960 döneminin, plansız yönetimi ve anarşisine tepki olarak Karma ve Planlı Ekonomi anlayışı getirilmiş olması normaldir planlama aracılığı ile devlet yatırımlarındaki israf ve hatalar bir miktar önlenmiş, kaynak dağılımında rasyonelleşme sağlanmıştır. İktisat politikası sorumlularının aldıkları kararların sağlığı açısından çok önemli olan girdi - çıktı tabloları ve benzeri ampirik çalışmalar ilk kez DPT tarafından gerçekleştirilmiştir (Akat, 1994: 1106). Giderek, orta ve büyük özel kesim yatırımlarının DPT’den “teşvik belgesi” almak zorunda bırakılması, planlamayı özel kesim için yol göstericinin ötesinde bir fonksiyona kavuşturmuştur. Ancak planlamayı kuranların planlamadan esas beklentileri gerçekleşmemiştir

Birinci Beş yıllık Kalkınma Planı, bir yandan kamu harcamalarını disipline sokmayı amaçlarken öteki taraftan da ithal ikamesi politikasını sağlam temellere oturtmaya çalışmıştır (Sönmez,1999:60). Birinci Beş yıllık Kalkınma Planı, Doğu Blok'u ülkelerinde örneklerine rastlanılan “emredici plan”dan ziyade “yol gösterici” plan olarak hazırlanmıştır. Kamu kesimi ve özel kesimin birlikte yaşadığı o yıllarda karma ekonomi düzeni içerisinde hazırlanmış olan bu plan kamu kesimi için “emredici”, özel sektör için “özendirici” nitelikte olmuştur (Tokgöz, 1999: 144). Plana göre “koruma dinamik bir görüşle uygulanmalı, bir üretim dalı pazarda yarışabilir hale geldiğinde devlet koruması ortadan mutlaka kalmalıdır. Koruma derecesi, korunan sanayi rekabet edecek duruma gelmeye sevk edilecek şekilde ayarlanmalıdır. Gümrük düzeni ise, önceliği iç sanayiinin korunmasına vermelidir (DPT,1963:521).

Planda ayrıca 1950’lerde tarıma verilen önceliğin aksine tarım ve sanayi arasında bir dengenin sağlanmasına yer verilmiştir. Böylece kırsal kesimde yaratılan istihdam olanakları ile kente göçün kontrolü ve sanayileşmede ithal ikamesi yaklaşımının sürdürülebilmesi hedef alınmıştır. Planda ayrıca, ekonomik kalkınmanın sosyal adalet ilkeleriyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi ve gelir dağılımında düzenlemelerin yapılmasının, sosyal güvenliğin ve fırsat eşitliğinin yaygınlaştırılması ve bölgeler arası ekonomik ve toplumsal dengesizliklerin giderilmesi gerektiğine yer verilmiştir (Temel, 1999: 77). Birinci Beş yıllık Kalkınma Planı’nda göçün engellenmesi için tarımda istihdam yaratılması, 1950’lerde başlayan göç dalgasının artık devletçe de bir problem olarak resmen kabul edilmesi yönünde yorumlanabilir. Ayrıca ithal ikame yaklaşımının sürdürülmesi için kırsal üretime destek verilmesi ve sanayi ile arasında bir denge kurulma arayışı, 1950’lilerin ortalarından itibaren ihmal edilen tarımın tekrar önemsenmeye başladığını, tarımsal destek almadan ithal ikameci sanayileşmenin yapılamayacağını anlaşıldığı yönünde düşünülebilir. Devlet, bir önceki dönem yaptığı hatalardan ders çıkarmak zorunda kalmış ya da ders çıkarmak zorunda bırakılmıştır.

Daha öncede belirtildiği gibi bu planlarda yer alan ithal ikameci sanayileşme 1930’larinkinden oldukça farklıdır. Bu durumun temel sebebi sınıfların sahip oldukları gelir düzeylerinin farklılaşmamış olmasıdır. Kentli ve taşralı burjuvazi geçen zaman içinde belli oranda birikim yapabilme fırsatı bulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında adı bile olmayan burjuva sınıfı yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladığından, kendine ait bir

yaşam deseni de oluşturmaya başlamıştır. Bu durum tüketim alışkanlıklarına ve taleplerine da yansımıştır.

Gelişmiş kapitalist toplumlarda yayılan radyo, televizyon, otomobil, buzdolabı, çamaşır makinesi, süpürge gibi tüketim normları, ya da diğer bir deyişle dayanıklı tüketim mallarına 1960'larla birlikte talep doğmuştur. Bu talepler, devlete, egemen olan sınıflardan veya siyasal karar alma sürecini denetleyen gruplardan geldiği için karşılanması kaçınılmaz olmuştur.

Çare olarak yabancı sermayenin de katılımıyla, ülke içinde montaj biçiminde kurulan dayanıklı tüketim malları sanayii kurulmuştur. Ancak çevresinde beslediği yan kuruluşlarla modern bir sanayi görünümünde olan bu sanayi teknoloji ve temel girdiler bakımından dışarıya bağımlı kalmıştır. Bu sebepten de dış pazarlara yönelme konusunda ciddi sıkıntılar ve sınırlılıklar yaşanmıştır. Aynı dönem içinde belli haklarını elde etmiş emekçi ve orta sınıfın gelirlerindeki görece artış da bu tüketim mallarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Öyle ki 1970'li yılların sonlarına gelindiğinde gecekondu semtlerindeki evlerin çatılarını süsleyen antenler bu durumun çok güzel sembolize etmektedir (Boratav, 2002: 354–355).

Planlı dönemle birlikte gelen düzenli kamu maliyesi birkaç yıl sürebilmiştir. 1960'lı yılların ikinci kısmında ise kamu mali açıkları artmıştır. Enflasyon ve ucuz döviz politikası sonucu durgunluğa giren ihracat 1970 krizine neden olmuştur. IMF'in önerisi ile devalüasyon yapılmış, ve dünyadaki iktisadi gelişmelerin el vermesiyle, ihracattaki yüksek bir artış gözlenmiştir (Sönmez,1999:60).

Ayrıca ilk bakışta dışa bağımlılığı azaltacak gibi gözükten bu model tam tersi bir sonuç vermiştir. Makro ekonomik düzeyde sadece Birinci Beş yıllık Kalkınma Planı pozitif ithal ikamesi gerçekleştirmiştir. Diğer planların sonucunda ithalatın payı yükselmeye devam etmiştir. Planların başarısızlığı, ithal ikamenin o dönem tarımsal ürünleri ihracatına bağlanması ve bu ürünlerin dünya piyasaları bakımından güçlü hammadde kaynakları olarak görülmemesi ve giderek büyüyen döviz açığını kapatmaya yetmemesi ile açıklanabilir Aşağıdaki tablo ile Birinci Beş yıllık Kalkınma Planının somut bir dökümanı yapılabilir:

Tablo 1.8. Birinci Beş Yıllık Plan Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı %	Enflasyon %	İthalat \$	İhracat \$
1963	9,7	4,3	687,616	368,087
1964	4,1	1,2	537,229	410,771
1965	3,1	8,1	571,953	463,738
1966	12,0	4,8	718,269	490,508
1967	4,2	7,6	684,669	622,334
Ortalama	6,6	5,2		

Kaynak: Tokgöz,E. (1999) “Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-1999”, İmaj Yayıncılık, Ankara, s.148

Birinci Beş yıllık Kalkınma Planı, % 12,3’lük bir büyümeyi öngörmüşken dönem sonunda %6,6’lık bir büyüme oranına ulaşılmıştır. Enflasyon ise dönem boyu artmaya devam etmiştir. Tüm bunlara rağmen plan diğer planlar içinde en başarılısı ve başta koyulan hedeflere en çok ulaşabilen olarak kabul edilmektedir. 1963 yılında 4,3 olan enflasyon oranı 1967 yılında 7,6’lara ulaşmıştır.

İkinci Plan (1968–72) milli gelirin %7 oranında artırılmasını, gelişmede dış kaynaklara bağımlılığın azaltılmasını, fiyat istikrarının korunmasını, sanayileşmenin hızlandırılmasını, tarımda modernizasyonun sağlanmasını, tarımdaki işgücü fazlasının tarım dışı sektörlere kaydırılması gerektiğini, düzenli bir kentleşmeyi öngörmüştür (Temel, 1999: 76). İkinci Plan Dönemine 1968’li yılların yoğun siyasal, sosyal, ekonomik karmaşası damgasını vurmuştur. Dünyada ve Türkiye’de öğrenci ve işçi eylemleri siyasal nitelik ve süreklilik kazanmıştır. Bu sebepten 1969–1981 yılları arasında uygulanan ekonomi politikaları, makro politikalardan ziyade günü kurtarmayı amaçlayan mikro ölçekli politikalar olmuştur.

Dönemin özgül siyasi yapısı, 1965 sonrası AP iktidarına aşırı genişleyici politikaları uygulama olanağı tanımamıştır. 1960 darbesi beraberinde getirdiği Jakoben tehdidi ile, popülist politikaları sınırlayıcı bir etki yapmıştır.

Dönemin diğer önemli özelliği Batı’dan gelen düzgün krediler yanında SSCB ve diğer Doğu Avrupa ülkelerine de önemli miktarda borçlanılmış olunmasıdır (Akat, 1994: 1107). Ayrıca dönem içinde çelişkileri de barındırmıştır. 1960’lara kadar yasak olan grev hakkı komuta ekonomisi eğilimlerinin en güçlü olduğu günlerde serbest bırakılmıştır. Sendikal hareketler iç piyasa için üretilen tüketim mallarının talebini de

oluşturarak dışa kapalı içe yönelik sanayileşmenin bir süre çok başarılı sürmesini sağlamıştır. Kazandıkları grev hakkı sonucunda gelirlerinde görece bir artış sağlayan işçi sınıfı tüketime yönelebilmiştir.

Özel kesimin iktisadi iktidarı, giderek daha büyüyen oranda paylaşması, siyasal yapıyı da etkilemiştir. 1965 seçimleri sonucunda özel kesime yakın olan bir siyasal partinin iktidara gelmesi ile karma ekonomi özel kesime ağırlık veren bir yöne kaymıştır.

1969 seçimlerinden sonra uygulamaya konulan ekonomik program dış açığı azaltıcı ve iç kaynakları arttırıcı bir dizi tedbir getirmiştir. “Finansman konuları” Türkiye’de özellikle orta ve yüksek gelir kategorilerine yönelik vergilendirme çabası olmuştur. Diğer bir uygulama da Türkiye’yi sanayi ürünleri ihracatçısı yapabilecek bir döviz kuru ayarlaması gerçekleştirilmiştir (Akat, 1994: 1107). Döviz kurunda yapılan değişimin temel sebebi, sanayi teşviktir ve böylece ihracatın artacağı düşünülmüştür.

Tablo 1.9. İkinci Beş Yıllık Plan Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı %	Enflasyon %	Dış Ticaret Açığı %	İşçi Dövizleri %
1968	6,7	3,2	-267,2	+107
1969	5,4	7,2	-264,4	+141
1970	5,8	6,7	-359,1	+273
1971	10,2	15,9	-494,2	+471

Kaynak: Tokgöz, E. (1999) “Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-1999”, İmaj Yayıncılık, Ankara, s.156

İkinci Plan, tarım sektöründe hedeflenen büyümeye yaklaşan ancak sanayideki orana ulaşamayan bir program olma özelliği taşımaktadır. Tarımdaki bu artış, ekilebilir alanların genişletilmesi ile ve çayır ve meraların daraltılması sonucu bitkisel üretimin doğal koşullara bağlı olarak artmasının sonucunda gerçekleşmiştir. Ancak bu doğal koşullar hayvancılığın ve su ürünlerinin artması için yeterli gelmediğinden aynı yükseliş bu alanlarda görülmemiştir. Hedeflere ulaşamayan bir diğer alanda sanayi olmuştur. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ve Sınai Yatırım ve Kredi Bankası’nın kredi vermede sağladıkları kolaylıklar, işçi ve vergi yükünün düşüklüğüne rağmen sanayiinin GSMH içindeki payı bu yıllar içinde % 24,6’dan %22’e düşmüştür (Tokgöz, 1999: 157). İkinci Planı başarısız kılan bir diğer nokta

enflasyon hızını kesememesi bu yıllarda enflasyon oranının ilk defa çift basamaklara ulaşmış olmasıdır. Tabloda göze çarpan bir diğer noktada giderek büyüyen dış ticaret açığıdır. İhracat özellikle 1971 ve 1972 yıllarında ithalatı karşılayamaz hatta altında ezilir bir hal almıştır.

Üçüncü Plan (1973-77)'da GSMH'nin yılda % 7,9, tarımın % 3,7 , sanayiinin %11,2 oranında artması öngörülmüştür. Eğitime özel bir önemin verildiği bu planda okullaşma oranının temel eğitimin birinci kademesinde % 100'e, ikinci kademesinde % 50, ortaöğretimde % 37, yüksek öğretimde % 9 olması amaçlanmıştır (Temel, 1999: 77). Daha önceki iki planda olduğu gibi ara malları, dayanıklı tüketim malları ve yatırım mallarında ithal ikamesi yoluyla sanayide gerçekleştirilecek bir yapı değişikliği ile birlikte sağlanması amaçlanmıştır.

Üçüncü Planının hedeflerine ulaşamamasının arkasında 1970'li yıllara damgasını vuran ekonomik ve siyasal olaylar vardır. Tüm dünyayı doğrudan etkileyen ve 1970'lerin sonuna kadar etkisi sarsıcı bir şekilde süren 1973 petrol krizi, o yıllarda Türkiye ekonomisini altüst etmiştir. 15 Ekim 1973 Arap-İsrail savaşının bir sonucu niteliğinde olan kriz, savaşın başında Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü'nün üyesi olan bir grup Arap ülkesinin batılı sanayileşmiş ülkelere, petrol ambargosu koyması ile patlak vermiştir.

16 Ekim 1973'de toplanan altı Körfez Ülkesi, petrol fiyatlarına % 70 zam yaparak, işgal edilen toprakların İsrail tarafından boşaltılıncaya kadar petrol satışını her ay % 5 kısımaya, İsrail'in müttefiki gördükleri ABD, Hollanda, Portekiz, Güney Afrika'ya ambargo koymuşlardır. Krizin birkaç yönlü etkisi bulunmaktadır: İthal edilen petrol OECD ülkelerinin birincil enerji tüketiminin üçte ikisini karşılamaktaydı. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin sanayilerini oldukça zor bir duruma sokmuştur. Buna karşılık petrol fiyatlarının yükselmesi kararı ile OPEC ülkeleri çok önemli bir gelir kaynağına sahip olmuşlardır. ABD ise krizi, kendi kaynaklarından yaralanarak atlattığı için Avrupa ve Japonya kadar çok etkilenmemiş, OPEC'in kararına da bu sebepten itiraz etme gereği duymamıştır (Sönmez,1998: 163). Sanayi üretimindeki gerileme atıl üretim kapasitesinin doğmasına ve sonucunda da işsizliğin artmasına sebep olmuştur.

1975 yılına gelindiğinde 1972 yılında % 87'lere varan kapasite kullanım oranları Amerika'da % 68,5, Almanya'da 75, Fransa ve İtalya'da % 70'e kadar gerilemiştir. 1975 yılında sanayileşmiş ülkelerdeki toplam işsiz sayısı 15,5 milyonu bulmuştur. Bunun 14 milyonu sadece G7 ülkelerindeki işsizler oluşturmaktadır. Krizden sonra geçen üç yıl içinde OECD ülkelerinde %3'lük bir gelir artışı gözlenmiştir (Sönmez,1998: 163). Gelişmiş ülkelerdeki üretim, verimlilik ve işgücü maliyetindeki olumsuz gelişmeler, işletmelerin rantabilitesinin düşmesine ve tüm dünyada azgelişmiş ülkeleri de içine alan bir finansman sorununun doğmasına ve bu ülkelerde yaşayan hane halklarında ciddi bir tasarruf sürecine girmesine neden olmuştur

Kriz, Türkiye'yi hem azgelişmiş bir ülke olması hem de petrol ithalatçısı olması bakımından iki kere vurmuştur. Türkiye'nin dış ticaret açığı krizle birlikte üçe katlanmıştır. Hükümet petrol krizin yarattığı açıkları kapatmaya çalışırken Kıbrıs sorunu gündeme gelmiş, 1974'de Kıbrıs Barış Harekâtı ile Kıbrıs'a asker çıkarılmıştır.

Tablo 1.10. Üçüncü Beş Yıllık Plan Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı %	Enflasyon %	Dış Ticaret Açığı %	İşçi Dövizleri %
1973	5,4	20,5	-769	1183
1974	7,4	19,9	-2245	1426
1975	8,0	10,1	-3338	1312
1976	7,9	15,6	-3168	983
1977	3,9	24,1	-4043	982

Kaynak: Tokgöz,E. (1999) "Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-1999", İmaj Yayıncılık, Ankara, s.163

Tüm bu gelişmeler, üçüncü planın GSMH içinde hedeflediği % 7,9'luk büyüme hacmini yakalamamasına neden olmuştur. Yıllık büyüme %6,5'de kalmıştır. Tarım ve sanayide beklenen gelişmeleri gösterememiş, dış borç 11,439 milyona ulaşmıştır. Dönem içinde meydana gelen en olumlu gelişme, ülkenin sanayileşmesi ve mülkiyetin tabana yayılmasına katkıda bulunması ve özellikle yurtdışında çalışan işçilerin tasarruflarını Türkiye'ye aktarılmasını sağlamak amacıyla 1975 yılında Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası kurulması olmuştur.

Tablo 1.11. Türkiye İmalat Sanayi Göstergeleri

	1963-1965	1978-1980
Katma Değer	12,4	17,1
Yatırım	20,1	31,1
İhracat	20,6	31,2
İstihdam	7,8	10,3

Kaynak: Yağcı, F (1984), Protection and Incentives in Turkish Manufacturing: An Evaluation of Policies and Their Impact in 1981, Washington

1962–1976 arasındaki dönemin planlama haricinde göze çarpan özelliklerinden biri de popülist denebilecek bölüşüm politikalarıdır. Bu dönem, oy kaygısı nedeniyle işçi ve köylü gibi geniş halk kitlelerinin kısa ve gündelik problemini çözme uğraşı ve bunu yaparken de egemen sınıfların güç dengelerini uzun vadede korumaya çalışma arasındaki denge arayışı ile geçmiştir.

Boratav’a göre 1960’lı ve 70’lı yıllar boyunca hâkim olan ithal ikameci model ve ücret politikaları bu popülizmin bir sonucudur. Sistem içinde her ne kadar ücretler maliyet unsurları da olsa sistemin devamı için üretim sürecini sürükleyen bir talep de unsuru olduğu için siyasi yöntemlerle ücretleri baskı altında tutmaya gerek yoktur (Boratav, 2002: 356). Grev hakkını içeren toplu pazarlık sistemi, artan işçi ücretleri, sendikalaşmadaki yükseliş, o dönem yabancı sermaye ile ortaklık sonucu oluşturan iç pazarın sürekliliği için bir bakıma zorunlu ihtiyaçlar olmuştur. Demokratik hak ve yaşam kalitesini yükseltmek adı altında ücretlilere sunulan bu imkânlar aslında kendi içlerinde örtük işlevleri yerine getirmek için var edilmişlerdir. 1960 ve 1980 arası SSK ücret verileri ve sınaî katma değerde ücret payının yüzdelerinin olduğu aşağıda tabloda popülist ücret politikalarının ve sendikal ve grev haklarının kazanımın, işçi ücretlerinde artışa neden olduğu somut bir şekilde gözükmektedir. 1960 yılında reel işçi ücreti 100 olarak kabul edildiğinde 1976 yılına gelindiğinde ücretler 204’e yükselmiştir. Sınaî katma değer içinde işçilerin reel ücretlerinin payı 1963 yılında düşmüş, 1973 yılından sonra tekrar yükselerek 1970’li yılların sonunda 1963 deki oranı yakalamıştır. Ücretlerdeki bu hızlı yükseliş, daha sonra 24 Ocak Kararları ve 1980 sonrası uygulanan neo liberal iktisat politikaları ile son bulacak ve aşağı çekilecektir.

Tablo 1.12. 1962–1976 yılları arasında reel ücretler ve sınaî katma değerdeki payları

Yıllar	SSK Verileri ve Geçinme İndekslerine göre reel ücretler	Sınaî Katma Değerde Ücret Payı
1960–1961	100	-
1962	108	-
1963	116	31,3
1964	124	31,6
1965	130	27,5
1966	134	28,0
1967	139	25,5
1968	152	25,2
1969	163	-
1970	168	25,9
1971	158	25,5
1972	150	24,1
1973	159	27,1
1974	167	27,0
1975	173	28,7
1976	204	31,7

Kaynak: Boratav, K (2002), Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908- 1980, Cem Yayınları, İstanbul

Sanayi burjuvazi ve örgütlü işi sınıfı ithal ikameci sınıfın çekirdeğini oluşturmaktaydı, sistemin başarısı ve sürekliliği bu iki sınıfın birbiri ile uyumuna bağlı olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere 1960 sonrası işçilerin kazandığı sendika ve grev hakları bu durum için imkân vermiştir, yukarıdaki tabloda bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu noktada belirtilmesi gereken şey, ithal ikameci sistem içinde işçi sınıfının da ikiye ayrılmış olmasıdır. Tekel haline gelmiş büyük fabrikaların ve şirketlerin işçi sayısı fazla olduğundan sendikaları da güçlü olmuştur. Güçlü sendikaların olduğu fabrikalardaki işçiler ve küçük ölçekli fabrikalarda daha cılız olan sendikalara bağlı işçilerin durumları birbirinin aynısı olmamıştır.

Yukarı da bahsedilen ikinci grup işçilerin sayısı azımsanamayacak kadar yüksektir. Örneğin ithal ikamenin olgunlaşmaya başladığı 1971 yılında 50 ile 500 kişi arasında işçi çalıştıran küçük ölçekli işletmelerin sayısı 1278 burada çalışan işçilerin

sayısı ise 186, 000'dir. Aynı yıl 500- 1000 işçi çalıştıran işletmelerin sayısı 130 iken buralarda çalışan toplam işçi sayısı 93000'dir (DİE, 1976:117).

Uygulanan popülist politikalar, ücretlileri olduğu kadar önemli bir oy tabanı olan köylüler için uygulanmıştır. Toprak Mahsulleri Ofisi, Tekel, Şeker Şirketi, Çaykur gibi kuruluşlar aracılığıyla hasılatın artan bölümü pazarlanabilmiş, yürütülen destek programları kapsamında özellikle seçim dönemlerinde fiyatlar, kendiliğinden oluşabilecek olan fiyatların üstüne çıkabilmiştir. Özel kesime de, ücret ve tarımsal ürünler ile ilgili imtiyazlardan olumsuz etkilenmemeleri için bu çerçevede mevcut statükolarını koruyacak şekilde ödümler verilmiş, gerektiğinde özel kesime girdi ve hizmet satan kamu işletmeleri fiyatlarını sistematik olarak aşağı çekmişlerdir (Boratav, 2002: 356). Tüm bu çalışmalar, sınıflar arası dengenin halkçı ve gündelik politikalarla korunmaya çalışıldığı sonucudur. Yapılmış olan her şey bu çabasının ürünleri olarak değerlendirilebilir. Tüm sınıfları küstürmeden çeşitli imtiyazların verilmesi, hem CHP hem de Demokrat Parti'nin içine düştüğü hatalardan ders çıkarıldığı şeklinde yorumlanabilir.

1970'li yılların sonlarına gelindiğinde Türkiye hem siyasi hem de ekonomik bir bunalımın içine girmiştir. Ekonomik bunalım tüm ülkede hissedilirken, bir taraftan da kriz vurguncuları ortaya çıkmış, krizin yarattığı olumsuzluğu kendi adına kullanmışlardır. 12 Eylül Darbesi bu konjonktür etrafında şekillenmiştir. 1977 yılı sonunda hissedilmeye başlayan, ekonomik kriz aslında 1973 Dünya Petrol Krizinin bir devamı niteliğindedir. 1974 yılı Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında, ABD'nin Türkiye'ye ambargo koyması dış ticareti olumsuz yönde etkilemiş, krizin oluşması için zemin hazırlayan etkenlerden biri olmuştur. 1970'li yılların sonunda ödemeler dengesindeki açık büyümüş, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık artması ve döviz darboğazı nedeniyle üretim durma noktasına gelmiştir.

Ulusal tasarruflar ve yatırımlar arasındaki uçurum genişlemiştir. İthalat, durgun ihracat karşısında hızla büyümüştür. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin dengesi çarpıcı bir şekilde bozulmuştur. Bunun sonucunda bütçe açığı büyümüş ve enflasyonda hızlı bir artış olmuştur. Cari işlemler dengesi önemli ölçüde açık vermiştir. Bu açık, 1977'de GSMH'nin yüzde 8'ine ve döviz gelirlerinin yüzde 92'sine ulaşmasına yol açmıştır. Bu açıklar özel yabancı sermaye ve rezervlerle finanse edilmiştir. Fakat bu finansman şekli, dış borçların artması, borçlanma yapısının bozulması ve çevrilgen döviz

rezervlerinin azalması şeklinde üç alanda kötüleşmeye neden olmuştur. Bu ekonomik dengesizlikler sonucunda 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları alınmıştır (DTM, 2006: 5). 1970'lilerin sonunda yaşanan krize, IMF VE OECD tarafından gösterilen çıkış yolu bir noktada 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları olmuştur. Bu kararların temel mantığını, ithal ikameci politikadan ihracata dönük bir politikaya geçilmesi oluşturur. Bu durum aslında ekonominin kökten bir değişim içine girmesi demektir.

IMF'in önerisi sanayi sektörünün, kendi döviz gereksinimlerini karşılayabilecek bir duruma getirilmesidir ; böylece sınırlı iç pazar sorunu da aşılmış olacaktır. Ama bu kolayca yapılacak bir işlem olmadığından sonraki bölümlerde yer verilmiş olan bir dizi operasyonu içermektedir (Gülalp, 1993: 39). Bu girişimler ve onlara hangi sebeplerden ötürü gerek duyulduğu bir noktada 1980'li yılları açıklayacaktır. İhracata dönük bir sisteme geçilebilmesi için, kaynakların büyük sermaye yararına aktarılması ve iç tüketimin düşürülmesi gerekmektedir. Bunun sağlanması için tarım sektörünün ihracata dönük olması ve iç pazar olmadaki önemini kaybetmesi gerekir. Diğer gerekli olan nokta ise sermayenin güçlenebilmesi için bölüşüm ilişkilerinin sermaye lehine yeniden yapılanmasıdır.

1960 ve 1970'li yıllarda hem haklar hem de ücretler bağlamında görece bir ilerleme kaydetmiş işçi sınıfı ile bu geçişin sağlanması imkansızdır. Tüm dünyada 1980 sonrası gelişen neo liberal politikaları , hiçbir ülkede zaten buna izin vermemiştir. Türkiye'de ücret bölüşüm politikaları, 1980 sonrasında bu ana eksen etrafında şekillenmiştir. Daha sonraki bölümlerde bu konuya yer verilmiştir. Her iktisadi dönemin sonunda verilen ve dönemi özetleyen tablo ve onun kısa bir özeti ile bu bölüm noktalanmıştır.

Tablo 1.13. Türkiye'nin İktisadi Gelişiminin Temel Özellikleri 1923–1946

Uluslararası Siyasal Çerçeve	İki Kutuplu Dünya
Uluslararası Ekonomik Çerçeve	Küreselleşme II, Üretici sermayenin uluslararasılaşması, dünya ticaretinde hızlı gelişme
Hayatta Kalma Stratejisinin Temel Belirleyicileri	Dış dinamikler
Yeni Siyasal Meşruluk Arayışlarının Dönüm Noktası	Temmuz 1947
Cumhuriyetin İnsan Tipi	Yığınlaşmanın ürünü insan
Devlet Aygıtının Görelî Otonomisi	Görece yüksek
İktisadi Plan Arayışı	Kapsamlı plan
Mekan Organizasyonu	Yoğun iç ve dış göçler, kentlerin köyleşmesi
İç ve Dış Makroekonomik Ekonomik Denge	Giderek büyüyen iç ve dış açıklar
Tarımdan Sanayiye Kaynak Aktarımı	Hemen hemen yok
Sanayileşme Modeli	İthal ikameci
Sanayide iş örgütlenmesi	Kitlesel üretime geçiş
Finans Kesiminin İşlevlerine Bakış	Üretim yapılanmasının aracı olarak finans
Bilim Politikası	Arz yanlı, doğrusal
Teknoloji Politikası	İçerilmiş bilgi transferi, taklit yaparak öğrenme

Kaynak: Türel, O. "İktisadi Gelişme Süreçleri 1923–1998", Bilanço 1923-1998, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, İstanbul

1945-1980 İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Kurulan Uluslararası Ekonomik Düzene Katılma olarak adlandırılabilir olan iktisadi dönemi, dünya konjonktürüne krizler, Türkiye'ye ise ithal ikameci sanayileşme ve planlama kavramları damgasını vurmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra hızla yapılanma ihtiyacı duyan ülkeler ve merkeze bağlı olarak yeni sistem içinde yer bulma çabasındaki az gelişmiş ülkeler, hızlı bir iktisadi faaliyet sürecine girmişlerdir.

Dünya sanayi üretiminde az gelişmiş ülkelerin payı 1955 yılında % 9 iken bu pay 1982 yılında % 11'e yükselmiştir (Fernandez, 1980: 13). Gelişmiş ülkelerin gelişmiş mamul ithalinde az gelişmiş ülkelerin payı 1950-1977 yılları arasında % 50'lik bir artış göstererek % 4,9'dan % 7,3' yükselmiştir (UNIDO, 1983: 1). Türkiye'de bu sürece diğer az gelişmiş ülkelerdeki iktisadi kalkınma modeli olarak seçilen ithal ikameci bir modelle dahil olmuştur. Böylelikle savaş sonrası dünyada oluşan ikili bloktaki tercihini Amerika ve kapitalist sistemden yana kullanmıştır. Uluslararası

kuruluşlara üyeliği ile sistemle arasındaki bağ resmi bir düzleme taşınmıştır. Bu süreçte en önemli kırılma noktası hem ekonomik hem de siyasal anlamda Demokrat Partinin iktidara gelmesi olmuştur. Demokrat Parti ile yoz bir popülizm ve ithal ikameci sanayi politikaları hakimiyet kazanmıştır. Bu yeni modelle birlikte Kurtuluş Savaşının hemen akabinde uygulanan korumacı politikaların kalkması, ekonomideki dengeleri bozmuş ve giderek açık verilemesine neden olmuştur. 1960 sonrası dışarıdaki metropol sermaye ile birleşme ve iç pazar yaratma, ülke içindeki üretim biçiminin de etkilemiş, kitlesel üretime geçilmiştir. Tüm bu süreç 1960 ve 1971 yıllarında iki tane darbeye sahne olmuştur. 1960 darbesinin demokratik haklar bağlamında jakoben bir tavırda da olsa sağladıkları büyük olmuştur. Sendikal ve grev hakkına sahip olan işçilerin bu tarihten sonra etkinliği artmıştır. İşçi ve ücretli sınıfın durumundaki ilerleme kuşkusuz ki darbeye indirgenemez, ithal ikameci sanayileşme içinde önemli rol oynayan bu sınıfların görelî durumlarının düzeltilmesi ve yeni yeni oluşan iç pazara katılabilmeleri önemli olduğundan bu durum bir noktada kendi doğal sürecinde gelişmiştir. 1960 ve 1970’li yıllar aynı zamanda popülist politikalar sayesinde köyden kente yoğun göçlerin başladığı ve çarpık kentlerin, gecekondu olgusunun Türkiye’de ortaya çıktığı yıllardır.

1.3 1980 SONRASINDA TÜRKİYE’DE UYGULANAN İKTİSAT POLİTİKALARI

1980’li yıllarda Türkiye ve dünyadaki iktisat politikaları, “devletin yeniden yapılandırılması” ya da diğer bir deyişle “yapısal uyarlama” ekseninde şekillenmiştir. Yapısal uyarlama yöntemi ise, 80’li yıllarla biçimlenmeye başlayan ve küreselleşmeden beslenen yenedünya düzeni ve varlığını serbest piyasaya endekslemiş bir demokratikleşme üzerine kurulu yeni sağ ideoloji çerçevesinde ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme ile birlikte dünya büyük bir köy haline dönüşmüş, az gelişmiş ülkeler çevre; gelişmiş ülkeler ise merkez konumuna gelmiştir. Geniş bir ifade ile küreselleşmeyi dünya ekonomisini oluşturan sosyal ve iktisadi parçaların birbirleriyle ve giderek dünya piyasalarıyla eklemlenmesi olarak ifade edersek, çevrenin merkezle bütünleşmesi sorunsalı gündeme gelmiştir. Bütünleşme, merkezdeki refahı paylaşmanın ve demokrasiye ulaşmanın tek çaresi gibi gösterilmiştir. Çevrenin bunu yapabilmesi, piyasa ekonomisinin kurallarına uymasına ve serbestleşmek için duvarlarını yıkmasına bağlanmıştır.

Ticaretin ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesi küreselleşmenin en dar tanımıyla iktisadi olgularını sunmaktadır. Daha geniş bir perspektifte ise farklı mekanlarda ve farklı ulus devletlerde gelişen ve dünya ölçeğinde süren sermayenin, sosyal toplam döngüsüne eklenme ihtiyaç ve zorunluluğunu yaşayan bireysel sermayenin gerçekleştirdiği çok *düzeyle kompleks* bir olgudur (Ercan, 2005: 376), ya da daha da sert bir tanımlamayla “piyasa mantığını engelleyen her türlü kolektif yapının yok edilmesi gerektiğidir” (Yeldan, 2002: 1) Az gelişmiş ülkelerde ise devlet bir kolektif yapı olarak serbestleşmenin önündeki en büyük engeldi ve küçülmesi gerekmektedir. Devletin küçülmesi, yeniden yapılanmanın temel mantığını oluşturmuş, az gelişmiş ülkelerin yeniden yapılanması yeniden gündeme gelmiştir. Ancak bu sefer bir önceki dönemde yapılanın tam tersi yapılması gerekmiştir. Devlet aygıtını büyütmek, genişletmek ve yönlendiricilik misyonu vermek yerine daraltmak, küçültmek temel hedef halini almıştır.

Yeni ekonomik strateji devletin hem kamusal alandaki aktif rolünü hem de pazar yaratmadaki katılımcılığını azaltma eğilimi içine girmiştir (Öniş, 1998: 184). Devlet aygıtının görevi, bu yeni sürece uyum sağlamasında sermaye akışını olanaklı kılabilmek için gerekli olan düzenlemeleri yapmakla sınırlandırılmıştır. Devletin etkinlik alanının değişimi, devletin etkisiz hale getirilmesi şeklinde bir yanılsamaya yol açsa da temelde sistem kendi işlerliğini yine devlet aygıtı üzerinden sürdürmeye devam etmiştir.

1980 sonrası hızlanan küreselleşme dalgası ve kapitalizmin yeni boyutunun oluşum süreci ele alınmadan önce bu yeni dalganın, 18.yy da sanayi devrimi ile başlayan dokuma tezgâhlarındaki üretim sıçramaları ve gemi taşımacılığı ile hızlanan ve altın standartlarının norm olarak kabul edildiği birinci dalga küreselleşmenin bir devamı niteliğinde olduğunu söylemekte yarar vardır. İlk Küreselleşme dalgası, sanayi devriminden doğan ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında iyice belirginlik kazanan ve genişleyebilmek için devlet aygıtına ihtiyaç duyan bir sistemi kapsamaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası sistem, daha önceki bölümlerde yer verildiği üzere, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş devletlerde dış yatırım

aracılığıyla doğrudan sermaye ihracı yapabilmelerine fırsat vermiştir. Dış yardım ve yabancı yatırımlarla asıl amaçlanan, özel sermaye için gerekli olan alt yapının oluşturulmasıdır. Amerikalı bir senatörün bu konuyla ilgili olarak “Azgelişmiş ülkelere verilen dış yardımın temel amacının bu ülkelere daha fazla Amerikan yatırımının yapılabilmesi için alt yapı hazırlayabilmek ve bu yönde teşvik etmek olduğu” yönünde bir açıklama yapması, merkez ülkelerin o dönem itibariyle sistemden beklediklerini ortaya koyar niteliktedir (Alpar, 1980: 132). IMF’in kuruluş amaçları arasındaki ikinci madde sistemin ve 1970’li yılların temel mantığını desteklemektedir: “Uluslararası ticaretin uyumlu biçimde gelişmesi ve ticaret hacminin artışı kolaylaştırma, böylece tüm üye ülkelerde istihdamın genişlemesine, reel gelir düzeyinin yükselmesine ve üretken kaynakların artmasına katkıda bulunmak” (Sönmez, 2001: 309). Ancak bu madde 1970’li yılların sonunda gelişmiş ülkelerde yaşanan kriz sonucunda uygulanmaz hale gelmiştir. Çünkü 80’lerle birlikte gündeme gelecek olan neo liberal politikalar, azgelişmiş ülkelerde reel ücretlerin dengeli bir artışı sayesinde yaşanılacak bir kalkınmaya ve genişlemeye izin vermeyecektir.

Sistemin özel yatırımı böylesine desteklemesi, yeni bir dünya düzeninin oluşmasını gerektirecek düzeyde güçlü uluslararası şirketlerin doğmasına neden olmuştur. Gelişmiş ülke devletlerinin öncülük ve koruyuculuklarını yaptıkları bu şirketler, ulusaşırı tekellere dönüşmüş, hamillerini tehdit eder hale gelmişlerdir. Tekel haline gelmiş bu şirketler, azgelişmiş ülkelerde çıkarlarına ters kararlar alan hükümetleri devirmeye ve kendi hükümetlerinin dış ekonomik ve siyasal politikalarına yön vermeye başlamışlardır (Güler, 1996: 44). Bu açıdan 1980’li yıllar sermayenin kontrolden çıktığı yıllar olarak nitelendirilebilir. Sermaye akışı artık kontrol edilemez bir boyut kazanmaktadır ve Marsist teoride olduğu üzere alt yapı tüm üst yapıya yön verir hale gelmiştir. Ekonominin diğer kurumlar üzerindeki belirleyiciliği yeni bir hikâye olmamakla beraber, yön vermedeki şiddeti 1980’lerle beraber artmış ve aşikâr bir hal almıştır. Devletlerin birbirleri olan ilişkileri ve kendi içinde kurumları arasındaki ilişkiler metropol konumundaki ülkelerin sahip olduğu ana sermaye tarafından yönlendirilmeye başlamıştır.

1970’ler sonlarına doğru mevcut sistem yavaş yavaş iktisadi ve siyasal sınırlarına ulaşmıştır. Gelişmiş ülkelerde kâr oranları düşmüş, sabit sermaye yatırımları azalmış, işsizlik ve enflasyon artmıştır. Kitle üretimi sistemlerine yapılan uzun vadeli

ve geniş ölçekli sabit sermaye yatırımlarının ve tasarımda esnekliği büyük ölçüde engelleyen istikrarlı büyüme varsayımlarının temelinde olan “katılık” 1973 sonrasındaki mali kriz ve onun yol açtığı meşrutiyet krizini aşmaya yetmemiştir (Harvey, 1999: 168). Sermaye yeni yatırımlar yapabilmek için daha yüksek kârlara ihtiyaç duymuştur. Ücretlerin yüksek kılınması ile kitlesel tüketimin canlı tutulması mekanizmasının artık işlemez duruma gelmesi, tekel haline gelen uluslararası şirketlerin beslenmesi için dünya piyasalarında dönen sermayenin yetersiz kalması yeni bir sistemin yaratılacağına ilk sinyallerini vermektedir.

İşgücü piyasalarında emek dağılımında ve özellikle iş sözleşmelerinde katılıktan kaynaklanan sorunlar vardır. Katılıkları aşma girişimleri ise işçi sınıfının derinlere kök salmış gücüne çarpmıştır. 1968–1972 yılları arasında yaşanan grevler ve iş uyuşmazlıkları bu ekseninde gelişmiştir. Diğer bir katılık ise devletin mali tabanında sosyal güvenlik ve emeklilik gibi haklara ayırdığı paydadır. Katı olan tüm bu alanlar, yenedünya sisteminde yumuşamak zorundaydı. Bu katılık pazar kapma savaşını da etkilemekte ve onun için engel arz etmekteydi. Özellikle 1980 sonrası hem kamu hem de özel sektörde esneklik arayışı içersine girilmiştir. Bu durum 1980’li yıllarda serbest piyasa ekonomisini temel alan yeni bir sistemin ve neo liberalizm denen akımın doğmasına neden olmuştur. Neo liberal politikalarda hem katı olan iş gücü yapısını hem de devletin sosyal rolündeki katılığı çözme konusunda odaklanmış olması tesadüfi değildir.

Neo liberalizmin dünyadaki çıkış noktasına, Konrad Lorenz’in bilinç sıçraması teorisi, farklı bir açıdan bakılabildiğini sağlayabilir. Lorenz’e göre insanlar büyük felaketler yaşadıkdan sonra, bilinç sıçramaları yaşarlar ve bu durum onlarda dizginlenme, akılsal çıkarımlarda bulunma etkileri yapar. İnsanlık tarihinin yaşadığı iki büyük savaş ve Büyük Buhran böylesi bir etki yaratmıştır. Merkez yaşadığı bu büyük felaketlerden sonrası bilinç sıçraması yaşamamıştır. Ancak felaketlerin arkasından gelen 25–30 yıllık sakin dönem, dizginlerin tekrar boşalmasına neden olmuştur (Kazgan, 1997: 69). Böylece 19 yüzyıl boyunca onca soruna kaynaklık eden kapitalizm, serbest piyasa ekonomisi şeklinde yüz değiştirerek geri gelmiştir

Neo liberalizmin, tüm dünyada 1980’li yıllarda böylesi hızlı bir şekilde yayılmasının bir diğer nedeni de siyasal konjonktürün giderek daha pürüzsüz hale gelmesidir. 1989 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılması komünizm tehdidinin ortadan

kalkması olarak yorumlanmıştır. Dünyadaki ikili blok, uluslararası kuruluşların da aracılığıyla Amerika tarafına doğru güç kazanmıştır. Ekonomik ve siyasal olarak hazırlanan alt yapıya teknolojik gelişmeler son noktayı koymuştur. Yeni bilgisayar teknolojileri anlık değişen zevklere ve arzulara cevap verecek kadar güçlü ve donanımlıdır.

Neo liberalizm yeni bir olgu değildir, klasik liberal düşüncenin temel tezlerinin farklı olanaklarla yeniden vücut bulması, değerlendirilmesi ve yeniden öne sürülmesidir. Her iki ideolojide temelde sermaye birikiminin sürekliliğini ve artışı hedeflemektedir. Liberal düşünür, Von Mises, temelde liberalizmin talebinin üretim araçlarının özel mülkiyetinin tesis edilmesi ve değerlendirilmesinin sürekliliğinin sağlanması olduğunu savunur. Liberalizmin diğer tüm talepleri, eşitlik, özgürlük, ve başları bu ana talepten türemektedir (Türkay, 2002. akt.Uçukoğlu, 2006: 1). Liberal düşüncenin temellerinin Hobbes ve Locke kadar dayanmasının da arkasında tarıma geçişle beraber ortaya çıkan özel mülkiyetin zamanla evrensel bir boyut kazanması ve her daim insanlık için bir önem arz etmesi yatmaktadır.

Devletin küçülmesi gerekliliğini savunan neo liberalizmin, klasik liberalizmin aslında bir izdüşümü olduğunun izlerine yine klasik liberalizmin kurucusu Adam Smith'in çalışmalarında rastlanılmaktadır. Smith'e göre pazar ekonomisi içinde herkes için en yüksek mutluluğa yol açan doğal dengenin (arz/talep dengesinin) işleyebilmesi için devlet, ekonomiye müdahale etmemelidir. Yine de Smith, devletin ekonomik hayattaki müdahalesini tamamen reddetmez. Ancak devlete üç görev yükler:

- Milli savunma hizmetlerini üzerine almak
- Bireylerin çalışmasını adalet içinde yapmalarını sağlamak
- Karlı olamayan işleri yapmak

Smith bu yönüyle rekabet koşulları altındaki sanayi kapitalizmi ile uygun düşer. Smith'e göre devlet başkasının parasını kullandığından müsriftir. Memurlar yapmaları gereken işlerle genellikle meşgul olmazlar çünkü gelirleri önceden bellidir. Bu nedenle devlet ekonomik sorunlar dışında durmalıdır (Turanlı, 2000: 74). 1980 döneminde yürütülen KİT'lerin özelleştirilmesi ve kamudaki işçilerin istihdamlarındaki azalmanın altında yatan şey de klasik liberalizm ve neo liberalizmin

ortak özelliği olan karlı işleri özel sermayeye bırakıp, ticaret ve sanayi alanlarından çekilme düşüncesidir.

Toussaint de neo liberalizmin, klasik liberal öğretinin geri dönüşü niteliğinde olduğuna inanan düşünürlerdendir. Ona göre neo liberalizm adı altında liberalizmin geri dönüşünün sebebi 1970’li yıllarda gelişmiş ülkelerin içine düştükleri kriz, 1980’li yıllarda üç dünyanın yaşadığı borç bunalımı ve 1970’lerin sonların da ise Doğu Avrupa’nın içine düştüğü rejim patlamalarının bütünsel konjonktürüdür (Toussaint, 1998: 219). 1970’li yılların başından itibaren yaşanan krizde sermayenin her biçimiyle karlılığını artırmak için küreselleşme baskısına girmesi ve yeni teknolojilerin bunu kolaylaştırması, bir yandan merkez içindeki çekişme-ticari çatışmaların artması ve yeni güçlü rakiplerin ortaya çıkması ve bunların harekete geçirilmeleri yeni düzenin temelini oluşturmuştur.

Sermaye piyasalarının serbestleşmesi üzerine kurulu olan yeni liberal düzene yön veren dinamikler, dört ana başlık etrafında toplanabilir (Yeldan, 2002: 3).

- Kapitalizmin altın çağı boyunca yüksek birikim temposunun neden olduğu aşırı üretime dayalı kriz
- Sermaye/ emek çelişkisine damgasını vuran fordist ilişkilerin yol açtığı kâr sıkışması
- Uluslararası kapitalist rekabetin yoğunlaşması
- Finanssal sistemin serbestleşmesi sonucunda yükselen finanssal sermaye ve spekülâtif birikim tercihlerinin artık sanayi yatırımlarının önüne geçer bir hal alması

Yukarıda yer verilmiş olan dinamiklerin iteklediği neo liberalizmin dört ana ayağı vardır: Fiyatların esnek hale getirilmesi, sadece fiyatların değil aynı zamanda miktarlarında kontrol edilmesi, devletin ekonomideki doğrudan katılımın azaltılması, ekonomiyi mali bütçe açıkları, enflasyon ve dış yardımlar aracılığıyla dengede tutmaya çalışmaktan uzak durulması (Heper, 1991: 35). Neo liberal politikaların ayağı sayılabilecek bu koşulların Türkiye’de ne kadar başarıya ulaştığına daha sonraki bölümlerde yer verilmiştir.

Yeni ekonomik düzen, evrensel düzeyde serbest piyasa ekonomisine geçiş, bütün ülkelerin dünya pazarı ile bütünleşmesi ve mal, hizmet, sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesiyle küreselleşmenin gerçekleştirilmesi olarak sınırlandırılabilir. Neo liberalizm bu amaçlar doğrultusunda kendine bazı ilkeler, belirlemiştir (Kazgan, 1997: 71):

1. İthalat-ihracat dış ticareti koruma politikalarından arındırılmalı
2. Fiyat sübvansiyonları kaldırılmalı
3. Devlet tekelleri kaldırılmalı
4. Kamu teşebbüsleri özelleştirilmeli
5. Mallar, hizmetler ve sermayenin dolaşımında kamu müdahalesi kaldırılmalı
6. Kısa vadeli sermaye hareketleri üzerindeki denetim kaldırılmalı ve böylece mali piyasalar bütünleştirilmeli
7. Piyasalar rekabet koşullarının egemen olduğu ve kar dürtüsü ile hareket eden alanlara dönüştürülmeli
8. Devletin bürokratik müdahaleleri ortadan kaldırılarak özel sermayenin kendi rekabet güçlerine göre yarışması sağlanmalı

Devletin asli görevi dışında görevinin kalmadığı, sosyal devletin çok küçüldüğü, özel girişimin dünya ekonomisiyle rekabet koşullarında bütünleştiği bu küresel ekonominin yukarıda sayılan tüm ilkeleri hemen hemen her ülkede ister gelişmiş ister azgelişmiş olsun hakim olmuştur. İlginç olan nokta Türkiye'nin de dahil olduğu IMF programları ile yönlendirilen azgelişmiş olarak nitelendirilen ülkelerde, bu ilkelerin farklı reçetelerle ve yapısal uyum programları çerçevesinde uygulanmaya koyulmuş olmasıdır. Petrol krizlerinin hemen arkasından sistemin darboğaza düşmesi hem gelişmiş hem de azgelişmiş ülkeleri zor bir döneme sokmuştur. Gelişmiş ülkeler kendileri için krizden neo liberal sistem ve onun aygıtları ile çıkmayı uygun görürken, azgelişmiş ülkeler için IMF ve Dünya Bankası'nın hazırladığı programları uygun görmüşlerdir. Bu sebepten gelişmekte olan ülkeler açısından II.küreselleşme sürecine

uyum, IMF ve Dünya Bankası kaynaklı “Yapısal Uyum Politikaları”nın yaşama geçirilmesi ile eş tutulmuştur.

Küreselleşme ve uyum sürecinin ve bu bağlamda hazırlanan yapı uyum politikalarının, az gelişmiş ülkelerde beklenen olumlu faydaları sağladığını söylemek güçtür. Küresel dünyada ülkeler sistematik olarak ekonomik ve politik krizlere açık hale gelmiştir. “Bulaşma etkisi” ile krizlerin küreselleşmesi de yeni bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Yeni krizlerden korunmanın yolu da paradoksal bir şekilde yine yapısal uyum politikalarında görülmüştür. Böylelikle bir “küreselleşme-yapısal uyum sarmalı”nın ortaya çıktığı söylenebilir.

1980’li yıllardan bu yana başta ABD olmak üzere , gelişmiş ülkelerde, bir yandan yoksullukla mücadelenin önemli bir toplumsal hedef olduğu dile getirilirken, diğer taraftan, refah devletinin zayıflatılma süreci içinde istihdam yaratıcı programların, konut programlarının ve sosyal hizmetlerin kısıldığı ve hatta ortadan kaldırıldığı, yoksulların orta sınıfın değer yargılarına göre “hak eden” ve hak etmeyen” yoksullar olarak sınıflandırıldıkları ve kendi konumlarından sorumlu tutuldukları, yardım görenlerin kendilerine yapılan yardımın gerekli olduğunu ve bu yardımlardan en iyi şekilde yararlandıklarını kanıtlamalarının beklendiği ve sosyal politika uygulamalarında giderek serbest piyasa kurallarının hakim kılındığı bir süreç yaşanmaktadır (Chossudovsky, 1999: 56). Sosyal koruma sistemlerinin etkinliği giderek azalırken gelişmiş ülkeler, ulaştıkları yüksek ortalama gelir düzeyine karşın önemli bir kesimin “bolluk içinde yoksulluğuna” göz yuman bir görünüm sergilemektedir .

İnsanlar neden yoksuldurlar diye bir soru sorulduğunda cevabı çoğunlukla gelirlerinin az oluşudur. Çoğu fakir insanın kazancı ya yok ya da yok denilecek kadar azdır. Emekli, işsiz veya dul ve geliri olmayanlar, çoğunlukla yoksul grubuna dahil edilebilir. Ya da aktif olarak çalışan ancak geliri temel yaşam gereksinimlerini karşılamaya yetmeyecek insanlar da yoksul grubuna dâhil edilebilir (Layard, 1999: 91). Günde bir dolar bazen de iki doların altında geliri olanlar yoksul olarak değerlendirilecek olunursa ülkeler arasında büyük farkların olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle neo liberalizmin etkin olduğu 1980’li yıllar hem ülkeler arası hem de aynı ülke içinde gelir farklarının arttığı ve yoksulluğun bu bağlamda tırmandığı yıllar olarak

kabul edilebilir. 1992 yılında yayınlanan gelişme raporu bu durumu ortaya koymaktadır:

Tablo 1.14. Küresel gelir farklılığı

	En yoksul % 20	En zengin % 20	En zenginden en yoksula	Gini Katsayısı
1960	2.3	70.2	30:1	0.69
1970	2.3	73.9	32:1	0.71
1980	1.7	76.3	45:1	0.79
1989	1.4	82.7	59:1	0.87

Kaynak: UNDP, Human Development Report 1992, Oxford University Press, New York, 1992, Tablo 3.1

Tablo'da görüleceği üzere yapısal uyum-küreselleşme sarmalı, küresel düzeyde gelir dağılımını yoksullar aleyhine bozmuştur. 1960'li yıllardan itibaren dünya nüfusunun en yoksul % 20'sine sahip ülkelerin küresel GSMH içindeki payı %2.3'ten 1989'da %1.4'e düşmüş ; en zengin %20'lik nüfusa sahip ülkelerin küresel GSMH içindeki payı % 73.9'dan % 82.7'ye çıkmıştır. Gelir eşitsizliğini gösteren Gini katsayısı 1970'te 0.71'den 1989'da % 0.87'ye yükselmiştir. Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki gelir dağılımı farkının büyümesi fakir ülkelerin kendi içinde de bir merkez çevre durumu yaratmış ve merkez ve çevre arasında hızla büyüyen bir gelir farkına neden olmuştur.

1986 yılında IMF'in yapmış olduğu çalışma, az gelişmiş ülkelerdeki gelir farkının artmasının ve yoksulluğun büyümesinin temel nedeninin ne olduğunu göstermektedir. Araştırmaya göre 1980-1984 yılları arasında 68 az gelişmiş olduğu düşünülen ülkeye yapısal uyum programı uygulanarak bu ülkeler sisteme dahil edilmeye çalışılmıştır. Ancak programların % 91'inde ortak olan şey kamu harcamalarının kısılması ve bu kısıtlamaların ücret ve maaşlar üzerinden yapılması olmuştur. % 74'ünde ise kaynakların kamu sektöründen özel sektöre aktarılması ile ilgili önlem maddesi bulunmaktadır (IMF, 1986: 46).

Layard'ın *Tackling Inequality* adlı eserinde de yer verildiği üzere yoksulluğun temel nedeninin gelir azlığı olduğu düşünüldüğünde 1980'li yıllarda yapısal uyum programlarının uygulandığı ülkelerde artan gelir farklarının nedeni böylece açıklanabilir. 1980'li yıllarda uygulanan yapısal uyum programlarının sonuçlarının en belirgin şekilde 1990 yılların ortalarına doğru görülebileceğinden Dünya Bankası'nın

2000 yılındaki gelişme raporu yoksulluk ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Tablo 1.15. 1990'lı yıllarda bazı azgelişmiş ve gelişmiş ülkelerdeki gelir dağılımları

Ülke	Yıl	En düşük % 10	En düşük % 20	En yüksek % 20	En yüksek % 10
Avustralya	1994	2,0	5,9	41,3	25,4
Cezayir	1995	2,8	7,0	42,6	26,8
Bangladeş	1995	3,9	8,7	42,8	28,6
Şili	1994	1,4	2,5	61,0	46,1
Çin	1998	2,4	3,5	46,6	30,4
Mısır	1995	4,4	9,8	39,0	25,0
Yunanistan	1993	3,0	8,4	40,3	25,3
Hindistan	1997	3,5	8,1	46,1	33,5
Endonezya	1996	3,6	8,0	44,9	30,3
Japonya	1993	4,8	10,6	35,7	21,7
Kenya	1994	1,8	5,0	50,2	34,9
G.Kore	1993	2,9	7,5	39,3	24,3
Malezya	1996	1,8	4,5	53,8	37,9
Portekiz	1994	3,1	7,3	43,4	28,4
Rusya Fd	1998	1,7	4,4	53,7	38,7
İsveç	1992	3,7	9,6	34,5	20,1
Türkiye	1994	2,3	5,8	47,7	32,3
Fransa	1995	2,8	7,2	40,2	25,1
ABD	1997	1,8	5,2	46,4	30,5

Kaynak: Şense, F (2001) "Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk", İletişim Yayınları, İstanbul

Tablodaki en yüksek ve en düşük % 10'luk ve % 20'lik kesimlerin ulusal gelirden aldıkları paylar, gelir dağılımının, yoksulluğun düzeyinde ve zaman içindeki seyrinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Japonya, İsveç, Mısır gibi ülkelerde gelir dağılımı görece eşit, Şili, Malezya, Türkiye gibi yapısal uyarlama programlarının uygulandığı ülkelerde çok bozuktur. Bu ülkelerde ulusal gelirin dörtte üçü nüfusun % 10 ve % 20'si tarafından paylaşılmaktadır.

Az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerdeki yoksulluk, işgücü piyasalarının özellikleri ve bu piyasalarda meydana gelen gelişmelerle de ilişkilendirilebilir. İstihdam olanaklarının yetersizliğinin özellikle kentsel yoksulluğun önde gelen nedenlerinden biri olduğunu savunan düşünürler bulunmaktadır. Çünkü yoksullukla yakından ilişkili olduğu ileri sürülen, düşük eğitim düzeyi ve ayrımcılık gibi kültürel ve sosyal etmenlerin, kişilerin işgücü piyasası içindeki konumu üzerindeki etkisinden kaynaklandığı düşünülebilir (Şenses, 2001: 164). Geliri az olan kişiler, eğitim ve diğer imkanlardan gelir yetersizliklerinden dolayı yararlanamayacaklardır. Gelirlerinin yarattığı fırsat eşitsizliği sonucunda yeteri eğitimi almayıp yeteri donanıma sahip olamayanlar marjinal sektörde veya fabrikalarda çalışmak zorunda kalıp yine aza gelir elde etmektedirler. Böylece durum döngüsel bir boyu kazanmaktadır.

1970'li yıllarda liberalizmin yaşadığı kriz onun örgütlenme biçimi olan fordizme de yansımış ve neo liberal dönemle birlikte post fordist döneme de geçilmiştir. Üretimin yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirebilecek olan post fordist süreç, küresel ekonominin durmadan değişen piyasa koşullarına teknolojik gelişmelerle birlikte yeniden emeğin adaptasyonunu ve sistemin bu adaptasyon üzerinden ilerlemesini amaçlamaktadır. Hız kavramı post fordizmin fordist dönemden kopuş yaşamasında önemli bir öğedir. Çünkü emeğin yeniden örgütlenmesi bu kavram üzerinden gerçekleşmiştir. Bu yüzden de işgücü piyasalarının artık aynı olması beklenemez. Tetriso, fordizmden post fordizme geçişi, üretimle verimlilikten tüketimle rekabete geçiş olarak nitelendirir (Tetriso, 1994: 182).

Fordizm, kitlesel üretim modeli, üretim bandı, standart bir ürünün mekanize bir biçimde üretilmesi sürecine dayalı ölçek ekonomilerinin verimliliklerinin artırılması üzerine kuruludur. Ancak 1970 'lerde atlatılan iki kriz ve sonrasında talep niteliği ve niceliği öngörülemeyen, piyasalar ise dünya çapında denetlenemez hale gelmiştir. Teknolojik değişimin hızı tek amaçlı üretime ayak uyduramayacak kadar katı ve masraflı bir hal almıştır. Yeni ekonomik sistem, bu katılığı aşmak ve piyasaların sürekli değişen hızına ayak uydurabilmek için yeni bir üretim biçimine esnek üretime geçmiştir (Castells, 2005: 210). Post fordizm, işgücü piyasalarında köklü bir değişime neden olmuştur. Ekonomik faaliyet malların üretiminde, hizmet sektörüne doğru kaymıştır. Tarım alanındaki istihdam silinecek kadar azalmıştır. İş bilgi ve enformasyona dayalı bir hal almış klasik iş ve işçi figürü değişime uğramıştır.

Tablo 1.16. Seçilmiş ileri kapitalist ülkelerde sivil istihdamın yapısı 1960-1981, hizmet sektörünün yükselişi/ Çalışan nüfusun sektörlere yüzde dağılımı

	TARIM			SANAYİ			HİZMETLER		
	1960	1973	1981	1960	1973	1981	1960	1973	1981
Avustralya	10,3	7,4	6,5	39,9	35,5	30,6	49,8	57,1	62,8
Kanada	13,3	6,5	5,5	32,2	30,6	28,3	53,5	62,8	66,2
Fransa	22,4	11,4	8,6	37,8	39,7	35,2	39,8	48,9	56,2
B.Almanya	14	7,5	5,9	48,8	47,5	44,1	37,3	45	49,9
İtalya	32,8	18,3	13,4	36,9	39,2	37,5	30,2	42,5	49,2
Japonya	30,2	13,4	10	28,5	37,2	35,3	41,3	49,3	54,7
İspanya	42,3	24,3	18,2	32	36,7	35,2	25,7	39	46,6
İsveç	13,1	7,1	5,6	42	36,8	31,3	45	56	63,1
İngiltere	4,1	2,9	2,8	48,8	42,6	36,3	47	54,5	60,9
ABD	21,7	12,1	10	35,3	36,4	33,7	43	51,5	56,3

Kaynak: Harvey,D (1999) Postmodernliğin Durumu, Metis yayınları, İstanbul, s.181

İstihdamın bileşiminin, imalat sanayi gibi yüksek ücret ödeyen kesimlerden, hizmetler gibi genellikle düşük ücret yapısına sahip sektörlerle kayması, II.Dünya savaşından sonra çetin sendikal mücadelelerle ulaşılan emek standartlarında önemli ölçüde aşınmaya neden olmuştur. Bu sürece yön veren çok uluslu şirketlerin istihdam politikası, giderek nitelikli ve yüksek ücretli bir çekirdek işgücünün yanında, iş güvenliği olmayan, rutin işler yapan düşük ücretli ve yarı zamanlı veya geçici işçi konumundaki bir kitleyi istihdam etmeye dönmüştür. İşgücü piyasalarının esnekleşmesi olarak adlandırılan bu yeni örgütlenme biçimi, az gelişmiş ülkelerde sendikaların etkinliklerini ve devletin sosyal devlet anlayışı içindeki mücadelelerini önemli ölçüde kısıtlamıştır. Bu kısıtlamalar, ülkeler arasında ücret ve çalışma koşulları temeline dayalı emek standartlarının arka plana atıldığı bir rekabetin kurumsallaşmasına sebep olmuştur (Şenses, 2001: 166). Hazırlanmış olan bu tez, neo liberal politikaların Türkiye'deki emek piyasaları üzerindeki etkileri üzerine olduğundan, Türkiye'de 1980 dönemi iktisat politikalarına ve onun yansımalarına geçilmeden önce neo liberal politikaların dünyada emek piyasalarını nasıl etkilediğine yer verilecektir. Böylece aradaki bağın kurulabilmesi amaçlanmaktadır.

Tam zaman çalışan, sürekli statüye sahip ve kurumun uzun vadeli geleceği için merkezi önem taşıyan çalışanlardan oluşan çekirdek grup ve esnekliğin asıl sağlandığı çevresel gruptan oluşan bir emek piyasası oluşmuştur. Rekabetin sürükleyicisi kadro yükselme, emeklilik, sigorta ve başka türlü haklara sahip olan çekirdek kadro olarak

görüşmüştür. Çevre grup ise rekabet piyasalarının getirilerine ve götürlerine maruz kalan grup olmuştur. Bu grubu daha düşük iş güvencesine sahip, yarı zamanlı, ihtiyaç oldukça istihdam edilen, sabit süreli sözleşme ile istihdam edilen, geçici veya taşeron işçiler oluşturmaktadır (Harvey, 1999: 174). Türkiye’de büyük şirketlerin ve fabrikaların örgütlenmelerinde merkez çevre konumunda istihdam edilen işgücüne rastlanılmaktadır. Özellikle taşeronlaşmanın yaygınlaşmasıyla sigortasız ve yarı zamanlı çalışan sendikal örgütlenmelere üye olmayan işçilerin sayısı giderek artmaktadır.

Uluslararası rekabetin neo liberal politikalarla böylesi sert bir hal alması ve akabinde emek piyasalarının yeniden yapılanması ve sanayileşsizleşme süreci, Türkiye’yi de kapsayan birçok ülkede istihdam olanaklarını daraltmış, başta niteliksiz işçiler olmak üzere çok sayıda işçinin işini kaybetmesine ve yarı zamanlı olarak çalışması gibi yeni istihdam biçimlerinin doğmasına yol açmıştır. ABD’de 1989-1992 yılları arasında, iki milyon kişi işini kaybetmiş, yarı zamanlı çalışan işçilerin sayısında ise 1,5 milyonluk bir artış gözlenmiştir (Katz, 1992: 550). ILO’nun 1995 yılında yayınlamış olduğu toplumsal eğilimler araştırması, neo liberalizm ve post fordizmin hakim olmaya başladığı yıllar ve artan işsizlik oranlarını ortaya koyar niteliktedir. Araştırma içinden seçilen bazı ülkelere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1.17. İşsizlik Oranları (1976–1993)

Ülkeler	1976	1981	1986	1991	1993
İngiltere	5,6	9,8	11,2	8,8	10,3
İsveç	1,6	2,5	2,7	2,7	8,2
Amerika	7,6	7,5	6,9	6,6	6,7
Almanya	3,7	4,4	6,4	4,2	5,8
Japonya	2,0	2,2	2,8	2,1	2,5

Kaynak: ILO, Social Trends, 1995, London, p. 76

Tabloda da görüldüğü gibi 1980’li yıllara gelindiğinde ülkelerin işsizlik oranlarında bir sıçrama olmuştur. Bu durum birçok araştırmacıyı, işsizliği tetikleyen nedenleri araştırmaya itmiştir. Piyasaların ve neo liberal politikaların artan işsizlik oranlarındaki belirleyicilikleri ile ilgili genel araştırmaların yanında özellikle 80’li yılların ortalarına doğru daha mikro ölçekli korelasyon kurmayı amaçlayan araştırmalar da yapılmıştır. Bu dönemki en popüler açıklamalardan biri post fordist dönemle birlikte makinelerin işçilerin yerini aldığı yönündeki olmuştur. Otomasyon,

üretimde manüel işgücüne olan ihtiyacı otomatikman azaltmıştır. Trajik bir şekilde bilgisayar kontrollü büyük makineler ve robotlar insanların işsiz kalmasına neden olmuştur (Fulcher, Scott, 1999. 537).

Artan uluslararası rekabet, büyüyen işsizliğin başka bağlamlarda da ele alınmasına imkân vermiştir. Therborn 1988 yılında yaptığı bir çalışmada ülkeleri yüksek işsizlik ve düşük işsizlik oranları olarak iki gruba ayırmış, İsveç, Japonya ve İsviçre gibi düşük işsizlik olan ülkelerin ortak özelliğın bu ülkelerde uygulanan tam istihdam politikalarına bağlamıştır. Yüksek işsizlik oranlarının görüldüğü ülkelerde ise ortak olan şeyin deflasyonist iktisat politikaları olduğunu savunmuştur (Therborn, 1986: 78). Bu konudaki diğeri bir yaklaşım da esneklik teorisidir. Teoriye göre esnek emek piyasalarına sahip ülkelerde düşük işsizlik oranları vardır çünkü bu ülkelerdeki esnek işçi ücretleri daha çok işçinin istihdam edilebilmesine imkan vermektedir. Eğer ücretler güçlü işçi hareketleri tarafından yüksek tutulursa az işçi istihdam edilebilir. Ayrıca düşük işi ücretleri o ülkeye yabancı sermayeyi çekeceğinden yeni istihdam alanları yaratabilir (Fulcher, Scott, 1999. 538). Tüm bu yaklaşımların ortak özelliğı neo liberal politikaların emek piyasalarına verdiğı zararı farklı açılardan ortaya koymaları olmuştur.

Yoksulluğın ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin büyümesinde işsizliğin artması kadar post fordizmin temel öğelerinden biri olan yarı zamanlı çalışmanın da etkisi büyük olmuştur. Amerika'da 1951 yılında işgücü piyasalarının sadece % 4'ünü oluşturan yarı zamanlı iş, 1993 yılına gelindiğinde tüm piyasasının dörtte birini oluştururu hale gelmiştir. Naylor, İngiltere'de yarı zamanlı olarak çalışan kadınlar üzerine yaptığı saha çalışmasında, araştırmaya katılan kadınların % 90'ını tam zamanlı bir iş bulamadıklarından dolayı yarı zamanlı işte çalışmak zorunda kaldıkları bulgusuna ulaşmıştır (Naylor, 1994:480). Bu saha araştırması, kadınların eş olma, annelik gibi geleneksel görevlerini yerine getirebilmek adına esnek zamanlı işlerde çalıştıkları savını araştırmanın kendi sınırlılığı içinde çürütmektedir. Gerçekte dünyada istihdam alanlarında genel bir daralma olduğundan, o sınırlı alanlar için kadınlardan ziyade fiziksel olarak daha güçlü, daha uzun saatler ve daha zor şartlarda çalışabilecek olan erkekler tercih edilmektedir. Özellikle 1980 sonrası kadın çalışmalarının böylesine yoğunluk kazanması, ilginin başka alanlara kaydırılması yönündeki çabalar olarak değerlendirilebilir.

Neo liberal politikaların emek piyasaları üzerinde yarattığı radikal bir diğer gelişme de taşeronlaşmadır. İngiliz firmalarının % 70'i 1982 ile 1985 yılları arasında taşeron sözleşmelerde bulduklarını belirtmişlerdir. Çünkü 1970'li yıllarda edinilen deneyimler sonucunda büyük şirketler piyasa dalgalanmalarına karşı kendilerini küçük şirketler üzerinden korumayı öğrenmişlerdir. İşgücü piyasalarındaki eğilim, çekirdek işçilerin sayısını azaltarak, süratle işe alınabilen ve işler bozulduğunda masrafsız bir şekilde işten çıkarılabilen işgücü yönünde olmuştur. 1981 ve 1985 yılları arasında İngiltere'de esnek işçilerin sayısı %16 artarak 8,1 milyona ulaşmış buna karşılık tam zamanlı işçilerin oranı % 6 gerilemiştir (Harvey, 1999: 174). Türkiye'de Özal Dönemi ile birlikte taşeronlaşma, birçok sektörde yaygınlaşmaya başlamıştır.

Sanayi sektöründe istihdamdaki daralma ve hizmet sektöründe yeni iş olanaklarının artması, ve bu ücretlerin genellikle düşük ücretli olması, şehir merkezleri yerine banliyölerde yoğunlaşmaya ve yoksulluğun mekansal bir boyut kazanmasına da yol açmıştır. Artan yoksulluk karşısında niteliksiz olan insanlar, kendi istihdam alanlarını yaratmak için daha az nitelik gerektiren işlere yönelmişlerdir. Bu da 1980'li yıllarda hem Türkiye'de hem de dünyada sıkça duymaya başlanılan bir olguyu doğurmuştur "enformel sektör". Enformel sektör, özellikle kentsel yoksullukla başa çıkabilmek için yaratılan bir çeşit tutunma mekanizması olarak değerlendirilebilir. Enformel sektörlerin yaygınlaşması, az gelişmiş ve görece daha az yoksul ülkelerin sorunu değildir. GSMH'sı görece yüksek ancak gelir dağılımı farkları yüksek olan birçok ülkede de enformel sektörler hızla yayılmaktadır.

Hindistan için yapılan bir çalışma, kentsel yoksulluktaki artışın, formel sektördeki istihdam alanlarının azalması ile birleşmesi sonucunda Hindistan'da enformel sektörün hızla genişlediğini ve geçici istihdam biçimlerinin yaygınlaştığını ortaya koymuştur. Hindistan'da gelir bazında yoksulluk oranının, düzenli istihdama ve sosyal güvenliğe sahip hane hakları arasında % 4-10 arasındayken, düzensiz işlerde çalışan işçilerin oranı % 53'e ulaşmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere enformel sektörün neo liberal politikalar sonucunda hızla yayılması sadece az gelişmiş ülkelerin değil gelişmiş ülkelerin de problemidir. İtalya'nın gerek kuzey gerekse güney bölgelerinde özellikle gençler arasında düzensiz ve düşük ücretli çalışma eğiliminin 1980'li yıllarda artma eğilimi içine girmiştir (Şenses, 2001: 167).

Neo liberal dönemle birlikte, rekabet gücü yeniliklerin tasarlanması ve üretimde maksimum bir hareketlilik, akışkanlık ve hızlilik kavramlarına bağlı olduğundan şirketler sürekli yenilikler ve doğaçlamaların peşine düşmüşlerdir. Sanal olarak doygunluğa ulaşmış piyasalarda verimlik artışı üretilen malın miktarından ziyade moda yaratmaktaki hıza bağlı hale gelmiştir (Gorz, 2001: 144). Rekabet gücünü artırmak isteyen şirketler hızlı değişime ayak uydurmak, yeni beklentileri oluşturacak ve bunları yaratacak işgücü ve bireyleri bulmak ve keşfetmek zorunda kalmışlardır (Zencirkıran, 2002:179). Hızlı değişim süreci ise neo liberalizmin yarattığı maddi yoksulluk kadar önemli olan duygu yoksulluğuna, neden olmuştur. Gallie'ye göre aslında 1980 öncesi dönem daha az yaratıcılık fakat daha çok kol gücü gerektiren işlerde bireyler bu kadar kendi benliklerine dahi şüpheli değillerdi. İşin gelişen teknolojilerle beraber daha karmaşık hale gelmesi, bireylerin kendilerinin daha fazla baskı altında hissetmelerine neden olmuştur. Ayrıca donanımlı işçiler, teknik elemanlar, yöneticiler bu hızlı değişim sürecine göreceli olarak uyum sağlayabilseler de niteliksiz işçiler veya yarı nitelikli işçiler sisteme adapte olabilmek adına kendi üzerlerinde daha çok baskıyı hisseden grup olmuştur. Bu da neo liberalizmin emek piyasaları üzerinde yarattığı duygusal boyuttur (Gallie, 1996:143). Sürekli değişim ve girişimciliğin telkin edildiği neo liberalizm aynı zamanda açık göz ve yaratıcı girişimciliğin prim yapmasına yol açmıştır. Hızlı, tereddütte yer vermeyen ve kısa yoldan en hızlı kar edip köşeyi dönmeyi amaçlayan kitleler yaratılmıştır.

1980'de serbest piyasa ekonomisi-kürselleşme diye başlayan süreç merkez ve çevre arasında derin ayrılmalar yaratmış, yapısal uyum politikaları aracılığıyla ötekileştirdiği çevreyi kendi belirlediği sınırlar içinde kalkındırmayı amaçlamıştır. Ancak yukarıdaki tüm veriler, neo liberal dönemle birlikte dünyada sistemin az gelişmiş ülkeler aleyhine işlediğini ortaya koymaktadır. İlginç olan nokta şudur ki neo liberal politikalar gelişmiş ülkelerde de herkesi içine alan bir refah durumu yaratmamıştır. Bu ülkelerde de gelir dağılımı farkları, taşeronlaşma, esnek üretimin yol açtığı işsizlik artmış, sendikal hareketler gerilemiş, devlet sosyal alandaki rollerinden geri çekilmiştir. Uluslararası kuruluşlar aracılığıyla uygulamaya çalıştığı reçeteler artan yoksulluğun önüne geçememiştir. Bunun üzerine 1980'li yılların sonlarına doğru yapısal uyum politikalarının içine yoksulluk karşıtı politikalar dahil edilmiş, ortaya çıkabilecek kitlesel hareketlerin bir noktada önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Uyum programlarına yoksulluk karşıtı politikaların dahil edilmesi uyum politikalarının temel mantığını değiştirmemiştir. Bu önlemler uyum programlarından sapmaya neden olmadığı gibi, yoksulların da meta ekonomisine katılmasına olanak vererek bu politikaları destekleyecek tarzda tasarlanmıştır. Karşılaşılan sorunlar geçiş dönemine özgü sorunlar olarak kabul edilmiştir. Dahası, bu olumsuz etkilerin doğrudan uyum programlarından değil, programların uygulandığı ülkelerin ekonomik yapılarının çarpıklığından ve programlara karşı oluşan toplumsal dirençten kaynaklandığı düşünülmektedir. Dünya Bankası'na göre direncin kaynağı, bu ülkelere uzun süredir hakim olan grupların “yerleşik çıkarlarının” uyum programları çerçevesinde tehdit ediliyor olmasıydı (Şahin, 2004 : 2).

Chossudovsky'nin belirttiği üzere, neo liberalizm bir noktada manevi ve ahlaki bir söylemde somutlaşan kendi “karşı-paradigma”sını da yaratmıştır. Ancak paradigma gerçek sorunları irdelemek yerine az gelişmiş ülkelerdeki kadınların sosyal hakları gibi konulara yoğunlaşarak temel problemleri çarpıtmış, konuları “stilize” ederken, “sürdürülebilir kalkınma” ve “yoksulluğun hafifletilmesi” üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu noktada vurgulanması gereken şey “karşı-ideoloji” neo liberalizmin kendi yapısıyla asla ters düşmemiş ve onunla uyum içinde gelişmiş olmasıdır (Chossudovsky, 1999: 76). Bu kısımdan sonra Türkiye’de neo liberal iktisat politikalarının 1980 sonrasında nasıl uygulandığına yer verilecektir.

Türkiye, uluslar arası “yeni ekonomik düzenin” ve petrolün tahrik ettiği iki büyük şok ve siyasi iktidarsızlık kısıncı altında 1980’li yıllara girmiştir. İthal ikameci birikim stratejisinin kriziyle birlikte, devletin iç yapısının, iktidar bloğunu ve rejimin meşruiyet temellerini sarsan ciddi bir hegomanya kriziyle karşı karşıya kalınmıştır. Devlet kapitalizm için hegomanik projelerin oluşturduğu bir alan olma niteliğini kaybetmiştir (Özkazanç, 1994: 1219).

Türkiye ekonomisinin içe dönük bir ekonomi politikası ile yürütülemeyeceği anlaşılmıştır. 1980 yılından sonra ekonominin dışa dönmesi Türkiye’deki sosyal bilimciler tarafından büyük ölçüde tartışma konusu olmuş ve ortaya çıkan sorunların dışa dönme ile ilgili olduğu birçok iktisatçı ve politikacı tarafından öne sürülmüştür. İktisatçıların çoğunun çözüm önerisi ithal ikamesi yerine ihracata yönelme politikası olmuştur. Çünkü ihracat 1979 yılında ulusal gelirin % 3,4 üne inmiştir. Ülke için gerekli ham petrol ithalatının yapılması ve endüstrinin geliştirilip hatta çalışabilmesi

için gerekli giderlerin sağlanması amacı ile ihracat yapılması gerekliliği savunulmuştur.

1980'ler Türkiye toplumu için önceki dönemlerden ekonomik, siyasal, sosyal düzeyde bir kopuşu ifade eder. 1980 öncesinde uygulanan iç pazara yönelik, sabit döviz kuruna dayalı, devlet kontrolünde fiyatların kontrol edildiği ithal ikameci birikim tarzı, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren dünyadaki ekonomik ve siyasal gelişmelere paralel olarak tıkanmaya başlanmıştır. Burada belirtilmesi gereken şey ithal ikameci modelin sadece Türkiye'de değil aslında tüm dünyada krize girmiş olduğudur. 1980 dönüşümünün anlaşılabilmesi, 1980 öncesindeki iç sermaye birikim süreci, sermayenin birikim sürecinde yaşanan kriz ve sermayenin uluslararası toplam döngüsüne eklenme biçimlerinin anlaşılabilmesine bağlıdır. Ne 24 Ocak Kararları ne de neo liberal politikalar bir gecede ortaya çıkmamıştır.

1970'lerde artan holdingleşme süreci ile sermayenin tüm biçimlerini bünyesinde barındıran az sayıda sermayenin öne çıktığı iç sermaye birikim sürecinde dış pazarlara açılma ve bu pazarların olanaklarından yararlanma isteği doğmuştur. Bu istek bir rekabet sorununa doğduğundan ve teknoloji de yeteri kadar gelişmediğinden, maliyetleri baskılama ihtiyacı doğmuştur. 1980'li yıllarda ücretlerin baskılanması ve ihracatı teşvik edici politikalar bu bağlamda düşünülmelidir. Ayrıca sermaye yoğun malların üretimine yönelme isteği içine girmiştir. Bu durum yüksek teknolojik altyapıyı da gerektireceğinden döviz talebini de arttırmıştır. Böylece ekonominin döviz kazanmasını sağlayacak politikaların uygulanması kaçınılmaz olmuştur (Yılmaz, 2005: 232).

1950'li yılların ortalarına kadar sermaye piyasaları uluslararası piyasalara meta sermayenin uluslararasılaşması bağlamında eklenmiştir. 1950'li yılların sonlarından itibaren Türkiye ağırlıklı olarak üretken sermayenin uluslararasılaşması eklemle yoluyla katılmıştır. 1980 sonrasında ise sermayenin tüm biçimleriyle eklenme arzusu baş göstermiştir. Dışa açık birikim süreci olarak değerlendirilebilecek olan bu süreçte, mali ve ticari liberalizasyon, özelleştirme gibi politikalar bu birikim süreciyle uyumlu olarak ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2005: 233).

1980 öncesi dönemden köklü kopuş, 12 Eylül askeri darbesinin hemen arkasından askeri rejim hükümetine 24 Ocak 1980'de gelen ekonomik bir paketle

gerçekleşmiştir. 24 Ocak kararları adı altında tarihe geçen bu paket, aslında ABD'deki Reaganomics ve İngiltere'deki Thatchersimle başlayan serbestleşme hareketinin Türkiye ayağını oluşturmayı amaçlamıştır.

24 Ocak ve sonrasındaki yapısal uyum politikalarının, aslında dünya kapitalizmine belli sınıflar bazında zorunlu eklenmesi ya da sermayenin sosyal evreninin dünya ölçeğinde inşa sürecinin hızlanması olarak yorumlanabilir. Türkiye için yapısal reformlar, içe yönelik sermaye birikim koşullarında belirlenen düzeneklerin aşılması demektir. Bu yapıların aşılması, meta-para ve emek üzerindeki mevcut yapıların yeni dönemin ihtiyaçlarına göre yeniden biçimlendirilmesidir (Ercan, 2005: 377). Sermaye yeni alanlara ve yeni biçimlere yönelirken gerekli olan yeni ilişki biçimlerinin hukuksal zeminin yapısal uyum paketleri aracılığıyla sağlamıştır.

Türkiye'de neo liberal hareketler ve temel araçları olarak yapısal uyum paketleri piyasaların derinleşmesi ve devletin dönüştürülmesi odaklıdır. Bunun da temel sebebi tüm dünyada sermayenin sosyal evreninin yeniden inşası, devletin içsel mimarisinin de değişmesini zorunlu kılmakta olduğudur. Sermayenin sosyal toplam döngüsünün, dünya ölçeğinde işlendiği bir dönemde, kurumsal ve yasal düzenlemeler aracılığıyla bir standart oluşturmak, sistemin devamını sağlayacak ve sistem aleyhine riskleri engelleyecektir (Ercan, 2005: 380). Devletin yeniden inşası, Türkiye'de yapısal uyum çalışmaları 1980'ler ve 1990'lar boyunca sermayenin daha çok etkin kılınmasını ve daha fazla kaynağa yönelmesini sağlamak için özelleştirmeyi ve kamusal alanın ticarileşmesini yaygınlaştırmak için uğraş vermişlerdir. Özellikle 1990'ların sonlarına doğru yaşanan krizler ve kriz yönelimli gelişmeler, bireysel sermayeleri ve daha büyük çapta sermayeleri rahatsız etmiş ve neo liberal politikaların bu doğrultuda ama ana çizgisinde devam etmesine neden olmuştur.

Türkiye'nin 24 Ocak Kararlarıyla birlikte yeni oluşan sisteme dahil edilmeye çalışılmasının arka planında döviz kazanarak düzenli borç ödeyebilir hale gelmesi yatmaktadır. 24 Ocak Paketi, istikrara dönmeyi ve borç ödeyebilmeyi tekrar sağlamak amacıyla dönük ekonomik politikalar şeklinde yola çıksa da hedefini aşarak avamlaştırılmış bir liberal ideolojiyi aşılıyarak Cumhuriyet tarihinin genel seyrinden kopuş yaratacak bir insan tipi yaratmayı hedeflemiştir. Avamlaştırılmış liberal ideoloji, fırsatçı- kurnaz küçük adan zihniyetinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Oysaki Cumhuriyet döneminde uygulanan iktisadi ve siyasi programlar, sanayileşme, büyüme,

işadama yaratma, köylüyü kalkındırma, yol gösterme gibi öğelerin üzerine kurulu olduğundan 24 Ocak Kararları toplumsal anlamda da önemli bir kopuştur (Kazgan,2002: 123).

24 Ocak Kararları faiz oranlarından döviz fiyatlarına, KİT fiyatlarından ithalata kadar birçok alanı kapsamıştır. Karar paketinin içinde istikrar ve uyum politikaları, faktör ve mal piyasalarında serbestliği, üretimde maliyeti oluşturan ücretlerde ve taban fiyatlarında kısıtlamalar ve anti sendikal önlemler, kamu harcamalarında kısıtlamalar, memur maaşlarının törpülenmesi, kamu personellerinin sayını azaltma, bütçede eğitim, sağlık, konut gibi sosyal harcamaların budanması ile ilgili maddeler bulunmaktadır (Sönmez, 1992: 8).

Neo liberal politikaların Türkiye’de başlatıcısı konumundaki 24 Ocak Kararları kendine uygulanabilirlik aşamasında belli araçlar seçmiştir. Bunların en başında 1982 Anayasası gelmektedir (Aktan, 1994:123) Sendikaların, sivil toplum örgütlerinin ve kooperatiflerin baskı altına alındığı ve siyasi karar gücünün tek bir elde toplanmasını sağlayan yeni anayasa ayrıca kamu kesiminin iç dengelerini bozarak eşgüdüm ve denetim olanaklarını kısıtlamıştır Aşağıda 1982 Anayasasından 24 Ocak Kararlarının uygulanmasını kolaylaştıran bir kaç madde seçilmiştir:

(Madde 63): “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirir”.

(Madde 52): “Sendikalar siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremezler, dernekler, kamu kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlar doğrultusunda ortak hareket edemezler. Sendikaların üzerindeki devletin idari ve mali denetimi, üye aidatının sendikaya ödenme şekli kanunla düzenlenir. Sendikalar gelirlerini başka amaçlarla kullanmazlar, gelirlerini devlet bankalarında muhafaza ederler”.

(Madde 51): “ ...[S]endikalarda yönetici olabilmek için en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olmak gerekir”

(Madde 18): “....[Ü]lke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda vatandaşlık ödevi niteliğinde beden ve fikir çalışmaları zorla çalıştırılma sayılmaz”

12 Eylül askeri darbesi akabinde 24 Ocak Kararları'nın Türkiye'ye bir reçete program olarak sunulması, bu programın uygulanması için sivil bir hükümet ihtiyacını da doğurmuştur. 12 Eylül sonrasında cunta yönetimi bazı partilerin kurulmasına izin vermiştir. Bunlar sivil toplum eksenine geri dönüş için atılan ilk adımlardır. 6 Kasım 1983 seçimleri kurulan bu atmosferde gerçekleşmiştir. 6 Kasım 1983 seçimleri, siyasi mücadelenin tekrar 1950'deki devlet sivil toplum eksenine geri dönüşünün somut halidir. Seçimlerden Anavatan partisi birinci olarak çıkmıştır. Anavatan Partisinin birinci parti olarak iktidara gelmesinin arka planında 1980 öncesi dönemin etkisi büyük olmuştur. Özal ve arkadaşları, radikal uçların ve onların yarattığı toplumsal çatışmanın neden olduğu huzursuzluğu kendi lehlerine yeni ve daha yumuşak bir söylem kullanarak çevirmeyi başarmışlardır.

Resmi söylem, 1980 öncesindeki toplumsal karmaşanın sebebi olarak aşırı siyasileşmeyi göstermiştir. Darbe öncesindeki toplum, aşırı siyasileşmiş ve örgütlenmiş ve sol ile ötekiler arasındaki farklılık toplumsal bir tehlike olarak kodlanmıştır (Özkazanç, 1999: 17). Bu sebeple dünyada yükselen yeni sağa paralel olarak Türkiye'de de yeni-liberal ve yeni-muhafazakar eklemelenmesini başarabilecek, merkez sağda yer alan politik fraksiyonları ve onların temsil ettiği toplumsal grupları birleştirecek bir parti arayışına girilmiştir. Böylesine birleştirici ve bütünleştirici bir parti arayışının kökleri 1960 yıllarındaki ekonomik ve toplumsal gelişmelere kadar inmektedir.

1960'larda devletin temel ideolojisi, farklı ekonomik sınıfları ve toplumsal kesimleri, sendikalar, partiler ve benzeri yarı resmi kuruluşlar aracılığıyla ulusal ortak çıkar temelinde örgütlemek olmuştur. Bu örgütlü toplumsal yapının hem farklı çıkarlar hem de devlet ile toplum arasında bir denge kurabileceği umulmuştur. Ancak bu süreç tam tersi bir etki yaratıp toplumun politizasyonunu hızlandırmış, değişmekte olan uluslararası siteme Türkiye'nin eklemelenmesini güçleştirmiştir. Türkiye'nin eklemelenmesinin sekteye uğraması ise politik ve ekonomik elitleri rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık beraberinde 1971 darbesini getirmiştir. Başarısız bir girişim olarak değerlendirilen bu darbe, 1980'de gerçekleştirilen darbenin adeta bir provası ya da habercisi şeklinde olmuştur. 1980 askeri darbesi ise uzun süredir devam eden krize başarılı ve planlı bir müdahale şeklindedir. 1970'lerde toplumun içine düştüğü krizden duyduğu hoşnutsuzluk, solun kendi içinde yaşadığı krizle birleşince otoriter rejim

politik bir alternatif; ordu da düzenleyici bir güç olarak sivrilmiştir (Yarar, 1999: 46). Seçim sonrasında gelecek olan partiye ise bu düzen içerisinde dünyadaki gelişmelere eklenerek, ihracata dayalı serbest piyasa ekonomisini popülerleştirmek ve onun toplumsal zeminin oluşturmak düşmüştür.

24 Ocak ve 12 Eylül operasyonları ile burjuvazi, bir anlamda 1977 – 1979 krizine ve 1980 öncesindeki genel ekonomik ve sınıfsal kargaşaya yanıt getirmiştir (Boratav, 1987: 162). Bu yanıt, esas olarak iş gücü piyasasının ekonomi dışı yani askeri ve yasal yöntemlerle disiplin altına alınmasıdır. Sendikal faaliyetlerin askıya alınması, DİSK yöneticilerinin yargılanması, grev yasağı, ücret belirlenmesinin toplu sözleşme düzeninden YHK'na kaydırılması ve böylece reel ücretlerin aşındırılmasının güvence altına alınması, sözü geçen askeri yöntemlere örnek teşkil etmektedir. 1982 Anayasası'nın sermaye - emek ilişkilerinde açıkça emek aleyhtarı tavır alan hükümleri ile askeri rejimin çalışma hayatına ilişkin çıkaracağı bir dizi yasal düzenleme, işgücü piyasasının yasal ve kurumsal yöntemlerle disiplin altına alınması çabalarına örnek gösterilebilir. Bu yıllarda emek aleyhindeki politikalar sadece örgütlü işçi sınıfına dönük olmamıştır. Memur maaşlarında, emekli ikramiyelerinde, kıdem tazminatlarında, tarıma dönük destekleme politikalarında da büyük boyutlu reel ve görece gerilemeler gerçekleşmiştir (Boratav, 1997: 163).

1983 Seçim Sonuçları

Kayıtlı seçmen sayısı	19,767,366
Oy kullanan seçmen sayısı	18,236,362
Seçime katılma oranı	% 92,3
Anavatan Partisinin oy sayısı	7,833,148 (% 42,9)
Milletvekili sayısı	211
Halkçı Parti oy sayısı	5,285,804 (% 28,9)
Milletvekili sayısı	117
Milliyetçi Demokrasi Partisi	4,036,970 (% 22,1)

Milletvekili sayısı	71
Bağımsızlar oy sayısı	195,588

Kaynakça: Çavdar, T (2000) Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995), İmge Yayınevi, s.293

1980 yılına doğru gelinirken Türkiye’de merkez sağ “komünizm tehdidi karşısında sağdaki uçlarla denetimi elinden kaçırarak şekilde eklenerek” merkezi ve hegomonik olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla devlet geleneği ile liberal muhafazakâr gelenek arasındaki denge ilki lehine bozulmuştur. 1983 yılına gelindiğinde ise sağın geleneksel “devletin bekası sorunu darbe yoluyla halledilmiş olması, Özal’ın unutulmak istenen anılarla dolu 1960 – 1980 dönemi ve AP mirasını açıkça reddederek, kendini DP’nin “reformcu” ve “sivil ruhuna geri dönüşü olarak sunabilmesini olanaklı kılmıştır.” (Özkazanç, 1994: 1221). ANAP’ın hem genel hem de yerel seçimlerdeki başarısında mirası ret edişi ve “değiştik” sloganlarının önemi büyüktür.

ANAP, milliyetçi, muhafazakâr, serbest piyasacı, sosyal adaletçi bir sentez yaratmayı amaçlamıştır. 1980 öncesindeki merkez kaç unsurlar Özal ekonomisine eklenerek ehlileştirilmeye çalışılmıştır. Milliyetçilik, 1980 öncesi söylemde öne çıkan şoven ve antikomünist vurgularından arındırılarak millete iyi hizmet vererek çağdaşlaşma yarışında Batı’ya ulaşma şeklinde bir ilerlemecilik olarak yeniden formüle edilmiştir. Tutuculuk anlamına gelmediği her fırsatta belirtilen muhafazakârlık örf ve adetlerin, İslami iktisadi gelişmeyle tanımlanan çağa uygun şekilde yeniden yorumlanması olarak savunulmuştur. Özal’ın sentezinin öne çıkan eklemleyici ilkesi ise Özal tarafından dile getirilen ekonomizm olmuştur. 1980 öncesindeki bütün siyasi krizlerin gerisinde ekonomik sorunların yattığını düşünen Özal, kendi iktidar yıllarını demokrasiye dönüşün temellerinin sağlamlaştırılacağı, büyük ve güçlü bir Türkiye için gerekli görülen ekonomik yenilenmenin gerçekleştirilebileceği bir geçiş dönemi olarak görmüştür. Sabır, fedakarlık, kararlılık gösterilmesini ve siyasi eleştirilerin ertelenmesini talep eden bu geçiş zihniyeti Özal’ın ekonomist söyleminin anti-demokratik özünü oluşturmuştur (Özkazanç, 1994: 1221). Özal ve partinin başarısı aslında geçmişte hep var olan muhafazakârlık, milliyetçilik, liberalizm gibi kavramları yumuşatarak, bu kavramlara yeni birer içerik kazandırmasında yatmaktadır. ANAP’ın sentezlemedeki başarısı tabanını geniş tutabilmesini sağladığından uzun yıllar tek başına iktidarda kalmayı başarmıştır.

1980'ler iktisat politikalarının genel çerçevesini dışa açılma yönünde devletin yeniden yapılandırması oluşturmuştur. Özal bu doğrultuda amaçladığı ilk şey 1980 öncesi öğelerinin adım adım dönüştürülmesi olmuştur. Aşırı korumacılık yerine ithalatın liberalleşmesi, aşırı döviz kuru yerine günlük kur, negatif faiz yerine tasarrufları artırıcı pozitif faiz, korumacılıktan yaralanan irili ufaklı çok sayıda firma yerine büyük merkezileşmiş firmalar aracılığıyla sanayi ve ticaretin yürütülmesi fiyat denetimi yerine fiyat serbestisi, sanayide çeşitlenme yerine uluslararası işbölümünün öngördüğü ucuz emek ve tarımsal sanayilerde yoğunlaşma adımların her biridir (Sönmez, 1992: 19). Türkiye'de 1980'lerden itibaren iktisat ve maliye politikalarını yönlendirenlerde, Türkiye'de devletin fazlaca ağırlıklı bir yerinin bulunduğu, kamunun ekonomik faaliyetlerinin, 1980 öncesinde genişleme eğiliminde olduğu ve bunun mutlaka tersine çevrilmesi gerektiği düşüncesi egemen olmuştur. Aslında bu düşünce, neo liberalizmin o yıllarda tüm dünyada yaygınlaşan sermayenin önünde engel olarak görmeye başladığı devletin küçültülmesi yönündeki inancının sadece Türkiye'deki uzantısıdır.

1980 – 1983 dönemi, devletin, ekonomik ve toplumsal yaşamı belirleyen kararlarla dıştan ve üstten müdahalelerini kapsayan koruyucu ve düzenleyici yanlarına sınırlar getirmiştir. Faizin kısmen serbestleştirilmesi, kontrollü kambiyo rejiminin giderek terk edilmesi, döviz kurlarının esnekleştirilmesi tarımsal desteklemenin kapsamının daraltılması, tarımsal ve sınai girdi fiyatlarının piyasa fiyatlarına yaklaştırılması bu doğrultuda gerçekleştirilmiş olan faaliyetlerdir (Oyan, 1994: 659).

Yeni hükümetin benimsediği iktisat politikasının ana çizgileri şunlardır :

1 – Ekonomide, serbest teşebbüs gücünden en iyi biçimde yararlanma isteği yeni politikanın temel unsuru olarak kabul edilmiştir.

2 – Bunun mantıki sonucu ve gereği olarak yeni iktisat politikasında devlet müdahalesi azaltılmış ve bürokratik engellerin en aza indirilmesi hedef alınmıştır.

3 – Kamu iktisadi teşebbüslerin faaliyet alanları hakkında açık bir şema sunulmamakla beraber özel sektörün ekonomik faaliyetlere yer ve imkân verileceği izlenimi doğmuştur.

4 – Hükümet programında “iktisadi devletçiliğin” nasıl ele alındığı kesinlikle belirtilmemekle beraber özel ekonomik faaliyetlere genişçe yer ve imkân verileceği izlenimi doğmuştur.

5 – Yeni ekonomi politikasında “piyasa ekonomisinin” kendi kurallarına göre en iyi biçimde işletilmesi hesaplanmıştır.

6 – Yıllar boyu tenkit edilen kambiyo rejimine son verilmiş, bu alanda serbestlikler doğmuştur.

7 – 1983 yılında yeniden düşürülen faizlere karşılık yeni iktisat politikası faiz hadlerini yeni bir model çerçevesinde yeniden yükseltmiştir.

8 – İktisat politikalarının yapımı ve yürütülmesi ile ilgili olarak başta önemli bir karar bürokratik mekanizmanın yeniden organizasyonu ile ilgilidir. Bunu da iki alt başlık altında ele almak gerekir.

a) Bakanlıkların yeniden düzenlenmesi

b) Bürokrasinin ıslahı

9 – KİT’lerin, para arzını artıran ve enflasyonu bu yoldan körükleyen tesirlerini en aza indirmek amaç olarak benimsenmiştir.

10 – Yeni iktisat politikasında “iktisat politikasının” özü ile ilgili olmamakla beraber “toplu konut” sorununu spesifik tedbirler çerçevesinde özel olarak ele alındığı dikkati içermektedir.

11 – Yeni dönem iktisat politikasında gelir dağılışına da özel bir önem verilmiş, gelir dağılışındaki çarpıklığın düzeltilmesi hedef olarak alınmıştır.

12 – Aralık 1983 sonrası iktisat politikasının en önemli yönlerinden biri de ekonominin kısır, atıl fonlarını harekete geçirmek, iddiaları çözmek ve fon transferini sağlamak hedefin kabulüdür.

13 – Yeni iktisat politikası ile köprü ve barajlar gibi kamuya ait ünitelerin gelirlerine halkın hissedar edilmesi isteği açıklanmıştır.

14 – İthalatla serbestleştirme, özellikle lüks ithalatta sağlana yeni imkânlarla kaynak yaratılması amaçlanmıştır.

15 – Parasal kesimde faiz hadlerinin enflasyonun üzerinde “net faiz” sağlayacak bir düzeye çıkarılmasına karar verilmiş ve ticari mevduatla resmi mevduata faiz ödenmesi zorunluluğu getirilmiştir.

16 – Döviz işlemlerinde nispi bir seferberlik sağlayarak döviz gelirlerini arttırma politikası benimsenmiştir.

17 – Tüketicinin korunması geniş bir perspektif içinde ele alınarak korumada spesifik tedbirlerden çok rekabeti canlandırarak fiyatların düşmesini, kalitenin yükselmesini sağlamak yolu seçilmiştir.

18 – Gelir dağılımını düzeltmek, orta gelir grubunu korumak için;

a) Genel enflasyonun yavaşlatılması

b) Spesifik (maaş, ücret ve vergiler) yolu ile bunu sağlamak hedef kabul edilmiştir (Boratav, 1997: 163-165).

Finanssal sisteme dönük yenilikler, 1980 Temmuz’unda vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılması ile başlamıştır. Bankacılık sisteminin oligopolcü yapısı, mevduat faizlerine üst sınırlar koyan “centilmen anlaşmaları”na yol açmıştır. Fakat küçük bankaların ve faaliyetleri serbest bırakılan bankerlerin faiz yarışı 1982 yılı içinde büyük bir finansal kargaşa ile sonuçlanmıştır. Mevduat sertifikalarını ve holding tahvillerini kendi borç senetleri ile birlikte pazarlayan ve sonunda sadece kasaya giren yeni para ile eski tahadütlerini karşılamak zorunda kalan bankerler 1982 ortalarında tümüyle çökmüştür. Bu çöküntü birkaç küçük bankayı da peşinden sürüklemiştir. Skandal boyutları ile kamuoyunu çalkantılara sürükleyen ve askeri hükümeti sarsan bu çöküş, Turgut Özal’ın hükümetten ayrılmasına yol açmıştır. 1983 başlarına mevduat faiz oranlarını saptama yetkisi tekrar Merkez Bankası’na yani hükümete geçmiştir. Böylece liberal iktisat politikalarının ilk büyük fiyaskosu gerçekleşmiştir. Türkiye’ye bu faciadan miras kalan ise 135 bin bankeredir. Bankerzedelerin 105 binini küçük tasarrufçular oluşturmuştur (Sönmez, 1992: 34).

Kamu maliyesi, 1981 - 1983 yıllarında görece bir rahatlama içine girmiştir. Vergi yükünde ve tahsilatında ılımlı düzelmeler konsolide bütçe harcamalarının milli gelir içindeki payında küçük boyutlu düşmeler KİT'lerin karlılığında ki yükselme ile birleşince, kamu kesimi dengeleri 1981-1983 yıllarında önceki döneme göre yükselmiştir.

Dış ekonomik ilişkilerin en stratejik aracı olan kur politikasında, 1980 yılında gerçekleşen yüksek boyutlu devalüasyondan kısa bir süre sonra günlük kur ayarlamaları rejimine geçilmiştir. İkinci aşamada, ticari bankalar bu kuru izlemiştir (Kazgan, 2002: 129). Bu girişim sermaye girişlerinin artması için doğrudan yapılmış bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Ancak Döviz kurunun sistemli olarak enflasyonun üstünde seyretmesi, 1983 yılı bitiminde Türk lirasının görece boyutlarda değer yitirmesine neden olmuştur

Dış ticaret politikasında ise ana yöneliş dışa açılma doğrultusunda olmuştur. Dışa açılma ile ihracat artışının sağlanması ve böylece de dış sermaye çevrelerinin güvenini tekrar kazanarak uluslararası finans piyasalarına tekrar borçlanabilmek amaçlanmıştır. Böylece 1980 öncesinin döviz tüketen ekonomisinin yerine döviz üreten bir ekonomi yaratabilecekti (Sönmez, 1992: 47). Özal Dönemi'nde turizm, yurt dışı müteahhitlik, uluslararası kara ve deniz taşımacılığı gibi döviz getirebilecek sektörlerin desteklenmiş olması da aynı amaç kapsamında değerlendirilebilir. Dışa açılma, esas olarak çok güçlü ihrac teşvikleri aracılığı ile ve düşen emek maliyetlerinin katkısıyla sanayi ürünlerinde dünya piyasalarına girmek olarak anlaşılmıştır. Tüm bu politikalar döviz kazanmak için yapılan zorlayıcı politikalar olarak yorumlanabilir. Politikaların bedelini işçi, memur, küçük üretici gibi devletin gelirlerine doğrudan müdahale yapabildiği kesimler ödemiştir.

Bu politikaların nicel yasalarına göre; 1983 yılına gelindiğinde reel ücretler krizin başlangıç yılı olan 1977'ye göre % 26, çiftçinin eline geçen fiyatlar ise % 40 gerilemiştir. 1980 yılında % 100'ü aşan bir enflasyon ve % 1 dolayında gerileyen milli gelire karşılık 1981 - 1983 yıllarında yıllık ortalama % 31'lik bir enflasyon oranı ve % 5'lik büyüme gerçekleşmiştir (Boratav, 1984: 680). Reel ücretlerin ithal ikameci dönem sonrası neo liberal politikalar sonucunda düşmesi ile ilgili bir başka çalışmada Özmucur tarafından yapılmıştır. Bu çalışma da 1980'li yıllarda uygulanan neo liberal

politikaların ücretlerin kâr oranları karşısında gerilemesine yol açtığını ortaya koymaktadır.

Tablo 1.18. Özel İmalat Sanayiinde Kâr oranları ve Reel Ücretler

	1963-1966	1967-70	1971-1974	1975-1977	1978-1988
Reel ücretler ortalama değişme %	4,7	6,5	-0,7	15,4	-1,1
Kâr oranı	27,0	19,4	29,0	26,5	33,9

Kaynak: Özmucur, S (1987), Milli gelirin üç aylık dönemler itibariyle tahmini, dolarlarla ifadesi ve gelir yoluyla hesaplama, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul

1963 yılından itibaren reel ücretler ve kâr oranlarının seyrini gösteren bu tabloda reel ücretlerdeki en keskin düşüş 1980’li yıllara denk gelmektedir. Ona yakın diğer bir düşüş 1971–1974 yılında yaşanmıştır. Ancak 1970’lerin başlarını reel ücretlerin eksinin altına inmesinde dünyadaki büyük petrol krizinin etkisi büyüktür. 1980’li yılları farklı kılan şey ise reel ücretler ve kâr oranları arasındaki farkın tüm yıllara bakıldığında en yüksek seviyede olmasıdır. 1980 ve sonrasında uygulanan iktisat politikaları sonucunda reel kârlar artarken reel ücretler düşmüştür. Reel ücretlerin düşüşü, serbest piyasa ekonomisinin başarılı olmasını sağlamaya yetmemiştir. Tam tersine, orta direği güçlendireceğini vurgulayarak oy alan Özal döneminde enflasyon % 40’ya bir oranda artış göstermiştir. Reel ücretler azalırken enflasyonun artması, ücretliler ve orta direğin alım gücünde ciddi bir zayıflamaya neden olmuştur. Ayrıca aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere ihracat teşvikleri ve ücret politikaları ile desteklenen dışa açılma politikası başarısız olmuştur.

1988 yılından 1989 yılına geçerken dış ticaret açığı önemli ölçüde artmıştır. Ekonomideki büyüme oranı ise uygulanan iktisat politikalarının başarısız oluşunun genel bir görünümü şeklindedir. 1989 yılı itibariyle ekonomideki büyüme %1,9’a kadar düşmüştür. Oysa Özal döneminde V.Plan ile hedeflenen büyüme oranı % 6,3’tür. Yıllık büyüme hızında görülen büyük dalgalanma ve istikrarsızlık sektörlerin büyüme hızlarında ortaya çıkan istikrarsızlığın bir sonucudur. Tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri için planlanmış olan büyüme hızlarına ulaşılmamıştır. Ayrıca Özal Hükümeti, V.Plan döneminde sanayileşmeyi özel sektörünün inisiyatifine bırakarak, kamu kesimi enerji, haberleşme, konut, oto yol gibi altyapı yatırımlarına yönelmiştir.

Fakat sanayi sektöründe de istikrarlı büyüme olmamış ve planlanan hedefe ulaşamamıştır (Tokgöz, 1999: 182).

Tablo 1.19. 1984–1989 yılları arasında ekonomik durum

Yıllar	Enflasyon oranı	Büyüme	Dış ticaret açığı
1984	50,3	5,9	3623
1985	43,2	5,1	3385
1986	29,6	8,1	3648
1987	32,0	7,4	3967
1988	68,3	3,7	2673
1989	69,6	1,9	4167

Kaynak: DİE (1991), İstatistik Göstergeler 1923-1990, Ankara

Bölüşüme dönük politikaların ücretler ve tarımsal destekleme ile ilgili boyutlarında askeri rejimin ve IMF'in hedefleri temel alınmıştır. 1982 anayasasında ve onu izleyen sosyal mevzuatın işgücü piyasalarının işleyişini emek aleyhine dönüştürmek amacı ile hazırlanmış tüm öğeleri hükümet tarafından kullanılmış ayrıca ANAP iktidarı sendika hareketlerinin yapısındaki zaafı ve iç çelişkileri etkili bir biçimde kendi lehlerine kullanabilmiştir. Bu etkenlerin birleşmesi sonucunda reel ücretler 1988 yılında 1983 yılının altına düşmüştür.

Tablo 1.20. İmalat Sanayi Ücret ve Kar Değişimi 1980 = 100

YILLAR	REEL ÜCRET	REEL KAR
1980	100	100
1981	104	96
1982	97	95
1983	94	109
1984	88	153
1985	85	215
1986	51	175
1987	80	229
1988	74	202
1989	93	185

Kaynak : E. Yeldan “Türkiye Ekonomisi”nde Krizin Oluşumu 1990 - 1993, Ankara, Teksir Yayınevi, 1994

ANAP hükümeti dönem başında koyduğu hedefler doğrultusunda bir takım uygulamalara gitmiştir. Ana hedeflerini destekleyecek “yoz bir popülizm”

uygulamıştır. Gecekonduklara yönelik tapu tahsis belgeleri, imar afları ve kent planlaması perspektifinden yoksun imar izinleri, ücretliye vergi iadesi, fak - fuk - fon gibi uygulamalar kentli yoksul kitlelerin ekonomik sorunlarının işgücü piyasasının dışına taşıyan yeniliklerdir. Bu yönelişleri 1985 yılında özellikle belediye yatırımlarının çok önemli rol oynadığı ve kamu yatırımlarından kaynaklanan genişleme konjonktüründen istihdamı artırıcı etkileri desteklemiştir. İç talep genişlemesi ithalata liberalizasyonun ortak katkıları ile tüm sınıfları belli ölçülerde etki altına alan tüketim mallarında bolluk duygusu, yoz popülizmin etkilerini pekiştirmiştir. Kırsal yoksul katmanlar da hızlanan göç olgusuyla aynı ortamın etkisi altına girebilmişlerdir. Sınıf tabanlı ekonomik taleplere yani sendikal örgütlenmeye, ücret mücadelesine, köylünün destekleme taleplerine karşı katı bir çizgi izlenirken, aynı kitleleri “kentli, gecekondu, yoksul ve tüketici” özellikleriyle etmeye çalışan bir strateji ANAP’ın bölüşüm politikalarına egemen olmuştur (Boratav, 1997: 165). Özal, tapu ve imar konularında yaşanan sıkıntının nedenleri aşırı bürokrasi ve kontrollerde görmüştür. Özal’a göre bu durum yüzünden birçok devlet tesisi bile ruhsatsız inşa edilmiştir. İmar ve konut edinmedeki sorunlar bürokratik yapılardaki gevşeme ve bankaların konut kredisi verme yasağının kaldırılması ile çözülmeye çalışılmıştır.

Ayrıca Anavatan Partisi sosyal güvenlik, sosyal yardım politikası, popülizme uygun bir biçimde şekillenmiştir. Özal’a göre “sosyal yardım politikası”, çalışmayı değil, muhtaçların gelişmelerine ve ülkeye yararlı hale gelmelerine yönelik olmalıdır. Devlet gönüllü soysal dayanışmayı, özellikle geleneksel sosyal dayanışma esaslarını ve kuruluşlarını, toplumun temelini teşkil eden aile sistemi içinde sevgi ve şefkatten kaynaklanan, tabi sosyal dayanışmayı teşvik edecek tedbirler almalıdır Ayrıca Özal, vatandaşa ucuz ve kaliteli mal temin etmenin yolunu tüm fabrikaların, tüm üreticilerin tam kapasiteyle çalışmalarını temin etmekte görmüştür;

“ ...[T]am kapasiteyle çalışmayan bir tesis her zaman daha pahalı üretim yapar. Çünkü fabrika boş durduğu sürece, her üretilen malın üstüne düşen masraf artar. Her tesisi tam kapasiteyle çalıştırmak birinci gayemizdir. Bu nedenle ihracatı teşvik ediyoruz. Eğer bir fabrika, üretiminin tümünü Türkiye’de satamıyorsa, geri kalan kısmını yurtdışında satabilsin ki tam kapasite çalışsın ayrıca ihracat, bu fabrikaların tam kapasite çalışmalarını için gereken döviz sağlar. Böylece Türkiye’nin döviz sıkıntısına düşmeden

fabrikaların tam kapasiteyle çalışması gerçekleşir. Kaliteli üretmek ise rekabetle olur. Rekabeti teşvik etmenin yollarından biri de ithalatı serbest bırakmaktır” (Özal, 2003: 25).

Türkiye’de 1980 sonrasında özel sermayenin önünü açmak için yapılan önemli bir değişiklik de vergi sisteminin yeniden yapılandırılmasıdır. Kurumlar vergisinde şirketler lehine bir dizi istisna ve muafiyet getirilmiş ve 1980’li yılların başında üniter ve artan oranlı bir özellik taşıyan gelir vergisi, parçalı, regresif ve adaletsiz bir yapı kazanmıştır.

1985 yılı başında katma değer vergisinin kabulü ile Türkiye Vergi Sistemi, büyük ölçüde gelir vergisine bordro kesintisi ile katılan ücretlilerin ve verimli bir vergi olan KDV sayesinde tüketicilerin katkılarına dayanır bir hal almıştır. Özal hükümetinin bu yönelişlerinde aynı yıllarda ABD’nde Reagan yönetiminin de izlediği “arz yönlü iktisat” yaklaşımının reçetesi olan “vergi oranlarını hafifleterek vergi hâsılatını arttırma” beklentilerinin etkileri sezilmektedir. Ancak ABD’nde olduğu gibi Türkiye’de bu yaklaşım vergi hâsılatının milli gelir içindeki payını düşürmüştü, sermaye sınıfları lehine verilen vergi ödümleri sonraki yılların mali krizinin oluşumuna katkı yapmıştır (Boratav, 1997: 166). ABD’de ve İngiltere’de aynı yıllar uygulanan arz yönlü iktisat yaklaşımının bel kemiğini oluşturan vergi politikalarının temel mantığı, devletin vergiler ve harçlar yoluyla el koyduğu milli gelirin aslında özle kesimin teşvikini azalttığıdır. Bu yaklaşıma göre eğer bu kaynak vergi olarak alınmazsa özel sermaye tarafından daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılabilir.

Türkiye’de gönüllü tasarruf politikası olarak adlandırılan vergi indirmelerinin İngiltere ve Amerika’da aynı dönem uygulanan politikalarla hem ortak hem de ayrışan noktaları vardır. Tüm bu politikalar neo liberalizmin yayılma sürecinde özel sermayeyi desteklemek amacıyla uygulanmıştır. Fakat Türkiye’de uygulanması gelişmiş olan bu ülkelerdeki amacından özerk bir yanı vardır. Özellikle ithal ikameci politikaların uygulandığı 1980 öncesi dönemde Türkiye’de sermayeye hâkim olan şirketler küçük ve orta ölçekliydi ve dünya pazarından pay kapamayacak kadar cılızdılar. Dış tekellerle yarışabilmeleri için yerli sermayenin acilen belli araçlar yardımıyla desteklenmesi gerekmektedir. Küreselleşen dünya ekonomisine eklenme ancak güçlenen yerli sermayenin mevcudiyetiyle olabilirdi.

24 Ocak sonrasında izlenen politikalar, kamunun küçültülmesi ve devlet müdahalesini azaltmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda devletin yaptığı kamu harcamaları ise bir sorun olarak görülmüş ve yapısal uyum politikaları kapsamında verimsiz işletmelerin özelleştirilmesi gündeme gelmiştir. Özelleştirme dışında kamu harcamalarının sınırlandırılması yönündeki bir diğer girişim, devletin sosyal alanlara yaptığı harcamalarda kesinti yapması olmuştur.

Konsolide bütçe açıklarının bütçe gayri safi milli hâsıla içindeki oranı 1980 sonrasında düşüşe geçmiş aynı oranlar 1990 sonrasında tekrar yükselmiştir. Bu durumun sebebi, 1980 öncesinde Batı ülkelerinde devlet harcamalarının milli gelire oranı, gelişme ve demokratikleşmenin bir ürünü olarak artmıştır. Ancak aynı bağlamda Türkiye için sosyal yatırım harcamalarının artırılması ya da kısılması imkânsızdır. Bu sebepten ötürüdür ki Türkiye’de devlet harcamalarının frenlenmesi ve milli gelir içindeki payının düşürülmesinin kalıcı olması beklenemezdi.

1990’dan sonra devlet harcamalarına ilişkin değişim gündeme gelmiştir. Konsolide bütçe harcamalarının gayri milli hâsılaya oranı 1980-1981’de % 21 iken bu oran 1985–1990 arasında % 17’ye düşmüştür. 24 Ocak kararlarının ücretlerin gerilemesi yönündeki hedefleri başarılı olmuş ve kamu kesimine de yansımış, 1980 yılında personel harcamalarının kamu harcamaları içinde oranı % 20’ye düşmüştür. Toplam memur sayısında ciddi bir azalma olmadığından, söz konusu sayılar gelir dağılımının, memurlar aleyhine ciddi bir bozulmaya uğradığını gösterir. 1990’dan sonra ise konsolide bütçe harcamalarının gayri milli hâsılaya oranı 1992’de % 20’ye 1992’de % 25’e yaklaşmıştır. 1980’lerde dünya genelinde ve bu arada Türkiye’de egemen olan politikalar sosyal harcamaların payını sınırlamaya ve düşürmeye yönelik olmuştur, 1990 yılında personel harcamalarının kamu harcamaları içinde oranı %39’a ulaşmıştır. Ancak 5 Nisan ekonomik krizinden sonra personel harcamalarında oran tekrar gerilemeye girmiştir (Şenatalar, 1994: 668). Ayrıca 1980’li yıllarda Türkiye’de devletin sosyal devlet olma yönündeki rolünde bir gerileme olduğu söylenebilir. Devlet, en temel görevleri arasında sayılabilecek sağlık ve eğitim hizmetlerinde bu yıllar içinde kısıtlamaya gitmiştir.

Tablo 1.21. Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlıklarının Gerçekleşen Konsolide bütçe harcamalarındaki payı

Kaynak : B. Şenatalar, 1980’li yıllarda Türkiye’de devlet harcamaları, 1994, İstanbul,

Yıllar	Milli Eğitim Bakanlığı için ayrılan pay	Sağlık Bakanlığı için ayrılan pay
1980	10.6	3.6
1981	9.6	2.4
1982	10.2	2.5
1983	13.0	2.4
1984	8.5	2.3
1985	7.8	2.3
1986	8.6	2.3
1987	9.3	2.6
1988	9.5	2.9
1999	12.1	2.9

İletişim Yayınları, s. 668.

1980 sonrasında ithal ikameci ve mali piyasaların baskılanmasına dayanan iktisat politikalarının terk edilmesi sonucunda kamu açıklarının finansman yöntemleri de farklılaşmıştır. 1980 ile 1984 yılları arasında kamu açıklarının finansmanı için başvurulmuş en önemli dış borçlar olmuştur. 1970’lerin sonlarındaki borç krizinden sonra Türkiye’nin IMF ve Dünya Bankası’nın denetiminde yapısal uyarlamalar uygulanmıştır. Bunun sonucunda borçlu olduğu uluslararası kuruluşlar ve bankaların borç ertelemeleri ile IMF ile Dünya Bankası’nın yeni borç vermeleri ile Türkiye açıklarının finansmanını sürdürebilmiştir. 1985 sonrasında dış kaynak girişi ile karşılanmaması iç borçlanma kavramını gündeme getirmiştir.

İç borçlanma bu yıllarda kamu açıklarının finansmanında giderek artan bir önem kazanmıştır. Hazinesin bankalara belli aralıklarla tahvil ve bono satması yöntemleri 1985 yılında başlamış ve dönem boyunca sürdürülmüştür. Böylece hazine ve bankalar sistemi arasında çok duyarlı dengeler oluşturulmuş ve faiz ödemelerinin kamu maliyesini bunalıma sürükleyecek boyutlar kazanmasının kapısı açılmıştır (Boratav, 1997: 166). Dış borçları ödeyebilmek için devlete kaynak yaratmak amacıyla bir çözüm olarak bulunan iç borçlanma Türkiye’de KİT kârlarını artıracak yükseklikte KİT fiyatları, kamuda düşük ücret-maaş ödeme ve düşük tarım destek fiyatlarıyla

yaratılmıştır. Katma Değere Vergisi bu uygulamanın dolaylı vergi ayağını oluşturmuştur. 1994 krizi sonrasında aynı politika oldukça yoğun bir şekilde tekrar uygulanmaya başlanılacaktır (Kazgan, 2002: 132).

KİT sisteminin finansal bir krize yönelişinin tohumları da bu yıllar içinde atılmıştır. KİT fiyatları enerji hariç genellikle genel fiyat hareketlerini arkadan izlemiş daha önemlisi hazinenin KİT yatırımlarının finansmanına katkısı büyük ölçüde daraltılmıştır. Bu durum, yatırımcı özelliği sürdürülen KİT'lerin büyük ölçüde dış ve iç borçlanmaya sürüklenmiş ve kamu işletmelerinin sonraki yıllarda faiz yükü nedeniyle ağır finansal tıkanmalara sebep olmuştur (Boratav, 1997: 166). KİT'lerin esas olarak gözden çıkarıldığı ve kamuoyunun gözü önünde özelleştirmeye hazırlandığı 1980'lerin ikinci yarısında sistemi en fazla sarsan husus kendisini idame ettirecek yatırımları dahi yapamaması olmuştur. KİT'lerin toplam kamu yatırımları içindeki payı dönem başına %50'yi geçerken, dönem sonunda %25'in altına düşmüştür (Oyan 1994: 661). Sanayi kesimindeki KİT'lerde ise yatırımların durması, teknolojik aşınmaya yol açmıştır. ANAP, böylece özelleştirmeyi bir program olarak benimsemiştir. KİT'lerin bütçe içinde bir yük oluşturduğu iddiası, temelde içinde örtük bir kabulü içermiştir. Asıl amaç KİT'lerin özelleştirilmesi için gerekli olan taraftar kısmın genişletilmesi olmuştur.

1980 sonrasında Türkiye'deki neo liberal politikalara damgasına vuran bir diğer uygulamada özelleştirme olmuştur. Türkiye'de özelleştirme hareketinin arkasında Keynezyen ekonominin 1970'lerde girdiği kriz vardır. 1980'lerde krize verilen ilk tepki, ücretlerin olabildiğince düşürülmesi ve monetarizm ya da arz yanlısı iktisada geçilmesi olmuştur.

Arz yanlısı iktisadın temel mantığı, gelir ve şirket vergilerinin marjinal oranlarını düşürmek ve böylece tasarruf yapmalarını sağlatarak yatırım oranlarını arttırmaktır. Devlet böylesi bir sistem yaratırken kendi harcamalarını da minimize etmeye çalışır (Arslan, 2001: 211). Türkiye'de daha önce bahsedilmiş olan "gönüllü tasarruf ve özelleştirme" bu kapsamda oluşmuştur". Gönüllü tasarruf kapsamında tasarruf vergileri düşürülmüş, rant ve gelirleri vergi dışı bırakılmıştır. Bu durum da 1984 yılında çok ciddi boyutlara ulaşan bir kamu açığına neden olmuştur (Uçukoğlu, 2006: 15). Özelleştirme hareketinin Türkiye'deki tetikleyicisi, giderek büyüyen bu açığın KİT'lerin satılması ile kapatılması yönündeki inanış olmuştur.

Özelleştirme, son dönem itibariyle evrensel bir fenomendir ve uyarlamaları ve doğurduğu sonuçlar sadece Türkiye'nin gündeminde değildir. Hemen hemen Afrika'nın tamamı, birçok Asya ülkesi, Doğu Avrupa ekonomik bir liberalizasyon sürecinin farklı aşamasındadırlar. Bu ülkeler içinde özellikle sanayileşmekte olan ülkeler için liberalizmin kullandığı araçlar ortaktır ve bir set halinde uygulanmaktadır (Öniş, 1992: 2). Özelleştirme de bu paketlerde yer alan neo liberal politikaların uygulanabilirliğinde önemli araçlardan biri olarak görülmüştür. Bu politikaların uygulanabilirlikleri ise ülkelerin kendi iç dinamiklerine ya da başka bir şekilde ifade edilecek olunursa tarihsel ve kurumsal yapılarının elverişliliğine bağlıdır.

Yüksek derecede merkezileşmiş devletçi gelenek veya sivil toplumun zayıf olduğu ülkelerde neo liberalizmin batıdaki kadar hızlı kabul görmesi beklenemez. Bu yüzden öncelikle hazırlanan yapısal uyum paketleri ile önce yapının dışsal müdahalelerle dönüştürülmesi uygun görülmüştür. Wolf'a göre Türkiye'nin 1980'lerdeki deneyimi devlet, toplum ve uluslararası kuruluşların oluşturduğu bir daha yakalanması çok zor bir üçgenin örneğidir (Wolf, 1987: 56). Wolf, Türkiye özelinde devlet, toplum ve uluslararası kuruluşları arasındaki karşılıklı ilişkiyi Türkiye özeline indirgemesi yanlıştır çünkü 1980'li yıllarda neo liberal politikaların az gelişmiş ülkelerde bu üç öge üzerinden ilerlemesi oldukça yaygındır.

Dünya Bankası, 1980–1984 yılları arasında Türkiye'de özelleştirmenin yaygınlaşmasına büyük önem vermiştir. Bu yıllar arasında 5 tane yapısal uyum paketi yollanmıştır. IMF ve Dünya Bankası kendi aralarında bir işbirliği içine girerek, orta ölçekli yapısal değişimler aracılığıyla kısa süreli stabilizasyonlar sağlamayı amaçlamıştır (Öniş, 1988). Dünya Bankası'nın o yıllarda Üçüncü Dünya ülkelerinde özelleştirmeye verdiği önem, birçok çalışmaya konu olmuştur. Bunların en önemlilerinden biri Vernon'un özelleştirme çalışmasıdır (Vernon, 1988: 75)

“Üçüncü Dünya ülkelerinde özelleştirme için girilen Haçlı Savaşı, Dünya Bankası tarafından oldukça yetersiz görülmüştür. Yapısal uyum paketlerinin en önemli bölümü, piyasa içindeki yarıştı arttırmaya ve bu yarıştı devlet monopollerini etkinliğini azaltmaya odaklanmıştır.”

Özelleştirme sürecinde hızlı bir özelleştirme için KİT'ler satılarak devlet küçültülmüş ancak bu politikalar, kısa vadede kazanım gibi görünse de uzun vadede de büyük kayıplara yol açmıştır (Vickers, Yarrow, 1988: 428).

KİT'lerle ilgili özelleştirme uygulamaları 1986 yılından itibaren başlatılmıştır. Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi bu yıllarda kurulmuş ve özelleştirme ile görevlendirilmiştir. Özelleştirmeye karşı sendikal ve toplumsal muhalefetin artması KİT'lerde çalışan işçilerin sözleşmeli statüye geçmelerini öngören 1988 tarihli KHK'nin iptali ile Anayasa Mahkemesi faktörünün belirmesi, uygulamaların hızını önemli ölçüde kesmiştir (Güler, 1996: 70).

1989 yılından itibaren özelleştirme çalışmaları, yabancı yatırımcıların katılımıyla başka bir boyuta taşınmıştır. Yabancı ortakların sürece dahil olması, hem yerli sermayenin hem de işgücünün tepkilerine yol açmıştır. Sümerbank ve Petkim gibi kuruluşlar yabancı sermayenin katılabileceği özelleştirme programlarına alınmışlardır (Öniş, 1998: 235). Böylesi kâr eden kuruluşların özelleştirme kapsamına dâhil edilmesi kimin için özelleştirme sorularını gündeme taşımıştır Ayrıca özelleştirilen KİT'lerin en karlı ve sabit sermaye içinde payları en fazla olan KİT'ler olması, bütçe açığının kapanmasına ve özelleştirmeden beklenenlerin gerçekleşmemesine neden olmuştur. Özelleştirme sonucunda beklenildiği üzere sermaye tabana yayılmamış, tekellerde toplanmıştır. 1980 döneminde KİT'lerin satışı özel işletmelerin kâr oranlarının artmasına dolaysız veya dolaylı bir katkı sağlamıştır (Sönmez, 1994: 42)

Özelleştirmenin Türkiye'de işgücü piyasalarında yarattığı etki de çok olumlu olmamıştır. Özelleştirme sonucunda tüm dünyada işsizliğin artması, çalışanların örgütlemelerinde zayıflama, taşeron iş verme, ücretlerin düşmesi yaygın hale gelmektedir.

Fransız bir firmaya satılan beş çimento fabrikasında yapılan özelleştirme sonrasında kârlılık, verimlilik ve teknolojik performansı analizlerini içeren bir çalışma; özelleştirme sonrasında fiziksel iç gücü verimliliğinin % 39 arttığını buna karşılık istihdamın % 45 oranında azaldığını ortaya koymaktadır. Üretimde ise % 6'ya yakın bir oranda azalma olmuştur. İşgücü verimliliğinin yükselmesi istihdamın azalışına bağlanabilir (Eğilmez, 1996.akt. Uçukoğlu, 2006: 18) . Özelleştirmenin bölüşüm

ilişkilerine bir diğer etkisi de tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi sonucunda köylülerin diğer toplumsal sınıflarla pazarlık gücünün azalması olmuştur.

Dış ekonomik ilişkiler bakımından bu dönemin belirleyici özellikleri, ithalatçı liberizasyon, ihracatta çok cömert teşvikler ve döviz kurunda zaman içinde ılımlı tempoda reel devalüasyonları hedefleyen bir esnek kur sistemidir. İthalatta miktar kontrolları (kotalar) bu dönem içinde büyük ölçüde kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiş ancak birçok durumda indirilen tarifeleri telafi eden ve keyfi olarak azaltıp artırabilen fon uygulamaları yoğunlaşmıştır. Buna rağmen yerli sanayi için gerçekleşen ortalama koruma oranı bu yıllar içinde hafiflemiştir. Çok yaygınlaşan ve keyfi özellikler taşıyan ihracat teşvikleri, hayali ihracat skandallarına yol açmıştır. Döviz kontrollerinin hafiflemesi bankaların ve firmaların yurt dışında döviz tutmalarına, dış borçlanmalarına, bireylerin yurt içinde döviz tutma ve döviz mevduat hesabı açmalarına izin verilmesi de bu yıllar içinde gerçekleşmiştir (Boratav, 1997: 167).

1980'li yılların bölüşüm ilişkilerine yansıması, ücretliler ve köylüler aleyhine sermayenin ise lehine bir şekilde gerçekleşmiştir. Uygulanan neo liberal politikalar sonucunda faiz geliri sahibi rantiyeler, mali sermaye ve ticari kâr sahibi büyük ihracatçılar görece bir büyüme yaşamıştır. 1980'li yıllar özel sermayeye büyük teşviklerin verildiği, buna karşılık özelleştirme ve anayasal düzlem kapsamında ücretlilerin dolaylı ya da doğrudan sınırlandırıldığı, köylülere verilen desteklerin ise 1970'li yıllara göre ciddi gerilemeler yaşadığı yıllar olmuştur. Bu durumun rant gelirlerini arttırıcı buna karşılık ücretli düşürücü sonuçlar vermesi bir noktada beklenen bir sonuçtur.

1979 yılında maaş ve ücretlilerin milli gelirden aldıkları pay % 32,8'den 1985'te %19,7'ye, 1988 yılında ise % 14'e gerilemiştir. 1979 yılında tarımsal gelirlerin milli gelir içindeki payı % 24,3'iken 1988'de bu oran % 16,6'ya düşmüştür. 1980'li yıllarda bölüşüm ilişkilerinde dönüm noktası, 1989 yılındaki işçi eylemleridir. Mart ayında ağırlıklı olarak kamu sektörü işçilerinin başını çektiği bahar eylemleri sonucunda, kamu işçilerine % 142'lik bir artış verilmiştir. Aynı olmasa da özel sektördeki işçilere de anlamlı artışlar yapılmıştır. Ücretlerdeki bu artış 1992 yılına kadar sürmüştür. Buna karşılık isten çıkarmalar artmış, istihdamı azaltacak önlemler alınmıştır. Özel sektörde sendikalaşma oranları bile azalma göstermiştir. Bunun yanı sıra kamu sektöründe ücretlerin payının artması kamu açıklarını büyütüştür.

KİT'lerin özelleştirmesi için ek gerekçeler hazırlamış, hem kamuda hem özel sektörde taşeronlaşmanın artmasına neden olmuştur (Sönmez, 2001: 174-76).

Yeni değerler, yeni imkânlar, yeni kurumların etkisiyle değişen yaşam biçimlerinin etkisiyle 1980'li yıllarda hem ekonomik hem de toplumsal yapıda bir yozlaşma başlamıştır. Ekonomik yapıya Türkiye'de zaten bozuk olan gelir dağılımını aşırı zenginler ve aşırı fakirler olarak daha da bozmuş orta direğin erimesine yol açmıştır. Ekonomi politikalarından doğrudan etkilenen tarım üreticisi kentlerin varoşlarını şişirmeye devam etmiştir. Yolsuzluk, rüşvet, hayali ihracat gibi olgular ise sorun denebilecek boyutlara taşınmıştır.

Yükselen burjuva sınıfının 1980 öncesindeki yapısı ise rantiyeler, dışa mal satanlar, inşaat ve turizm işleri ile uğraşanlar, kentsel rant alanları yaratabilenler lehine boyut değiştirmiştir. Yeni piyasa koşullarına uyum sağlayamayan sermayedarlar ise piyasadan çekilmeyi veya küçülmeyi tercih etmişlerdir. Türkiye burjuvazisi iç yapılanmasındaki kabuk değiştirmesinin yanı sıra ulusal sermaye ilişkilerinde de kabuk değiştirmiştir. Dünya ticaretindeki payı artmış, Batılı sermayedarlarla daha çok birleşmiştir. Cezayir, Tunus, gibi bazı üçüncü dünya ülkelerine sermaye ihraç etmeye bile başlamıştır (Sönmez, 1992: 155).

1990 sonrasında Türkiye ekonomisi, yıkılan Berlin Duvarı, Doğu Bloğu'nun parçalanması, SSCB'nin dağılması ve bu olayların yarattığı siyasal ve ekonomik dönüşümler etrafında şekillenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan ikili bloktan birinin çökmüş olması, iki büyük gücün kendi bloklarına taraftar kazandırma çabalarını sonlandırmıştır. Kapitalizmin yayılması için üçüncü dünya ülkelere eskisi kadar taviz vermeye gerek kalmamıştır. 1990'lı yıllar bu yüzden daha önceki dönemden kapitalizmin güçlenmesi, piyasaların çok daha sert bir hal gelmesi bağlamında bir kopuş göstermektedir.

1990'lı yıllar Türkiye için 19.yüzyılın vahşi kapitalizmine benzer şekilde mal ve sermaye hareketlerinin her biçimiyle serbestleşmesi olmuştur. 1980'li yılların nispeten de olsa denetimli ortamı köklü bir şekilde değişmiştir. Rekabet gücü başarının tek ölçüsü olmuş, insan ekonomiden ve toplum anlayışından dışlanmıştır. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, güçlü ülkelerle aynı düzlemde rekabet etmek zorunda kalmışlardır. Toplum, sorunlarına duyarsız, mekanik bir neo-klasik piyasa anlayışı ile

birleşerek küreselleşmiştir (Kazgan, 2002: 155). Siyasal konjonktür ise kısa ömürlü koalisyon hükümetleri şeklinde yapılanmıştır. Yükselen enflasyon oranları, gelir dağılımının giderek bozulmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllarda Türkiye'de yaşanan ekonomik krizler bu durumu pekiştirmiştir. Marjinal faaliyetler ve gecekondulaşma olgusu kentlerde hızla yayılmaya devam etmiştir.

1990'lı yılların kopuşunu hazırlayan en önemli girişimlerden biri 1989'da kabul edilen 32 sayılı karar olmuştur. Bu karar kapsamında dış dünya ve Türkiye arasındaki sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, kambiyo rejimlerinin kaldırılması ile sağlanmıştır. Kararın başındaki miktar kısıtlamaları birkaç sonra tamamen kaldırılmıştır. 1990 yılının başında IMF'in ölçütlerine göre TL konvertibiliteye geçmiştir. Sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasının akabinde para ve döviz kuru politikaları birbirine bağlanmıştır. Ancak kamu açıklarının iç borçla finanse edilmeye çalışılma aşamasında yaşanan zorluklar Merkez Bankası ve Hazine arasında ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır. Bu sebeple Merkez Bankası hazırladığı parasal programları uygulama fırsatı bulamamıştır (Sönmez, 2001: 176). Kamu açıklarının büyümesi 1945 sonrasında en derin ekonomik bunalım olan 1994 krizin yaşanmasındaki en önemli etkidir.

1994 krizinin tohumları, 1989 yılındaki bahar eylemleri sonucunda atılmıştır. 1980'ler boyunca yaşanan kayıpların hızlı bir telafi sürecine girilmesi, reel ücretlerin ulusal ekonomi içindeki payının artmasına ve kamu açıklarının büyümesine neden olmuştur. Ayrıca ücret, maaş, ve köylü gelirlerinden artması iç talep patlamasına neden olmuştur. İç talebin artması ihraç edilebilir fazlanın ülke içinde emilmesine sağlamış, bu iki etkenin birleşmesi iç borçlar kadar dış borçlarından da artmasına yol açmıştır. Tüm bu gelişmeler 1994 krizini getirmiştir (Boratav, 1997: 210). 1994 yılında yaşanan devalüasyon sonucunda TL, 1 Amerikan doları karşısında % 193 değer kaybetmiştir. (Tokgöz, 1999: 230). 1994 krizi IMF'in hazırladığı 5 Nisan Paketini de beraberinde getirmiştir. 16. Stand-by antlaşması, gelir dağılımını ücretliler ve küçük üreticiler aleyhine bozmuş, işsizliği arttırmıştır.

Tablo 1.22. VI. Plan Döneminde Ekonomik Durum (Milyar \$)

Yıllar	Enflasyon %	Büyüme Hızı %	Dış Ticaret Açığı	Dış Borç Toplamı
1990	48,6	9,4	-9,3	49,0
1991	59,2	0,3	-7,5	50,5
1992	61,4	6,4	-8,2	55,6
1993	60,3	8,1	-14,1	67,4
1994	149,6	-6,1	-5,2	65,6
1995	64,9	8,0	-14,1	73,2

Kaynak: Tokgöz,E. (1999) “Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-1999”, İmaj Yayıncılık, Ankara, s.230

2000'lere yaklaşırken VI. Planlama Döneminde ekonomik durumun genel durumu tabloda ortaya koyulmuştur. Enflasyon oranı 1994 yılında tavan yapmış, aynı yıl büyüme hızı eksilere düşmüştür. Dış ticaret açığı ise özellikle 1990 sonrasında daha da büyümüş toplam dış borç ise artmıştır.

1995 yılından sonra ise Türk ekonomisini doğrudan ilgilendiren iki önemli gelişme olmuştur. Birincisi Avrupa Birliğine üye sayısı bu yıl 15'e çıkmıştır. Türkiye 1995 yılında Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği Anlaşması yapmıştır. Böylece ekonomisi ağırlıklı olarak 15 ülke ekseninde dönmeye başlamıştır. Diğer önemli gelişme ise 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütünün kurulması ile dış ticaret politikalarının bu örgüt merkezli şekillenmeye başlamasıdır. Türkiye ekonomisi, iç talepteki canlılığa bağlı olarak istikrar sağlayabilmiştir. Ancak enflasyon ve bütçe açıkları büyümeye devam etmiştir.1997'lerin sonun doğru enflasyon oranı % 90'lara ulaşmıştır.

1998 yılında ise dünyada Asya krizi'nin patlak vermesi, 1995'ten sonra toparlanma sürecine giren ekonomiyi tekrar düşüşe geçirmiştir. Güneydoğu Asya ve Japonya'da başlayan kriz ağustos ayında Rusya'yı da içine almıştır. Krize bağlı olarak büyüme yavaşlamış, bütçe açıkları alınan yeni borçlarla kapatılmaya çalışılmıştır. 1997 yılındaki büyüme hızı % 8,3'ten 3,8'e gerilemiştir Hem dış ticaret hacmi hem de ithalat azalmıştır. Türkiye 20.yüzyılın son yılı olan 1999'a yılına hem ulusal hem de uluslararası koşulların elverişsiz olduğu bir atmosferde girmiştir. 1999 yılında ise Türkiye ekonomisinde belirleyici olan, dış kaynaklı Asya Krizi ve onun durgunluğa ittiği yerli sermaye ve siyasal istikrarsızlık ortamı olmuştur. 2000 yılında yaşanan

kriz, ise 1994 krizi sonrasında bozulan gelir dağılımına son noktayı koymuştur. Yaşanılan devalüasyon sonucunda tüketiciler büyük kayba uğramışlardır. Devalüasyonun yol açtığı maliyet artışları, üretimi sürdüremeyen birçok firma kapanmak zorunda kalmasına neden olmuştur. Krizin emek piyasalarına yansması, reel ücretlerin düşmesi ve özellikle hizmet sektöründen başlayarak sanayiye uzanan kitlesel işten çıkarmalar ve bu durumun derinleştirdiği yoksullaşma süreci şeklinde olmuştur. 2001 yılına dönük hazırlanan programlar ise ücret-maaş ve tarım gelirlerini kısma, çalışanların vergilerini arttırmaya dönük olmuştur.

Tablo 1.23. 2000’li yıllara girerken Dünya ve Türkiye

Ülkeler	Kişi başına düşen gelir (Dolar)	Ortalama ömür (Yıl)	Kişi başına enerji tüketimi (Kg)
Japonya	38,000	80	4,010
ABD	28,700	77	7,900
Almanya	28,260	76	4,160
İngiltere	20,700	77	3,800
Yunanistan	12,000	77	2,260
Türkiye	3,130	68	1,100
Hindistan	390	62	260

Kaynak: Tokgöz,E. (1999) “Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-1999”, İmaj Yayıncılık, Ankara, s.295

2000 yılına gelindiğinde ise Türkiye’nin dünya ekonomisindeki yerini, 1980’li yıllar boyunca uygulanan neo liberal politikaların gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için olan sonuçlarını tablo özetler niteliktedir. Uygulanan politikalar ve 3. küreselleşme dalgası gelişmiş ülkelerin lehine işlemiştir. Gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler arasında kişi başına düşen gelir arasındaki fark kıyaslanamayacak kadar büyüktür. Sanayileşme ve gelişmişlik için bir ölçüt kabul edilen kişi başına düşen enerji tüketimi ise az gelişmiş Türkiye’de Japonya’nın dörtte biri, ABD’nin ise yaklaşık olarak sekizde biri kadardır.

Tablo 1.24. Türkiye'nin İktisadi Gelişiminin Temel Özellikleri 1980 ve sonrası

Uluslararası Siyasal Çerçeve	Bölgesel güç odakları
Uluslararası Ekonomik Çerçeve	III. Küreselleşme Dalgası
Hayatta Kalma Stratejisinin Temel Belirleyicileri	Dış Dinamikler
Yeni Siyasal Meşruluk Arayışlarının Dönüm Noktası	Eylül 1980
İnsan Tipi	Tüketici, etnik veya inanç temelinde ayrışma
Devlet Aygıtının Göreli Otonomisi	Düşük
İktisadi Plan Arayışı	Stratejik plan
Mekân Organizasyonu	Kentlerde ara formlar
İç ve Dış Makroekonomik Ekonomik Denge	Büyük ve sürdürülebilmesi güç iç ve dış açıklar
Tarımdan Sanayiye Kaynak Aktarımı	Aksi yönde kaynak akımları
Sanayileşme Modeli	Dünya ekonomisine eklenme, sonraları ithal ikamesi
Sanayide iş örgütlenmesi	Çevresel esnek üretime geçiş
Finans Kesiminin İşlevlerine Bakış	Bizatihi bir amaç olarak finansal kurumlaşma
Bilim Politikası	Tüm bilgi transfer kanallarının kullanılması
Teknoloji Politikası	Teknoloji ve yenilik politikası ile iç içe, talep öğelerine açık

Kaynak: Türel, O. "İktisadi Gelişme Süreçleri 1923–1998", Bilânço 1923–1998, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, İstanbul, s.4

1980 ve sonrası Türkiye iktisat tarihine damgasını vurmuş olan neo liberal iktisat politikaları, Türkiye'nin uzun dönem sorunlarını çözemeyeceği yirmi yıllık bir deneyim, sonucunda ortaya çıkmıştır. Dünyada neo liberalizmin yaşadığı tüm krizleri

Türkiye’de küreselleşme dalgaları ile aynı dönemler içinde yaşamıştır. Neo liberalizmin yapılanma ve genişleme sürecinde kullandığı esnek üretim, özelleştirme, ücret politikaları, istihdamın daraltılması gibi tüm araçlar, bu yıllar arasında Türkiye’de uygulanmıştır. Ekonomi bu yıllar içinde ithal ikameci modelden büyük bir kopuş göstermiş ve dışarıya ve daha bağımlı hale gelmiştir. Dışarıya bağımlılık ve sisteme entegre olma, IMF’in hazırladığı yapısal uyum programları ile sağlanmıştır. Hem iç hem dış piyasaların durumu bu programlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu sebepten ötürü de 1930 petrol krizi gibi büyük krizlerden öte dışarıda olan ufak dalgalanmalardan dahi etkilenir olmuştur.

Siyasal yapı, devletin küçülmesi şeklinde yeniden yapılanmıştır. 1980 öncesinde ekonomik ve toplumsal hayatın belirleyicisi ve yönlendiricisi konumundaki devlet, neo liberal politikalar sonucunda sermayenin önünde engel olarak görülmeye başlamıştır. Devletin temel işlevi ise yerli sermayenin dünya pazarlarında yer alabilmesi için teşvik edici yasalarla özel sermayeye destek vermek olmuştur. Bölüşüm ilişkileri de bu çerçevede belirlenmiştir. Gelir dağılımı farkları büyümüş, ücretli ve maaşlılar aleyhine bozulan yapı, marjinal sektörlerin ortaya çıkmasına ve kentlerde gecekondulaşma gibi patolojik olguların oluşmasına neden olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAREKETLERİ VE SENDİKAL HAKLAR

Endüstriyel kapitalizmin olgunlaşması ile literatüre geçen sınıf kavramı, siyaset, sosyoloji ve daha birçok disiplinin temel inceleme konularından biri olmuştur. Sınıf kavramı hem toplumsal yapının bütünsel bir şekilde irdelenmesini sağlayacağından hem de toplumsal dönüşümleri açıklamada önemli bir değişken olduğundan önem arz etmektedir. Sınıf, meslek, gelir, eğitim düzeyi, yaşam koşulları, konut tipi gibi birçok toplumsal olguyu önceleyen ve belirleyen, toplumda var olan tüm eşitsizliklerin, farklı biçimlerinin merkezini oluşturan bir etmendir.

Sınıf kavramının yapısal karmaşıklığının yarattığı tanımlama zorluğu; kendini hangi toplumsal grupların sınıf, ya da bir grubun sınıf olmasındaki temel belirleyicinin ne olduğu konusunda görüş ayrılıklarına sebep olur. Sınıf kavramın sadece pazar koşulları ya da geçim kaynakları ile sınırlamak, Weberyan yaklaşım da olduğu gibi, işin teknik doğasıyla ilgili işbölümü ve mesleksek farklılaşmayı birbirinden ayrılmadığı bir yanılgıya düşülmesine sebep olur. Bu çıkmazdan Marksist kuram teknik işbölümü ve sosyal işbölümünü birbirinden ayırarak çıkar (Öngen, 2006: 28). Her ne kadar Marksist kuramda sınıf mülkiyet ilişkilerinin sahipliği bağlamında teknik bir işbölümün sonucuymuş gibi görünse de aslında oradaki teknik işbölümün de belirleyicisi sosyal işbölümüdür. Bu da sınıf kavramına salt ekonomik bir niteliğin ötesinde sosyo politik bir boyut kazandırmaktadır. Birçok düşünür Marksistlere katılır ve sınıfın en örgütsüz zamanlarında bile saf bir ekonomik bir kategori olarak değerlendirilemeyeceğini savunur.

Marksizm'e göre sınıf, sabit ve statik bir kategori değil bütün çelişkileri ve iniş çıkışları ile ele alınması gereken dinamik, hayli çelişkili ve karmaşık süreçlerin ürünü olan bir olgudur (Öngen, 2006: 28). Araştırmanın temel problemini oluşturan Türkiye'de işçi sınıfı da bu yörüngede ele alınacaktır. Çünkü Türkiye'de işçi sınıfının konumunu ve algılanışının oluşmasında ekonomik süreçler kadar politik ve toplumsal süreçler de belirleyici olmuştur. Tüm bu süreçlerin kendi içlerindeki döngüsellliği işçi sınıfına bir dinamizm katmıştır. Liberal dönemki işçi sınıfı ile neo liberal dönemki işçi sınıfı aynı olamayacağı gibi emeğin örgütlenmesi bağlamında ele alındığında fordist dönedeki işçi sınıfının yapısına post fordist dönemde rastlamak imkânsızdır.

Sanayi kapitalizminin altın çağlarında işçi sınıfının sınırlarını çizmek ne kadar kolaysa enformasyon toplumuna doğru evrilen yapıda kimlerin işçi sınıfının kapsamında olacağını tespit etmek o denli zor olacaktır. Callinicos gibi düşünürler, alt düzey profesyonellerin, üretken işçilerin işçi sınıfını oluşturduğunu düşünürken, Braverman, işçi sınıfını emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan sınıf olarak dar bir tanıma sokmaktadır (Selçuk, 2006: 35). Gerçekten de fabrika da salt kol gücü ile çalışan işçilerle büro işçilerini aynı sınıfa sokmak giderek güçleşmektedir. İki sınıfı birbirine yaklaştıran tek konu düzenli olarak emeklerini satmak zorunda kalmalarıdır. Bu noktada tarım işçileri, işsizler, ya da post fordist üretimle gündeme gelen yarı zamanlı işçilerin ya da hane içi üretim yapanların hangi kategoriye konulacağı hala muallâklık taşımaktadır.

İşçi sınıfının ekonomik bir boyut olduğu kadar politik ve kültürel bir boyutunun da olması, devletin sınıf yaratmadaki rolünün irdelenmesine neden olmaktadır. Türkiye’de sınıfsal bağlamda işçi kavramının geç olgunlaşmasının nedenleri devletçi bir gelenek içinde aranmalıdır. Devletin, işçi sınıfının oluşumunda, istihdamında, sosyal güvenlik hizmetlerinde, asgari ücret ve sendikal hareketlerinin sınırlarının belirlenmesinde doğrudan bir belirleyiciliğin var olduğu düşünüldüğünde bu çıkarım çok da yanlış olmamalıdır.

İşçi sınıfı kültürünün Türkiye’de neden olmadığı sorusunun cevaplanması , işçi sınıfı kavramının içerdiği tarihsellik ve alt-kültür kavramının sınıflandırılıp tanımladığı olguların sadece nitelikçe farklı olduklarından değil aynı zamanda tüm bunların politik bir erekten mi geçirilerek yoksa sosyolojinin somut bir nesnesi gibi ele alınması mı gerektiği sorusuna bağlı olarak güçleşmektedir. (Çubukcu, 1988: 2285). Diğer bir güçlük ise işçiyi ortak kültürel nitelikler etrafında birleşmiş olan, makine ve fabrikalarda çalışan, benzer mahallerde benzer konut tiplerinde oturan, benzer hayatlar yaşayan insan topluluğuna indirgemeci yaklaşımların zihinlerde bıraktığı tortuyu silebilmekte de yatmaktadır. Türkiye’de bu temel güçlüklerin yarattığı yanılgılar yüzünden iş örgütleri deyince akıllara sadece sendikalar, işçi hareketleri denilince de grevler gelmektedir. İşçi sınıfı kültürün olmadığı ise politik bir örgütlenmenin olmaması şeklinde yorumlanır. Bu da işçi hareketinin ister bir sınıf isterse sivil bir hareket olarak kabul edildiğinde ekonomik, toplumsal ve politik süreçlerin bütünsel bir yansımasının soncu olduğu gerçeğinden uzaklaşılmasına sebep olur.

Türk İşçi Hareketlerini, Osmanlıdan gelen bir gelenekten kopuk incelemek, hareketi temellerinden koparmak olacağından, işçi hareketini hem tarihsel hem de mekânsal olarak daha geniş bir konjonktürde ele almak zorundalığı doğar. Ancak hareketi Osmanlı ile başlatmak kendi içinde hem mekânsal hem de zamansal bir dizi problem yaratmaktadır. Mekânsal olarak en büyük problem, Osmanlı sınırlarının çizilmesindeki güçlülüdür. Mekânı bugünkü Türkiye ile sınırlamak metodolojik bir hata olacaktır. Ancak tersi bir durum da kapsamı oldukça genişleteceğinden hata oranını yükseltecektir. Zamansal olarak yaşanan problem ise Osmanlı'da sanayileşmenin hangi tarihte başlatılacağı ve bu linear çizginin hangi noktasında işçi kümelerinin oluştuğu ve işçi hareketi denebilecek bir olgunun oluştuğuna karar vermek olacaktır. Her ne kadar Türkiye'de 1980 sonrası işçi sınıfının konumlandırılması düzgün temellere dayandırılmasına bağlı da olsa, araştırmanın asıl konusundan uzaklaşmamak adına işçi hareketinin kapsamı olabildiğince daraltılacaktır.

Türkiye'de örgütlü bir işçi sınıfının olmayışı ya da geç olgunlaşmış bir sınıfının kökenleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sınıfı örgütlülüğü geleneğinin çok yetersiz kalmasına bağlanabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda loncaların işlevlerinin ve iç işleyişlerinin farklı niteliği ve sanayileşme sürecinin Batı kapitalizmi nedeniyle sekteye uğratılması ve sonrasında yeteri kadar gelişmemesi, Osmanlıdaki işçileri böyle bir gelenekten yoksun bırakmıştır. (Koç, 1994: 85). Sanayileşme sürecine geç giren Osmanlı'nın tarıma dayalı bir ekonomisinin olması ve bunun uzun yıllar tımar sistemiyle güvence altına alınması geleneksel anlamda sınıfların oluşamamasına neden olmuştur. Ayrıca güçlü bir devlet geleneğinin olması, sadece siyasal anlamda bir işçi hareketini değil birçok alan da sivil örgütlenmelerin önünü kesmiştir.

İşçi hareketi Osmanlı Aydınları'nın batıdan aktardıkları sosyalist fikirlerle bir işçi sınıfı oluşturma gayreti ile sınırlanmıştır. 1913–1919 döneminde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi yoğun baskılar altında kalmıştır. Savaşın yükü öncelikle işçiler tarafından hissedilmiştir. 1919–1922 yılları ise işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi açısından son derece canlı ve önemli bir dönem sayılmıştır (Koç, 1994: 87). Çünkü Kurtuluş Savaşı yıllarında Batı emperyalizmine karşı Sovyetlerin desteğini alma gayretleri ve bu doğrultuda oluşan fikirler sosyalist olmayan partilerin programlarında bile işçi hareketine sağlanacak desteğe özel bir önem vermelerini sağlamıştır (Yazıcı, 1886: 117). 1800'lerin ikinci yarısından itibaren sınıf kavramının sosyal bilimcilerin

inceleme alanına girmesi, tüm dikkatleri sanayi sonrası toplumların gelişme çizgilerine ve bu süreçte meydana gelen sosyal tabakalaşma durumları üzerine çekmiştir. Sanayi devrimi ve sonrasında gelen pazar arayış süreci sınıf çalışmalarını bu açıdan her iki taraf içinde zorunlu kılmıştır.

Fransız İhtilali'nin özgürlüğü doğal bir durum olarak kabul etmesi, iş ilişkilerinin düzenlenmesinin önünü açmıştır. Devrim, sınaî kapitalist sistemi karşısında, işçilerin kendi aralarında mesleki bir örgütlenmeye gitmelerini önermiştir (Mollamahmutoğlu, 2004: 23). Ayrıca Fransız Devrimi'nin eşitlik vurgusunun yanı sıra Adam Smith gibi düşünürlerin liberalizmin ana hatlarını bireysel ve toplumsal çıkarların aynı olduğu ve metanın arz talep dengeleri etrafında şekillendiği bir sistem olarak çizmesi, karşı bir ideolojinin doğmasına neden olmuştur. Sanayi devrimin hemen arkasından İngiltere gibi birçok ülkede işçilerin dâhil olduğu geniş halk kitlelerin yaşadığı sefalet karşıt bir hareketin oluşmasını kolaylaştırmıştır.

İngiltere'de 1834 yılında kurulan Büyük Ulusal Birleşik Meslekler Birliği birkaç hafta içinde 500 bin üyeye ulaşmıştır. Hemen arkasından (1838, 1842 ve 1848) Çartist Hareket de geniş kitleleri temel demokratik talepler doğrultusunda harekete geçirmiştir. A.B.D.'nde meslek sendikalar ile sınıfın bütününe kapsamaya çalışan sendikal örgütler aynı dönemde yaşamıştır. 1869 yılında kurulan Emek Şövalyeleri sınıfın bütün tabakalarını birleştirirken, 1981'de kurulan Örgütlü Meslekler ve Sendikalar Federasyonu, vasıflı işçilerin kısa vadeli kesimsel çıkarlarını ön planda tutmuştur (Koç, 1994: 67). Bu dönemki sendikalar, kapitalizme karşı tavır alan düzen dışı örgütlenmelerdir. 19.yy'da başarısız kalmaları daha sonraki dönemlerde meslek sendikalarının sınıfın bütününe kapsayacak bir biçimde yapı değiştirmelerine neden olmuştur.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde 19.yy sonlarına doğru tekelleri aşamaya geçilmiş ve tüm dünyada kapitalizmin daha sistematik hale gelmesi, en azından vasıflı işçilerin taleplerinin bir ölçüde karşılanabilmesi zorunlu kılmıştır. Diğer tarafta ise sermayedar sınıf, işçileri kontrol altında tutmak için çeşitli dönemlerde kendi denetiminde sendikalar kurmuştur. İlk Fransa'da kurulan "sarı sendika" anlayışı günümüze kadar taşınmıştır. Sendikacılık geniş kapsamıyla sınıfın bütününe harekete geçirmeye çalışan yaygın kitle örgütlenmesi olarak düşünüldüğünde sarı sendikacılık, sendikacılığın var

olma sebebi ve doğal yapısıyla çatıştır. Sendikacılık, ulusal politiklardan etkilense bile kapitalizm ve işçi olma olgusu çerçevesinden uzaklaşmamalıdır.

Sendikal hareketin ilk izlerine lonca teşkilatı içinde kapitalizmin gelişmesi ile işçileşen çırakların devletten bağımsız örgütler kurmasında rastlanmaktadır. Bazı ülkelerde ise vasıflı işçiler yardımlaşma sandıkları, iş bulmayı sağlayan ve işgücü arzını sınırlayan örgütlenmeler geliştirmişlerdir. Bu sendikalar, genellikle yalnızca işçi aristokratlarının örgütlenmesiydiler ve politik alanda mücadeleden çok, ücret ve çalışma koşullarının düzenlenmesiyle ilgilenmişlerdir. Bu örgütlenmeler zaman içinde bugünkü sendikaları oluşturmuştur (Koç, 1994: 66). Sarı sendikalar özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde Fransa'da patronlar tarafından kurulmuşlardır (Işıklı, 2005: 300). Günümüzde sendikacılığın geldiği noktada tam anlamıyla budur. Sarı sendikaların da yaygınlaşmasıyla sendikalar politik alanda yönlendirici olma görevlerini giderek terk etmekte ve işlevlerini ücret ve çalışma koşullarını belirleme ile sınırlandırmaktadırlar.

Kapitalizmin sonuçlarına karşı kendiliğinden oluşan sendikacılık hareketi, kapitalizme karşı Marksizm, anarkosendikalizm gibi düşüncelerin de ilgisini çekmiştir. Teknolojide, sermayenin tavrında, işçi sınıfının yapısında ve diğer bazı etmenlerde meydana gelen değişiklik, sendikaların yapısını ve işleyişini değiştirmiştir. 1889'da "Yeni Sendikacılığın" ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni Sendikacılık ile dar meslek sendikacılığından koparak, sınıf ve kitle sendikacılığına ve siyasal alanda daha faal bir sendikacılığa geçilmiştir. Bu geçişin belirleyiciliğinde diğer bir unsur da, sömürge konumundaki ülkelerde işçi sınıfı hareketinin de metropol ülkeler sendikalarınca desteklenmesidir. İlk sanayileşme hareketlerinin olduğu dönemlerde sömürge ve yarı sömürge ülkelerde işçi sınıfı genellikle madencilik, tarım, inşaat, ulaştırma ve kamu hizmetleri alanlarında çalışmaktadır. Bu ülkelerin bazılarında tam anlamıyla işçilerin mülksüzleşmemesinden ve sürekli gelir sağlanması açısından küçük üretici köylü ve esnaftan rahat yaşamasından dolayı kafaca yeterince işçileşilememiştir (Koç, 1994: 70). Böylesi bir bilinçten yoksun olan işçilerin, kapitalizme karşı oluşan ilk karşı ideolojiler tarafından bilinçlendirilmesi yeni sendikacılık için önemlidir. Yeni sendikacılığın ideolojik boşluğunu, filizlenen sosyalist fikirler doldurmuştur. Ancak sendikal hareketlerin gelişimin rahat ve özgür bir ortamda sekteye uğramadan geliştiğini söylemek yanlış olur. Sanayi devrimi sonrasında klasik kapitalizmin hâkim

olduğu dönemlerde sendikal hareketler, işçi hareketleri ile birebir aynı kabul edildiğinden ötürü,

Sendikaların güçlendiği zamanlarda değişik ülkelerde değişik zamanlarda sendikacılık kanun dışı ilân edilmiştir. Bazen de engellemeler böyle doğrudan değil de sarı sendikacılığın desteklenmesi şeklinde dolaylı olmuştur.

I. Dünya Savaşı öncesinde ulusal sendikalar kapitalizmin yarattığı baskı ve sömürüye karşı mücadele etmişlerdir. Bu dönemde grev yapan işçilere karşı grev kırıncıların getirilmesi bir ülkedeki işçinin diğer bir ülkedeki meslektaşından yardım görebilme ihtiyacını doğurmuştur. Oluşan bu tablo uluslararası düzeyde meslek örgütlenmelerini gündeme getirmiştir. Uluslararası işçi örgütlenmeleri 19.yy'dan 20.yy başlarına kadar üç ana çizgi etrafında şekillenmiştir:

- i) Siyasal ve sendikal amaçların iç içe geçtiği uluslararası örgütlenmeler
- ii) Aynı meslekten olanların uluslararası düzeyde sendikal örgütlenmeleri
- iii) Bütün işçilerin uluslararası düzeyde sendikal örgütlenmeleri

Uluslararası düzeydeki ilk işçi örgütlerinde enternasyonalist düzen-karşıtı ideolojileri kapsayan siyasal yan ağır basmıştır. İlk örgütlenme 28 Eylül 1864'te Londra'da kurulan Uluslararası İşçi Derneği'dir (I.Enternasyonel). Kurulmasında Fransa ve İngiliz sendikalarının önemli rolü olan bu örgütlenme ağırlıklı Avrupa'daki sendikaları ve siyasal örgütlenmeleri içermiştir. İlk toplantılarından itibaren örgüte hâkim olan görüş, Marks'tır. Toplantılar boyunca tartışılan şey; toprak ağalarının ve sermayedarların her zaman kendi ekonomik tekkelerini korumak ve sürdürmek için siyasal ayrıcalıkları kullanacakları bu sebepten ötürü de siyasal iktidarın ele geçirilmesinin işçi sınıfının temel amacı olduğudur (Işıklı, 2005: 403). I.Enternasyonel, bu bağlamda İşçi hareketinin politik zemine taşındığı ilk hareket olarak değerlendirilebilir. Ayrıca hareket işçilerin ekonomik ve siyasal kuruluşunu yine sınıfın kendi mücadelesinde görmesi açısından önemlidir. I. Enternasyonel'in bir diğer önemi de işçilerin toplumsal kurtuluşlarını siyasal kurtuluşlarından ayrılmaması gerektiğini savunan ilk hareket olmasında yatmaktadır. Uluslararası İşçi Derneği 1876'da dağıtılmıştır.

Siyasal kitle partileri ile sendikaların ortak diğer bir örgütlenmesi 1889 yılında Paris'te kurulan II. Enternasyonel'dir. II. Enternasyonel'in 1889 yılındaki ilk kongresinde "1 Mayıs'ın işçi sınıfının uluslararası düzeyde birlik, dayanışma ve mücadele günü olarak belirlenmesi önemli bir geleneğin başlangıcı olmuştur. 1919 yılında da II. Enternasyonel kurulmuştur. II. Enternasyonel, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ve ABD'de oluşmuş çeşitli partilerin ve sendikaların temsilcilerini bir araya getirebilmeyi başarmıştır (Işıklı, 2005: 422). Hareket I. Enternasyonel'in siyasi eylem sorununu gündeminde tutması açısından devamı niteliğindedir. Ancak 1921'de Sendikal Kızıl Enternasyoneli (Profintern) kurulunca, II. Enternasyonelle üye olan sendikalar, bu yeni örgütle bir araya gelmiştir.

Siyasal ve sendikal yapıların iç içe geçtiği bu çizginin dışında bir diğer uluslararası işçi örgütlenmesi alanı meslek sendikalarının uluslararası örgütlenmesi olmuştur. Vasıflı işçilerin meslek örgütlenmeleri, 1889'dan başlayarak "uluslararası meslek sekreterlikleri" adı verilen âdemimerkeziyetçi yapılar oluşturmuşlardır. 1914 yılında sayıları 33'e ulaşan uluslararası meslek sekreterlikleri, tüm çabalarına rağmen haberleşme, bilgi aktarma merkezlerinin ötesinde bir işlev üstlenememişlerdir. Üçüncü tür örgütlenme ise her ülkedeki sendikalar merkezinin uluslararası düzeyde ortak bir örgütlenmeye gitmesiyle oluşmuştur. Bu amaçla 1903 yılında Uluslararası Sendikalar Sekreterliği kurulmuştur. Bu örgütlenme 1913 yılında Uluslararası Sendikalar Federasyonu'na (IFTU). Dönüştürülmüş, I. Dünya Savaşı nedeniyle faaliyetleri durdurulmuştur. IFTU tekrar 1919 yılında faaliyete geçebilmiştir. 1919-1945 Döneminde Uluslararası Sendika Örgütleri Çalışmalarına yeniden başlayan IFTU, 1919 yılında Avrupa ve A.B.D'nde 17,7 milyon işçiyi temsil etmiştir. Federasyonun amacı "tüm ülkelerdeki sendika örgütleri arasında bağları geliştirerek uluslararası işçi sınıfının birliğini sağlamak, tüm savaşları önlemek ve gericilikle savaşmak olmuştur. Bu doğrultuda örgüt Sovyetler Birliği ve Macaristan'a uygulanan ambargoları protesto etmiş, 1921-1923 döneminde açlık çeken Sovyetler Birliği'ne giden yardımını örgütlemiştir (Koç, 1994: 75). 1939 yılında temsil ettiği işçi sayısı 13,7 milyonu bulan IFTU'ya rakip olarak 1920'de kurulan Uluslararası Hıristiyan Sendikalar Federasyonu, adalet, yardım, kardeşlik idealini ve sınıflar arasında sistematik işbirliğini savunmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Sovyet sendikacıları ortak bir komite kurmuşlardır. Kurulan komite 1945 yılında yaptığı kongrede Uluslararası Sendikalar

Federasyonu'nun kendisini feshetmesini ve daha kapsamlı yeni bir uluslararası sendikal merkezin kurulmasını sağlamıştır. 1945 yılında Dünya Sendikalar Federasyonu kurulmuştur. Böylece ilk defa kapitalist ülkelerde komünist partilerin denetimi altında olmayan sendikalar ile sosyalist ülkelerin sendikaları aynı örgüte üye olmuştur. Ancak kapitalist dünya ile sosyalist dünya arasındaki soğuk savaş sendikal örgütlenmeye de yansımıştır. A.B.D.'nin Avrupa'ya yaptığı Marshall yardımı sonucu çıkan anlaşmazlık vesile olmuş ve 1949 yılında gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sendikaların bir bölümü ayrılarak Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (ICFTU) kurmuştur (Koç, 1994: 76). Böylece birbirine rakip iki örgüt (Dünya Sendikalar Federasyonu ve Uluslararası Hür İşçi Konfederasyonu) ortaya çıkmıştır. Bu bölünme günümüzde devam etmektedir.1990'lı yıllara kadar 206 milyon dolayında işçiyi temsil eden Dünya Sendikalar Federasyonu, Sovyetler ile Orta Avrupa Ülkelerinde meydana gelen siyasal gelişmeler sonucunda zayıflamıştır. Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu 109 ülkede 155 ulusal sendikal merkezde örgütlü 99 milyon işçiyi temsil etmektedir. Türk-İş ve DİSK bu kuruluşa üyedir (Koç, 1994: 77).

1970'li yıllarda kapitalist dünyanın yaşadığı ekonomik bunalımla birlikte işbölümünde yeni gelişmeler olmuştur. Çokuluslu tekeller, azgelişmiş ülkelere sanayilerini kaydırmışlardır. Buralarda düşük ücretli işçi çalıştırma çabalarına girmeleri sendikaların görevlerini ve işlevlerini çoğaltmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde ise kapitalimin küreselleşmesine bağlı olarak emek de kendi içinde bir evrim geçirmiştir. Gelişen bilim ve teknolojiye bağlı olarak sürekli büyüyen teknoloji, beyin gücü işçilerinin sayısını arttırmıştır. Mavi ve beyaz yakalı kavramım ise giderek birbirinin içinde ermeye başlamıştır. Emegın yaşadığı bu dönüşüm sendikal bir dönüşümü de beraberinde getirmiş, kitle sendikalarının yerine meslek kolalarına göre giderek daha küçük ölçekte örgütlenen sendikalar ortaya çıkmaktadır. Özellikle bilgisayar teknolojisinin ve internet ağlarının yaygınlaşması ise sendikacılık sanal bir boyuta taşınmaktadır.

İşçilerin sendikal örgütlenmeleri dışında haklarını güvence altına aldıkları evrensel sözleşmeler ve yasalar da vardır. Bunların en başında *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*, gelmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1948 yılında kabul edilmiş olan bu bildirgenin 23. maddesi herkese sendikalaşma hakkı tanımaktadır. Bu bildirge Türkiye tarafından onaylanmıştır. *Birleşmiş Milletler Kişi Hakları ve Siyasal*

Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 1966 yılında kabul edilmiş, 1976 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeyi henüz onaylamamıştır, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi*, 1850 yılında kabul edilmiştir. Türkiye bu sözleşmeyi 1954 yılında onaylamıştır. Bu sözleşmenin 11. maddesi tüm çalışanlara sendikalaşma hakkını tanımaktadır. *Avrupa Sosyal Şartı*, 1961 yılında kabul edilmiş ve 1965 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu Şartı 1989 yılında onaylamıştır. Dünya ve Türkiye’de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin destek kanallarından biri bu uluslararası belgelerdir. Bu belgeler evrensel ve uluslar arası bir boyut taşıdığından önemlidir. Ancak uluslararası bir belge ile çalışanlara sendikalaşma hakkının verilmesi, her ülkenin emek piyasalarının kendi iç dinamikleri düşünüldüğünde, sendikalaşma oranının artacağı anlamına gelmemektedir. Sonuçta bu belgeleri kabul etmek devletlerin kendi inisiyatiflerine kalmıştır. Ayrıca bu belgeler daha çok hak sunar niteliktedir, emeğin kötüye kullanıldığı durumlarda uygulanabilecek yaptırımları içermemektedir.

Özetle Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketi ve Sendikacılığının şekillenmesinde Osmanlı İmparatorluğu’ndan aktardığı birikim ve 1900’ler öncesi ve sonrasında dünyada etkili olan siyasal, ideolojik ve ekonomik gelişmeler ve işçi hareketleri etkili olmuştur. Bu süreç, Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketi ve Sendikacılığının boyutları ve sınırlılıklarının anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Ancak önemle belirtilmesi gereken, Batı Avrupa’da işçi sınıfının ortaya çıkmasını sağlayan organik zanaat hayatından fabrika sanayine geçiş modelini ve sanayileşme sonucunda işçi sınıfının yapısal gelişiminin hiç bir zaman Avrupa ile aynı olmadığıdır.

Osmanlı’da işçileşmenin kaynağı köylülüğün bitişi veya feodal yapının terke edilmiş değildir. Avrupa’daki işçi sınıfı ile ayrıldığı temel noktalardan biri bu bir diğeri de kitlesel olarak çözülmemiş mülksüzleşmedir. Türk işçi sınıfı mülksüzleşerek fabrikalara dolmuş bir kitleden değil, fabrikanın içindeyken mülksüzleşen bir kitleden doğmuştur (Üstün, 2002: 234) ve hiçbir zaman tam anlamıyla kırla olan bağı koparmamıştır. Günümüzde hâlâ kentlerde ekonomik ve sosyal sıkıntıya düşen işçiler, köyle olan bağlantılarını tutunabilmek için tampon kurum olarak görmektedirler.

2.1. 1923–1946 Tek Parti Dönemi

Cumhuriyet’in yeni kurulduğu yıllar olarak nitelendirilebilecek olan tek parti dönemi, hem yeni kurulan devletin meşruluğunun kazandırılması hem de savaşın

yıkıntılarında kurtulması açısından oldukça sancılı bir dönemdir. Sivil örgütlenmeler ve sanayileşme hareketleri bu aciliyet içinde devlet tekelinde ve sınırlılığında gelişmiştir.

Tek parti dönemi işçi sınıfı için baskı yılları olarak nitelendirilebilir. Cumhuriyet Halk Partisi Türkiye’de kapitalizmi geliştirmek için her türlü çabayı göstermiş, bir yandan da işçilerin kendi çıkarlarını koruyacağı bağımsız sınıf örgütlenmeleri yaratmalarını ve alternatif bir güç olmalarını engellemek istemiştir (Koç, 1994: 91). İş hukukunun gelişimi, siyasal iktidarın elinde bulunmaktadır. Devlet, ulusun rehberi, konumunda tüm sosyal sınıfların bütünleşmesini ve sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum yaratarak ulusal kalkınmayı sağlamayı amaçlamıştır. Kapitalizmi geliştirme uğraşısı da hızlı bir ulusal kalınma sürecinin koşulu olarak görülmesinden kaynaklanmıştır.

Tek parti döneminde ciddi olmamakla birlikte işçi kesiminin toplumdaki nisbi ağırlığı artmaya başlamıştır. Sanayi sektöründeki istihdam 1927 yılında % 9’dan 1935 yılında % 11,7’e yükselmiştir. İstihdam yapısının ise bazı özellikleri vardır: İşçilerin % 32,8’i kadındır ve çocuk işçiliği yaygındır. 147,000 civarındaki işçilerin 23,000’i 14 yaşın altındadır (Yavuz, 1999: 355). İstihdamın böylesi bir yapılanma göstermesi, sanayi devrimin ertesinde İngiltere ve daha birkaç sonraları gelişmiş olarak sınıflandırılacak ülkeyi akıllara getirmektedir. Sanayi devrimi sonrasında başlayan kapitalistleşme sürecinde sermaye ucuz olmasından kaynaklı olarak kadın ve çocuk emeğini kullanmıştır. 1927 tarihinde *İkdam* gazetesinin işçilerle yaptığı ankette işçilerin en çok şikayetçi olduğu konulardan biri de kadın ve erkek işçilerin ücretleri arasındaki farktır. Cumhuriyet’in ilk yılları Osmanlı’dan zamansal olarak büyük bir kopuşu ifade etmez. Geleneksel ve dinin ağırlıklı olduğu bir toplum yapısı hakimken, kadınların böylesi hızlı bir şekilde emek piyasalarına atılması dikkate değerdir.

Tek parti döneminde işçi sayısının az oluşu sanayileşmenin sınırlı oluşuna bağlıdır. Örneğin 1927 yılında 100 işçi üzerinde çalıştıran sadece 149 işletme bulunmaktadır (Tüm İktisatçılar Birliği, 1976: 62). Sanayiinin yapısı ise, üretimin ancak çok küçük bir bölümünün, teknoloji kullanan ve ücretli işçi çalıştıran modern fabrikalarda yapılabildiği, fabrikaların ağırlıklı olarak İstanbul’da yoğunlaştığı, ticaret sermayesinin parça başı iş görme düzenini yaygınlaştırmaya çalıştığı bir niteliktedir. Toplumsal yapının ise 1927 yılında %76’sı kırdan yaşamaktaydı (Altan, 2005: 23).

Cumhuriyet sonrası toplum ve ekonominin böylesi bir yapıda olması, işçi istihdamının da sınırlı olmasına yol açmıştır.

Tablo 2.1. Teşvik-i Sanayi Kanunu Kapsamına Giren Kuruluşlarda Çalışanların Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam
1932	38,701	13,471	52,172
1933	47,688	14,527	14,527
1934	49,748	16,499	16,499

Kaynak: Makal, A (1999) Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946, İmge Kitabevi, Ankara, s.221

Cumhuriyetin ilk yıllarında sınıfsız ve kaynaşmış bir kitle yaratılmaya çalışıldığından ve halkçılık ilkesi temel alındığından, işçi örgütlenmesi veya herhangi bir örgütlenme Cumhuriyetin varlığına yapılmış bir saldırı gibi algılanmaktaydı. 3008 Sayılı İş Kanunu da böyle bir düşünce ortamında hazırlanmıştır. Yeni kurulan devlet, önceki devletten ağır ekonomik koşullar devraldığından, ulusal bir sanayi yaratmak zorunda olduğundan dolayı, diğer sanayileşmiş ülkelerdeki içi mücadelelerin yaşanma lüksüne sahip değildir. Bu sebeple de bazı yasalarla iş ilişkilerinin düzenlenmesi ve işçilerden belli ödümler beklenmesi kaçınılmazdı.

Türkiye İşçi Derneği, Beynelminel İşçiler İttihadı ve İstanbul Umum Amele Birliği gibi örgütler Cumhuriyet’in ilk işçi teşkilatları olmuşlardır. Türkiye Amele Birliği daha sonradan İstanbul Umum Amele Birliği’ne tepki olarak kurulmuştur. Dâhiliye Vekâleti’nin emriyle feshedilmesiyle İstanbul’daki çeşitli işçi dernekleri bir araya gelmiş ve 1924 yılında Amele Teali Cemiyeti’ni kurmuşlardır. Atatürk ise bu dönemde Sosyalist İşçi Derneği’ne karşı siyasi yönü bulunmayan Umum Amele Birliği’ni desteklemiştir. Umum Amele Birliği, Türkiye İktisat Kongresi’nde sunulacak işçi tepkilerini tespit etmiştir Bu talepler doğrultusunda I. Türkiye İktisat Kongresi’nde, “Erbab-ı say ve amele bundan böyle işçi denmesi ve sendikal hakkın tanınması, ziraat hariç tüm işçilerin çalışma saatlerinin sekize indirilmesi gibi önemli kararlar alınmıştır (Yazıcı, 1996: 121).

1925 yılı ile 1933 yılı arasında hemen hemen hepsi ücret artışı isteyen 35 civarında grev olayı meydana gelmiştir. Bu grevlerin bazılarında bazı işçiler istiklâl mahkemelerinde yargılanmıştır (Yazıcı, 1996: 121). Çünkü CHP yöneticileri 1919–

1925 döneminde deneyimlerinden ve dünyadaki gelişmelerden işçi sınıfının potansiyelini bildiklerinden işçi örgütlenmelerini ve sendikaların kurulmasını engellemeye çalışmışlardır. Ayrıca dönem itibariyle bütünlüğü sarsacak en ufak gelişme yeni kurulan Cumhuriyet için büyük tehlike sayılmıştır. İşçi hareketlerinin bu yıllar arasında ciddi bir harekete dönüşmemsinin arka planında batı ülkelerinde görülen klasik sömürgeciliğe ortam sağlayacak ne bir sanayiinin ne de bir sermayedar sınıfının bulunmayışı yatmaktadır.

1938 yılına gelindiğinde geride bırakılan sekiz yılın etkisiyle önlemlerin alınması gerekli görülmüş, o yıla kadar kadar yasalara göre sınıf esasına dayalı örgütlenmeler serbestken, bu örgütlerin kurulmaları baskıyla engellenilmiştir. CHP hükümeti işçi kesiminin bir kısmını, diğer kısmına kırma, potansiyel önder kadrolardan sendikaları yoksun bırakma, bu kadroları kendi denetimine alma gibi yöntemler kullanarak işçi hareketini zayıflatmış, bir yandan da devletçi sanayileşme programıyla işçi sınıfının gelişeceğini ve işgücünün artacağını öngörüp kendi denetiminde dernekler kurmuş ve işçileri buralarda örgütlemiştir. Bu yıllardaki işçi profiline bakıldığında henüz toprak mülkiyetiyle bağını tam koparmamış ya da ilk kuşak işçi sayılabilecek, ülkedeki yoksulluk ortamında ücret karşılığında bir işte çalışmayı ayrıcalık olarak kabul etmiş bir kitle ile karşılaşılır. İşçi sınıfının bu kesiminde mülksüzleşme ve sınıf bilinci düzeyi düşük olmuştur. Buna karşılık ülkedeki vasıflı işçi ihtiyacı sonucu ortaya çıkmış ve bu durumdan fazlasıyla yararlanmış bir işçi aristokrasisi kesimi de doğmuştur (Koç, 1994: 83). Yerli sermayenin böylesine cılız olduğu bir dönemde, onca yıl tarım işçisi olarak çalışmış kişilerin bir anda kabuk değiştirmeleri imkansız olduğundan klasik bir işçi sınıfı ile karşılaşmak mümkün olamamıştır. Bu yüzden toprak ve makine arasında sıkışmış bir işçi profilinin oluşması oldukça normal kabul edilmelidir.

Cumhuriyet Dönemi, ilk kuşak işçilerine ağırlıklı damgasına vuran işçi/yarı köylü karakteridir. Avrupa işçi sınıfı zorla mülksüzleştirilmiş bir kır kökenli kitleyi oluştururken, ekonomik bir mülksüzleşme sonucu ortaya çıkmış bir işçi sınıfı vardır. Ancak savaş sonrası dönemde işçi sınıfının yaşadığı mülksüzleşme hemen hemen her sınıf için geçerli olmuştur. Fabrikaya girebilmek savaş sonrası iyice yoksullaşmış olan bu kitle için azımsanamayacak düzeyde ve istikrarlı bir gelir olduğundan, işçi hareketi radikal bir boyut kazanamamıştır (Altan, 2005: 359).

Özetle Tek Parti Döneminde Türk İşçi Hareketi büyük bir etkinlik kazanmamış ve kendi sendikacılık hareketinin temelini oluşturacak bir birikimi oldukça sınırlı sağlamıştır. Ancak bu sınırlı birikimin sonucunu çok partili rejime geçişle beraber hissettirecektir. Bu durumun nedeni Tek Parti Hükümeti'nin işçi hareketine sıcak bakmamasında aranabileceği gibi, Türkiye'nin potansiyel bir işçi hareketi bünyesinde taşımayan sanayileşme düzeyinde ve böylesi bir mirastan yoksun oluşunda da aranabilir.

2.2. 1946–1960 ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİNDE İŞÇİ HAREKETİ

1945 ve 1946 yıllarında çeşitli etmenlere bağlı olarak yapıda önemli değişikliklerin olduğu yıllardır. Hâkim sınıflar içindeki çelişkiler demokratik bir görünümle açığa çıkmış ve keskinleşmiştir. Demokratik parti ve çok partili sisteme geçiş, savaş sonrasında dış dinamiklerin etkisiyle demokratik yapılanmanın, yönünün ve biçiminin belirginleştiği yıllardır. Savaş sonrası hızlı bir kalkınma sürecine girmek zorunda kalan ulus devletler, yön olarak batı kapitalizmin seçtiklerinden dolayı, siyasal olarak da batı demokrasini yönelmek zorunda kalmışlardır.

Ekonomik olarak ise II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin her an savaşa girecekmiş gibi aldığı önlemler sonucunda ticaret burjuvazisi ve piyasa koşullarında faaliyet gösteren büyük toprak sahiplerinin aşırı güçlendiği başıboş bir vurgun ve zenginleşme sürecinin hızla geliştiği bir yapıdadır (Altan, 2005: 35).

II. Dünya Savaşı'nın müttefikler lehine sonuçlanması, Türkiye'de çoğulcu demokrasinin gelişmesi için önemli bir adım olmuştur. Özellikle işçi sınıfı lehine önemli gelişmeler yaşanmıştır. Hareket için önemli sayılabilecek olan ilk adım 1945 yılında cemiyet kurma yasağının kaldırılması olmuştur. Aynı yıl 1945 Çalışma Bakanlığı kurulmuştur. İş Kazası, meslek hastalığı ve analık sigortasına ilişkin yasa çıkarılmıştır. İşçi Sigortaları Kurumu Yasası kabul edilmiş, 1946 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulmuştur.

1940'lı yıllar, siyasal düzlemde demokrasi adına önemli gelişmelere çanak tutmuşken diğer taraftan savaş sonrası ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanılan sıkıntıların doğrudan muhatabı konumunda olan köylü ve ücretliler, asker-sivil bürokrasiye karşı iktidara gelmeye çalışmışlardır. Ayrıca 1946 Cemiyetler

Kanunu'ndaki değişmeler ve cemiyet kurmakta önceden izin almanın kaldırılması yani cemiyet kurma hürriyetinin tanınması, tek parti iktidarına karşı her türlü muhalefete meşruiyet kazanma imkânı sağlamıştır.

1947 yılında çıkan “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri hakkındaki Yasa” her ne kadar sendikalara siyaset yapma yasağı koymuşsa da 1946 yılıyla başlayan yeni dönemde iktidar ve muhalefet partileri, sendikaları var güçleriyle kendi siyasi çizgilerine çekebilmek için çalışmışlardır. 1950 öncesinde Türk İşçi Hareketi CHP'yi destekleyen İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve DP'yi destekleyen Hür İşçi Sendikaları Birliği olarak iki koldan ilerlemiştir CHP özellikle 1947 ve sonrasında işçilerin kendi kontrolü altında örgütlenmesi için çaba göstermiştir (Koç, 1994: 100). Demokratik Parti de bu konuda çaba göstermiş, işçilere yönelik vermeyi vaat ettiği haklar 1950 seçimlerini kazanmasında etkili olmuştur (Yazıcı, 1996: 128). Oysa aynı iktidar ve muhalefet partileri söz konusu siyasetle uğraşma yasağının kabul edilmesinde birlikte hareket etmişlerdir. Bu durum Cumhuriyet Dönemi'nde sendika parti ilişkilerinde enteresan bir etkileşimi ortaya koymaktadır. Görünen tarafta işçi sınıfına bazı temel haklar veriliyor gibi gösterilmiş öte tarafta ise hareket hem muhalefet hem de iktidar kanalında belli güdümler eşliğinde gerçekleşebileceğine inanılmıştır. Çok partili döneme geçişle beraber yeni filizlenmeye başlayan demokrasi hareketinin bir anda köklü bir sınıf hareketine dönüşmesi zaten beklenemez.

Türkiye'de sendikalaşmanın uzun süre yasal olarak engellenmesi, işçi hareketinin belli bir sınırlılık içinde yürümesine ve örgütlenmemesine sebep olmuştur. Daha sonraları sendikaların kurulması, yılların getirdiği bu mirasın etkisini çabuk bir şekilde silememiştir. Grev hakkının olmaması da bu olumsuz duruma eklenince işçiler sendikalara üye olma konusunda isteksiz davranmışlardır. Çünkü ücret artırımında ve çalışma koşullarında tehdit unsuru olabilecek olan grev hakkından yoksun olmak, işçilerin sendikal harekete olan inancını zarflatmıştır. Zaten bu sebeple bu yıllarda işçilere sendikal harekete ısındırmak için yardım sandıkları, başkalarını üye kaydettiren işçilere işçi başına para ödenmesi gibi yöntemler kullanılmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sıkıntılılarına büyük tepkiler gösteren işçiler, her ne kadar ülkenin dört bir tarafında kendiliklerinden sendikalar ve dernekler kurmuş olsalar bile biraz önce bahsedilen sınırlılıklardan ötürü sendikal birlik sağlanamamıştır.

1946 yılı sonrasında sendikacılık hareketinin canlanmasında ilgili yasal düzenlemeler kadar, Türkiye'nin 1950–1960 yılları arasında içinde bulunduğu sanayileşme hamlesinin de etkisi büyük olmuştur. 1960 yılına kadar süren bu dönemde Türkiye'de “Siyasi Manevra” tipi sendikal faaliyetler gelişmeye başlamış, özellikle DP'ye yakın olmaktan yararlanan sendikalar siyasi desteğe karşı ekonomik tavizle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Demokrat Parti'nin tüm sınıflar bazında yürüttüğü popülist tavır siyasi manevra tipi sendikacılığın doğuşunda önemli bir yere sahiptir. İşçi hareketinin böylesi bir eksende gelişmesi sığ bir sınıf mücadelesinin oluşmasına ve etkin olmayan dönemlik hareketlere sebep olmuştur. Günümüzde hala devam eden siyasi manevra tipi sendikal faaliyetler, bu sebepten dolayı derinlemesine bir sınıf mücadelesi vermek yerine, asgari ücret tartışmaları gibi alanlarla sınırlı bir sendikacılık yürütmektedirler.

Bu dönemde dünyada Soğuk Savaş rüzgârlarının esmeye başlaması ve Türkiye'nin jeopolitik önemi, Türkiye Sendikacılık Hareketini önemli ölçüde etkilemiştir. CHP 1949 yılında İhtiyarlık Sigortası Yasası'nı, 1950 yılında Hastalık ve Analık Sigortası Yasası'nı ve İş Mahkemeleri Yasasını kabul etmiştir (Koç, 1994: 103).

1950 seçimlerinden sonra İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve Hür İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği adı altında birleşmiştir (Yazıcı, 1996: 132). Farklı siyasal eğilimleri ve tercihleri olan işçiler, aynı sendikal yapı içinde birbirlerine tahammül ederek ve yönetimi ele geçirmeye çalışarak birlikte yaşama alışkanlığı edinmeleri, sendikal birliğin sağlanmasında önemli rol oynamıştır (Koç, 1994: 105). 1950 sonrasında işkolu sendikaları bölge sendika birliklerine dönüşmüş ve işkolu federasyonları kurulmaya başlanmıştır. 1950 sonrası işçi hareketinin bir çatı altında toplanması fikri Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunun (Türk-İş) kurulmasıyla somutlaşmıştır. Türk-İş, iş hayatı ile ilgili önemli meseleleri çözmeyi demokratik hakları korumayı ve yeni haklar sağlamayı amaçlayarak kurulmuştur (Yazıcı, 1996: 133). Sendikal birliğin sağlanması doğrultusunda önemli bir yere sahip olan Türk-İş, 1952-1960 döneminde işçi sınıfının o günkü mülksüzleşme, bilinç, deneyim birikimi düzeylerine ve mücadele eğilimine bağlı olarak, temsil ettiği az sayıda işçi için küçümsenmeyecek haklar almıştır. 1946 öncesinde yaratılan örgütlenme korkusunu bir ölçüde silmiştir, sendikalaşma anlayışını yaygınlaştırmıştır (Koç, 1994: 97). Ancak siyasal iktidarı karşısına alan bir politika hiçbir zaman izlememiş, iktidar

partileri ile üstü örtülü bir işbirliği içinde olmuştur. Türk-İş'in kurulmasına rağmen 1946-1961 döneminde Türkiye'de sendikacılık meşru olarak tanınmasına rağmen varlığını ortaya koymamıştır. Bu durumda koalisyon hakkının kullanılmamasının, grev hakkının bulunmamasının ve yoz popülizm eşliğinde gelişen yüzeysel bir sınıf mücadelesinin derinleşmemesinin etkisi vardır. İşçi sayısı ve sendikalaşma artarken sınıf bilini gelişmemiştir.

Tablo 2.2. 1948-1960 Yılları Arasında İş Yasası Kapsamına Giren İşçi Sayısı ve Sendikalı İşçi

Yıllar	İş Yasası Kapsamına Giren İşçi Sayısı	Sendikalı İşçi Sayısı
1948	329,463	52,000
1949	344,914	72,000
1950	373,961	78,000
1951	427,364	110,000
1952	488,505	130,000
1953	556,535	140,000
1954	583,292	180,000
1955	604,295	189,595
1956	645,321	209,155
1957	685,827	244,853
1958	707,206	262,591
1959	754,875	280,786
1960	824,881	282,976

Kaynakça: Tokol, E (1997) Türk Endüstri İlişkileri Sistemi, Ezgi Kitabevi, Bursa, s.67

Geçen 12 yıllık süre zarfında işçilerin sayısı yaklaşık olarak iki buçuk kata daha fazla hale gelmiştir. Ancak sendikalaşmadaki artış işçi sayısındaki artışa paralel olmamıştır. 1960 yılında işçi sayısı 824,881 iken bu işçilerden sadece 282,976 tanesi sendikalıdır.

1946- 1960 döneminde işçi hareketinin yapısını belirleyen en önemli etken emek piyasalarının devlet ekseninde biçimlenmesidir. Devletin işveren olarak ekonomideki ağırlığının devam etmesi iki önemli sonuç doğurmuştur. Birincisi, işçilerin karşısında devlet işveren olarak çıkmıştır. Batıda özel sermaye, girişimci, işveren rolünü üstlenirken, Türkiye'de bu rolü devletin bizzat kendisi oynamıştır.

Devletin işveren olduğu bir emek piyasasında sınıf çatışmasının sertleşmesi ve sınıf mücadelesinin önemli boyutlara ulaması zaten beklenemez.

Sınıf çatışmasını istemeyen ve bu doğrultuda sınıfsal örgütlenmelere izin vermeyen devlet, koruyucu, kollayıcı ve yönlendirici bir devlet anlayışını benimsemiştir. Kamu sektörünün özel sektöre oranla daha iyi ücret ve çalışma koşulları sunması emek-sermaye çatışmasını ve tepkisel bir sınıf bilincinin ortaya çıkmasını tümüyle engellemediyse de oldukça azaltmıştır (Koray, 1994: 167). Ancak işçiler tarafından devletten sonraki yıllarda da böylesi düzenleyici ve rahatlatıcı ortamlar beklenmesine sebep olacaktır.

2.3. 1960'larda Türkiye'de İşçi Hareketi ve Sendikacılık

1960'lı yıllar Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı, sanayileşme faaliyetlerinin hızlanması, sanayileşmeyi aşan bir kentleşme, gecekondulaşma gibi birçok dinamiğe bağlı olarak hızlı bir değişim sürecini ifade eder. 1960'lı yıllarında köklü bir değişime neden olan olay 1961 Anayasası'nın kabulüdür. Özellikle çalışma hayatına ilişkin kanunlar ile Türk işçi hareketi için anayasa kapsamında kazanılan yeni haklar, hareketin hızlanmasına ve bir hareket olarak belirginleşmesine önemli katkılar da bulunmuştur. Bir anlamda 1960'lı yıllar batılı anlamda sendikacılığın ilk ortaya çıktığı ve kurumsallaşmaya başladığı dönem olarak kabul edilebilir.

27 Mayıs 1960 ihtilâli öncesinde DP iktidarı, uyguladığı iktisat politikaları ile kamu kesimi işçilerini kendi yanında tutmayı başarabilmiştir. Sendikalara dönem boyunca grev, toplu sözleşme, toplu pazarlık gibi haklar verilmemiştir. Bu durum, hızlı sanayileşmeye bağlı olarak işçilerin nicel artışı sağlanması ancak örgütlenmelerinin kısıtlanması anlamına gelmektedir.

1961 Anayasası'na dayalı olarak çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu işçilere tanıdığı grev ve toplu iş sözleşmesi hakkı, sendikaları güçlü kılacak yeni iktisadi imkanlar sağlamasıyla Türk İşçi Hareketinde dönüm noktası olmuştur. Madde 46 ve 47 işçi hareketinde yeni bir dönemin başladığını ortaya koyar niteliktedir.

(m.46) “Çalışanlar ve işverenler önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendikal birlikler kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptir”

(m.47) “İşçiler ekonomik ve sosyal durumlarını korumak ve düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler”

Yeni yasa, sendika üyelerine aidat toplayabilme hakkı da tanımış ve böylece sendikaların önündeki mali engeller de ortadan kalkmıştır (Çavdar, 2005: 145). Daha sonraları toplanan aidatlar sendika içinde araştırma gruplarının kurulması, sendika içi eğitimde kullanıldığından bu hak salt ekonomik bir başarı olarak değerlendirilmemelidir.

46 ve 47. maddeler, 1960'lara kadar emek piyasalarının sermaye ve devlet güdümünde örgütlenmesinin sonu olarak yorumlanabilir. Ücret artırımları, çalışma koşulları gibi birçok konuda, işçi sınıfı grev ve sendika kurma ve üye olma hakkını kazanarak artık belirleyici olabileceklerdir. Özellikle grev hakkı, sanayileşme ve metropollerle birleşmenin başladığı 1960'lı yıllarda üretimi sekteye uğratabileceğinden ve sermayedarlar için ciddi bir tehlike arz edeceğinden işçi sınıfı eline önemli bir koz almıştır. Ancak garip olan bu kazanımın bilinçli bir sınıf mücadelesinin sonucunda değil de asker ve sivil bürokrat kadrosunun ürünü olmasıdır. Bu asker ve sivil bürokrat kadronun temel kaygısı, o dönem itibariyle demokrasiyi ve batılı bir gelişme çizgisini benimsediklerini birçok alana yayarak gösterebilmek olmuştur. Amerika, Almanya gibi dönemim hızlı sanayileşmiş birçok ülkesinde bu kazanımlar yeni değildir. 1961 Anayasası'nın getirdiği hak ve özgürlükler, toplumsal bir örgütlülüğün sonucu olmadığından ötürü yaşama geçirilmesi sınırlı olmuştur.

İşçi sınıfının memur kesimine 1961 Anayasası ile tanınmış olan sendikalaşma hakkı, 1965 yılında kabul edilen 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Yasası ile kullanılmaya başlanmıştır. 1965–1971 döneminde Türkiye'de 658 memur yasası kabul edilmiştir. Bu yasa memur sendikalarına toplu pazarlık ve grev hakkını tanımamıştır. Kendilerini işçi sınıfının bir parçası olarak görmeyen memur sendikaları buna karşın demokrasi mücadelesinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Türkiye Öğretmenleri Sendikası ve İlkokul Öğretmenleri Sendikası'nın 1968 yılında yaptığı Büyük Öğretmen Boykotu, gerçek Türk İşçi Sınıfı'nın ilk genel grevi olmuş, 12 Mart rejiminin

gelmesinde tesirde bulunmuştur (Yazıcı, 1994: 140). Kamu işçilerinin nicel ağırlığı göz önünde bulundurulduğunda memurların grev ve toplu pazarlık yapamaması, işçi hareketini sınırlandırmada önemli bir gelişmedir. Paradoksal bir şekilde kamu işçilerinde kısıtlanmaya çalışılan sendikal haklar, neden olduğu grevler aracılığıyla yine harekete katkıda bulunmuştur.

1960 yılıyla başlayan yeni dönemde işçi hareketi güçlenmesiyle beraber aynı zamanda parçalanma sürecine de girmiştir. Partiler üstü politikaya karşıt eğilimlerin Türkiye'deki Sendikacılık Tarihindeki ilk belirtisi 1961 yılında çoğu Türk-İş bünyesinden 12 sendikacının Türkiye İşçi Partisi'ni kurmuş olmalarıdır. TİP ve Türk-İş arasındaki çelişki, 1967 yılında Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kurulmasıyla sonuçlanmıştır. DİSK, işçi sınıfının iktisadi, sosyal ve kültürel bakımdan gelişmesi için Türkiye'nin tam bağımsız olmasını, devrimci bir öze kavuşmasını, ekonomide kamu sektörünün ağır basmasını, işletmelerin devletleştirilmesini, köklü bir toprak reformu yapılmasını, siyasi sendikacılık hareketini amaçlamıştır (Yazıcı, 1996: 141). DİSK'in kurulmasının arka planında işçilerin kazandıkları sendikal hakların hemen akabinde yaptıkları Kavel grevinin etkisi büyüktür. Kavel grevi boyunca Türk-İş'in pasif kaldığı yönündeki eleştiriler ve yeni arayışlar DİSK'in kurulmasına kadar sürmüştür.

1960–70 yılları arasında işçi grevleri yoğun olmuştur. 1967 yılında Good-Year Lastik Fabrikasında ücretlerle ilgili yapılan grev, Singer fabrikasındaki grev, Arçelik grevi, 1965 Zonguldak kömür ocaklarındaki eylem, 1966 yılında Paşabahçe cam fabrikasındaki eylem bunlardan bazılarıdır. Bu yıllar arasında gerçekleşen eylemlere son noktayı 15–16 Haziran olayları koymuştur. Türk Sendikacılık Tarihi'nde en önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilen olayların tetikleyicisi, 11 Haziran'da çıkan sendikalar yasasındaki değişikliklerin meclis tarafından kabul edilmesi olmuştur. Yasa, sendikaların Türkiye çapında faaliyet gösterebilmeleri için kurulu buldukları işkolunda çalışan sigortalı işçilerinin sayısının üçte birini üye yazmaları gerektiğini savunmaktaydı. Sendika kuracak işçilerin o işkolunda en az üç yıl fiilen çalışmış olmalarını öngörmekteydi. Sendikaların uluslararası federasyonlara üye olmaları Türk-İş'in iznine bırakıldı (Çandar, 2005: 150). Tüm maddelerin kendine yönelik olduğunu düşünen DİSK, kendisine bağlı olan işçileri örgütlemiştir. Uluslararası federasyonlara

üye olmanın bile Türk-İş'e bağlanması zorunluluğu, DİSK'in bu tutumunu anlamlı kılmaktadır.

70 bin civarında DİSK'e bağlı işçinin İstanbul, Kocaeli ve Sakarya'da 15 Haziran'da pasif direniş ve işi bırakma eylemleri 16 Haziran'da fabrikalardan şehir merkezlerine yürüyüş ve asker ve polisle çatışmalar şeklinde gelişmiş bu arada işçiler bazı fabrikaları tahrip etmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra hükümet bölgede sıkıyönetim ilân etmiştir (Yazıcı, 1996: 145). Grevin sıkıyönetime varacak sonuçlar doğurması önemli yankılar uyandırmıştır. DİSK'in faaliyet alanını doğrudan sınırlayan yasa karşısında işçilerin harekete geçmesi, temelde işçilerin anayasal haklarını geri istemeleri, bilinç düzeylerinin grevlerle sınırlı kalsa yükseldiği şeklinde algılanabilir

12 Mart 1971 tarihinde yeni bir askeri darbe yaşanmıştır. 12 Mart darbesi sonrasında üç yıl boyunca eylemlerde bir azalma olmuştur. Ancak 1974 yılında hem grevlerde, hem de diğer eylemlerde büyük bir artış yaşanmıştır. 1977 yılında ülke çapında yaygın grevler olmuştur (Koç, 1994: 126). Ücretini almak, sendikalaşma hakkını kullanmak, işten atılan arkadaşlarını işe geri almak, yasa tasarılarını etkilemek ve benzeri amaçlarla yapılan bu eylemler, işçi sınıfında sınıf bilincinin yerleşmesine ve siyasal bilincin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

1971 darbesi ve arkasında uzanan dokuz yıl kuşkusuz Türkiye Tarihi'nin zor yıllarını simgeler. 12 Eylül darbesi ise olduğu gibi çalışma hayatında ve sendikacılık hareketinde de çok derin etkiler yaratan bir gelişme olarak pek çok toplumsal gelişmenin en önemli dönüm noktası olarak ortaya çıkar. 1973–1980 dönemi, Türkiye için hem ekonomik hem de siyasal bakımdan en bunalımlı dönemlerini ifade eder. Bu dönem dışa bağımlı sanayileşme sonucunda tüm çalışanların nispi olarak yoksullaştığı, mülksüzleştiği, işsizliğin ve hayat pahalılığın arttığı yıllardır. İşçi sınıfının da durumu bu genel yapı etrafında şekillenmiştir.

1973–1980 yılları arasında, işçilerin toplam nüfus içindeki payı, imalat sanayiinde çalışanların oranları, işyeri başına düşen işçi sayısı artmakta ancak işçilerin köyle bağlantıları giderek azalmakta, tüketim alışkanlıkları değişmekte, eğitim seviyeleri yükselmekteydi. Kadın, genç, işçiler, çırakların 1971 sonrasında sendikal hareketlere katılma oranı artmaktadır. 1963–1971 yılları arasında grev sayısı iki, grevci sayısı üç, grevde geçen gün sayısı 7 kat artmıştır. Bu yıllar içinde yapılan grevlerin %

71,07'si imalat sanayiinde, % 7,54'ü ticaret, % 14,69 hizmet, % 6,46'sı maden ocaklarında gerçekleşmiştir (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988: 2282). Bu veriler göstermektedir ki bu yıllar içinde yapılan grevler, ağırlıklı olarak özel sektörde gerçekleşmiştir. Bu dönem işçi eylemlerinin en önemli sebebi, ücret artışı talebi ve sendika özgürlüğünü kısıtlayan bazı uygulamalardır. Diğer nedenler arasında sözleşme taleplerinin görüşülmesinin geciktirilmesi, toplu sözleşmelerin uygulanmaması, çalışma koşulları ve yemeklerin düzenlenmesi isteği vardır.

İthal ikameci politikalar sonucunda ücretlerin işçilerin lehine artması, yerli burjuvazisi özellikle 1974 petrol krizi sonrasında rahatsız etmeye başlamıştır. Petrol krizi sonrasında petrol ve sanayi için gerekli döviz yokluğu emek-sermaye çatışmasını yaratmış ve dönem içindeki hareketlerin fitilleyicisi olmuştur. İşverenler bunun karşısında grevleri uzatarak ya da toplu grevlere zorlayarak sendikaları çökertmeye çalışmışlardır. İşten çıkarmaları arttırmışlardır. Bu dönemi diğer işçi hareketlerinin olduğu dönemlerden ayıran başıca özellik Maden-İş gibi sendikaların grevlerine madenlerin bulunduğu çevrelerdeki halkı da katarak, işçi hareketini geleneksel sendikal hareket boyutundan koparıp toplumsal bir boyuta taşımalarıdır. Tüm bu grevler olurken işçilerin kazandığı hak ve ücret artırımları 12 Eylül darbesi sonrasında gözlerin işçilerin üzerine çekilmesine sebep olacaktır.

1963–1980 arası dönem Türkiye’de sendikal hakların kabul gördüğü, geniş kitleler tarafından kullanıldığı, ücretlerde ve yaşam koşullarında işçilerin lehine bir iyileşmenin olduğu yılları ifade etmektedir. 1980 yılında 2,5 milyon işçinin 1,5 milyonunun sendikalı olması 1961 Anayasası ve onun sağladığı sendikal haklarının başarısıdır (Soner, 1999: 361). Sendikalaşma oranının bu denli artmasında 15 yıl kadar geçen bir sürede sendikalara üye olma oranının % 60 artmış olması azımsanamayacak derecede önemlidir. Bu dönemin hareket için olumsuz yanı sendikaların çokluğu ve rekabetinin çok olmasıdır. Bu da sendikalaşmanın birleşememesine neden olmuştur. Ayrıca işçi hareketinin bir başarısı gibi değerlendirilen bu dönemde sendikal hakların uygulanmaya koyulması işverenlerden bir tepkisi olmadan sakin bir ortamda gelişmemiştir. Yasaların sendikal haklara getirdiği güvenceler, yaşam pratiğinde pek bir anlam taşımamıştır. Sendikal örgütlenebilirlik işyerlerinde toplu pazarlık masalarında kolayca gerçekleşmemiştir. Sık sık gidilen grevlerin de temel sebebi budur.

1960'lı yıllarda emek piyasalarına dair söylenebilecek başka önemli bir olguda hızlı gecekondulaşma, art değerin yaratılması ve işçileşme sürecinin birbirinin içine geçmiş olmasıdır. 1960'lı yıllarda üretim araçlarından yoksun kalarak kırdan kente göç eden ve işçileşmeye aday olan kesimin yaşamında kullanım değeri ağırlık teşkil etmektedir. Özellikle kente gelip gecekondulaşma sürecine katılan işçiler için kullanım değerinin öneminin artması bir nokta da yerli sermaye için artı değerin artması demektir (Tuna, 2005: 199).

1980 sonrası işçi hareketlerine, neo liberal politikaların işçi sınıfına etkileri bölümünde yer verilmiştir. Yansımalar ücret, gündelik yaşam ve hareket bağlamında bütünsel bir şekilde ele alınacağından bu bölümde ayrıca yer verilmemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 – 2000 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE UYGULANAN NEO-LİBERAL POLİTİKALARIN İŞÇİ SINIFINA ETKİLERİ

İşçi ve işveren ilişkileri ekonomi sistemin alt ürünü olduğu için, yeni bir ekonomi sistemine geçiş bu ilişkileri etkiler. Türkiye’de işçi ve işveren ilişkileri emek-sermaye çatışmaları bu temel durum etrafında biçimlenmiştir. İktisadi dönemlerdeki dalgalanmalara doğrudan emek piyasalarına yansımaktadır. Kapitalizmin 1970’li yıllarda girdiği ekonomik bunalım sonrasında sermayedar sınıfın refah devleti veya sosyal devlet olarak betimlenen olguya karşı tavrında önemli bir değişim yaşanmıştır. Uluslararası pazarın yeni liberal anlayış ile daha keskin bir hal alması, emek piyasaları açısından önemli bir yol ayrımını ifade eder. Yeni sistem ne yüksek işçi ücretlerine ne de uzun süreli iş bırakmalara imkan verecek durumda değildir. Emegın örgütlenmesi bağlamında esnekliğı savunan sistem temelde daha da katı bir hal almıştır. Günlük değişen taleplere cevap verebilmek ve hükümetleri aşabilen şirketler içinde pay alabilmek, hem pazar hem de işgücü piyasalarını daha hata kabul etmez bir boyuta taşımıştır. Tüm dünyada neo liberal politikaların yaygın hale gelmesi; esnek üretime geçiş, ücretlerin düşmesi, görelı yoksulluğun ve işsizliğin artmasına sebep olmuştur.

Çalışmanın temel sorusu da tüm bu dönüşümlerden Türkiye’deki emek piyasalarının nasıl etkilendiğı ve neo liberal politikaların 1980 sonrasında işçi sınıfına nicel ve nitel olarak ne gibi etkilerde bulunduğudur. Bu bölümde öncelikle 12 Eylül askeri darbesinin arkasından gelen yeni yasal düzenlemelerin, daha sonra neo liberal politikaların ücret ekseninde etkilerine en son olarak da işçilerin gündelik hayatlarına nasıl etkilediğine yer verilmiştir.

3.1 TÜRKİYE’DE 1980–2000 ARASINDA UYGULANAN NEO LİBERAL POLİTİKALARIN İŞÇİ SINIFINA YASALAR BAKIMINDAN ETKİLERİ

Türkiye’de 1970’lerin sonlarına doğru ihracata dönük bir politikaya geçilmesiyle birlikte ücretlerin ve taban fiyatlarının maliyet ögesi olarak önem kazanması, dış pazarlarda yerli sermayenin güçlenebilmesi için maliyetlerin düşürülmesi, işgücü ve hammadde fiyatlarının yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Gerekli olan yasal zemin ise 1980 darbesi sonrasında 1961 Anayasasının terk edilip 1982 anayasasının kabul edilmesi ile hazırlanmıştır. İki anayasa arasındaki

farklar, 1980 sonrasında Türkiye’de hakim olan neo liberal politikaların işçi sınıfından yasal olarak neler götürdüğünü ortaya koymak adına oldukça önemlidir.

1961 Anayasası Türkiye’de ilk defa memurlar dahil olmak üzere çalışanların sendika hakkını, ve işçilerin grev hakkını güvence altına almıştır. Bu anlamda 1961 Anayasası dar anlamda sendikal hareketlerle sınırlandırılmış işçi hareketini, sosyal bir hareket olma yönünde evirmiştir. Her ne kadar arkasında askeri çevrelerin ilerici özelemleri de olsa sağladığı yarar büyük olmuştur. 1982 Anayasası ise bütünüyle sendikal yasakların bildirgesi şeklindedir. Tüm bu yasaklar ise ayrıntılı bir düzenlemeyle sağlanmıştır (Işıklı, 1999: 368).

Türkiye’de 1980 Sonrası Neo Liberal Politikaların İşçi Sınıfına Etkileri için kaynak olarak 1982 Anayasası, Şehmus Güzel’in Türkiye’de İşçi Hareketi adlı eseri, 1981 yılında kabul edilen Sosyal Sigortalar Kanunu, 1983 Tarihli Sendikalar Kanunu, 1980 yılında kabul edilen Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt kanunu referans olarak kullanılmıştır.

3.1.1 Ücret Artışı Ve İşten Çıkarma Yasağı

Darbe sonrasında toplu sözleşme ve grev hakları alınmış, DİSK’in faaliyetleri durdurulmuş, MGK “sosyal barışı” gerçekleştirmek amacıyla ücretlere % 70’lik bir artış uygulamış ve işten çıkarılmaları durdurmuştur. Ücret artışı darbe sonrasında toplu sözleşmeleri durdurulan işçileri kapsamıştır. Ancak bu artışı her işyeri uygulamamıştır. (Güzel, 1996: 260). Ayrıca % 100’e varan enflasyon nedeniyle % 70’lik bir artış satın alma gücünü yükseltmemiş, işçilerin görece durumlarında bir rahatlama sağlamamıştır.

İşten çıkarılma yasağı ise işverenlerin “ekonomik zorluklar” ve “işçinin ağır kusuru” gerekçesini öne sürebilme hakları olduğundan dolayı uygulanamamıştır. 8 Şubat 1982 yılında Genelkurmay Başkanlığı’nın emriyle “iyi niyet ve genel ahlâk kurallarına uymayan işçilerin işten çıkarılmalarına izin verilmiştir. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu değiştirilerek sıkıyönetim komutanlıklarına kamu sektöründe işten çıkarmalara bizzat emir verme hakkı tanınmıştır. Böylece 1981 yılının ilk altı ayında KİT’lerden 15-20 bin işçi çıkarılmıştır. İşten çıkarma yasağı Ekim 1984 tarihinde tümüyle kaldırılmıştır (Güzel, 1996: 261).

3.1.2 Yüksek Hakem Kurulu (YHK), Zorunlu Tahkim, Ücretlerin Regülasyonu ve Denetimi

YHK, askeri rejimi işçi-işveren ilişkilerinde serbest toplu görüşmelerle toplu iş sözleşmeleri yapılması yerine getirdiği merkezi bir zorunlu tahkim kurumudur. Çalışma koşullarının saptanması, ücret artışlarında tek yetkili olarak görev yapmıştır. 1982 yılında 1.169.804 işçiyi kapsayan toplu akit yapmıştır. Bu sırada ücretler ciddi biçimde azalmıştır. 1980 yılında 102,1 olan gündelik ortalama ücret endeksi 1981 yılında 95,1, 1982 yılında 96,4 olmuştur. 1982 ve 1983 yıllarında belli iki puanlık düzelme göstermesine rağmen, 1960 yılındaki düzeyine ulaşamamıştır. İşçi ücretlerinin azalışı, işletme genel giderleri içindeki işçi ücretleri paylarının da azalmasına neden olmuştur. KİT'lerde genel giderler içindeki ücret payı 1927 yılında % 25 iken 1983 yılında % 15'e düşmüştür (Güzel, 1996: 262). Bu düşmenin başlıca nedeni ücret artışlarındaki sınırlama olmuştur. Azalma oranı sektörler arasında değişiklik göstermiştir

YHK, ücret konusu dışında çalışma koşullarıyla da ilgilenmiştir. YHK, siyasi nedenlerle suçlanmış kişilerin işe alınmamasına, otuz günden çok hapis yatan işçilerin işten atılmasına akitlerinde yer vermiştir. Bütün işletme ve işkollarında çalışma sürelerini haftalık 48 saat olarak belirlemiştir.

3.1.3 Sosyal Sigortalar Kanunundaki Değişiklikler

İşçilerin sosyal güvenliğini düzenleyen SSK, yürürlüğe girdiği 1965 yılından beri birçok değişikliğe uğramıştır. Mart 1981 tarihinde gerçekleştirilen değişiklik ise, işçilerin mali yükünü artırmış, birçok hakkını sınırlamıştır. Bu değişikliklerin çarpıcı olanları şöyle sıralanabilir:

a) Sigortalıların, daha önce 5 TL olan poliklinik muayene ücreti 20 TL.'ye çıkarılmıştır (m.15)

b) Ayakta yapılan tedavilerde daha önce yalnızca sigortalı ve emeklinin bakmakla yükümlü oldukları kişileri içeren ilaç bedellerinin % 20'sini ödeme yükümlülüğü sigortalı ve emekliyi de kapsayacaktır (m.1, 2/B ve 3)

c) Malullük aylığı için eskiye göre daha uzun prim ödeme ve sigortalı olma süreleri getirilmiştir (m.4/b)

d) İşçi ve işverenlerin prim oranları artırılmış (m.10), işçilerin % 12 yerine % 14, işverenlerin % 14 yerine % 18 oranında prim ödemeleri benimsenmiştir. Ancak işverenlerin bu artışı fiyatlar aracılığıyla tüketiciye yansıyabilmiştir. İşçiler için prim artışı gelir kaybına neden olmuştur

e) Asıl önemli değişiklik, yaşlılığa hak kazanma ve yaşlılık aylığı konusunda gerçekleştirilmiştir (m.6 ve 7.). Bu madde ile ilgili diğer bentler aşağıda verilmiştir:

- Yaşlılığa hak kazanmak için başlangıç yaşı 18 olarak alınmıştır. Böylece 18 yaşından önce prim ödenmiş on binlerce işçinin hizmet süreleri iptal edilmiştir
- Yaşlılık aylığı daha önce ortalama yıllık kazancın % 70'i üzerinden hesaplanırken, bu oran % 60'a ve yüzde 85 üst sınırı getirilmiştir.
- Emeklilerin aylığından yüzde 2 oranında "sağlık hizmetlerine katılma payı" adı ile yeni bir kesinti yapılması emeklilerin zaten yetersiz olan maaşlarını daha da azaltmıştır.

Bu değişikliklerin çoğu Sosyal Sigortalar Kurumu'na yeni gelir kaynakları yaratmak ve giderek azaltmak amacıyla yapılmıştır.

3.1.4 1983 Tarihli Sendikalar Kanunu ve Sendikacılığa Getirdiği Yasak ve Kısıtlamalar

a) Sendika Tanımı: Sendika, işçilerin çalışma ilişkilerinde ortak ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için kurdukları örgüttür. Böylesi bir tanım işçilerin sendikal faaliyetlerini, çalışma ilişkilerine indirgemektedir.

b) Yeni tüzel düzenleme, yeni bir sendikanın kurulmasını çok zor hatta imkânsız kılmıştır (m.3). Bu da işçi örgütlenmelerinin ve bir hareket olarak yayılmalarının önünde engel teşkil etmektedir. Madde 3'ün oluşturan bentler aşağı gösterilmiştir:

- İşyeri ve işletme sendikası kurulması yasaklanmış sadece işkolu düzeyinde sendika kurulması öngörülmüştür

- Sendika kurucusu olacak işçiler için 5. Maddeyle birçok koşul getirilmiştir. Aranacak koşullar :

1. Sendikanın kurulacağı işkolunda en az bir yıldır çalışıyor olmak
2. Kamu hizmetlerinden mahrum edilmemiş olmak
3. Siyasi ve ideolojik suç işlememiş olmak

- Sendikaların toplu sözleşme yapabilmesi için işletmelerdeki işçilerin yarısından bir fazlası işçiyi üye kaydetmesi yeterli sayılmamış, ilgili işkolunda çalışanların en az yüzde 10'unu da kapsaması istenmiştir. Yüzde 10'luk baraj sendikal faaliyetleri ciddi biçimde sınırlamıştır. Bu madde 1961 Anayasasından önemli bir farklılaşmayı ifade eder.
- Sendikaların kuruluşta uyacakları yöntemler, tüzüklerinde yer alacak ilkeler ve diğer işlemler en ince ayrıntısına kadar belirtilmiştir (m.9-19)

c) Sendika Organları ve Yöneticileri : Sendika organları ve yöneticileri ile ilgili kısımlar madde 7 ve onun bentleri ile düzenlenmiştir:

- Sendika yöneticisi olmak için o iş kolunda Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'na aykırı hareket etmeden 10 yıl çalışmış olmak
- Yöneticilerin kaç yıl yöneticilik yapabilecekleri yasayla belirlenmiştir.
- Siyasi parti yönetim organlarından herhangi birinde görev alan yöneticilerin sendikadaki görevlerinden hemen ayrılmaları gerekmektedir.
- Mahalli veya genel seçimlerde aday olan yöneticilerin görevleri adaylık süresince askıda kalır, seçilirse görevleri sona erer.

Bu sınırlamalarla bir yandan gençlerin, yönetici olması önlenmiş, öte yandan da siyasi partilerle ilişki kuranların sendikalardan ayrılmasını amaçlanmış, böylece işçi hareketinin siyasal düzlemden kopmasını sağlamıştır. Birçok Avrupa ülkesinde işçileri temsilen parti kurulurken, Türkiye'de özellikle 1980 Anayasası ile hareket depolitize edilmiştir.

d) Sendika Üyeliği: 21. madde üyelik konusunda 1963 tarihli Sendikalar Yasası'na kıyasla birçok sınırlama getirmiştir. Sendika üyeliğinin böylesine zorlaştırılması, işçi örgütlenmesini doğrudan etkileyebilecek en önemli girişimlerden biridir. Az sayıda işçinin sendikaya üye olması, işçi örgütlenmesini zayıflatacağından, sermaye-emek çatışması açısından işçiler adına bir gerilemeyi ifade eder:

- On altı yaşını doldurmuş olup da kanuna göre işçi sayılanlar üye olabilir.
- Öğrenciler sendika üyesi olamaz.
- Özel öğretim kurumlarında çalışan öğretmenlere üyelik yasaktır.
- İşçi üye kayıt fişini notere tasdik ettirmek zorundadır. Ayrıca sendika üyeliği kesinleşen işçi üye kayıt fişini on beş gün içinde işverene bildirmek zorundadır. Böylece işverenin durumdan hemen haberdar olması sağlanmıştır.
- Üyelik konusunda bir başka sorun sendika yönetimlerine üyelik başvurularının reddedilmesi yetkisinin tanınmasıdır. Buradaki amaç sendika içi muhalefet oluşmasını engellemektir (Güzel, 1996: 272).

e) Üyelikten istifa: İşçilerin istifa işlemi pahalı ve zor bir hale sokulmuştur. 25. madde uyarınca istifa etmek isteyen işçinin istifasını notere tasdik ettirmesi, noter harcını ödemesi ve istifasının geçerli sayılması için üç ay beklemesi gerekmektedir.

f) Aidatlar, Sendika Gelirindeki Sınırlamalar: Yeni düzenlemedeki 23 madde'ye göre "İşçi sendikasına işçinin ödeyeceği aylık üyelik tutarı bir günlük çıplak ücretini geçemez. Üyelik aidatı dışında üyelere başka bir aidat alınamaz." Üyelik aidatları sınırlanarak sendikaların kendi öz kaynaklarıyla güçlenmesi, mali olanaklara kavuşması önleyecektir.

g) Sendikal Faaliyetlerde Yasak ve Sınırlamalar : Madde 32, 37, 38 ve 39 sendikal faaliyetlerde yasak ve sınırlamaları düzenlemiştir:

- Sendikalar siyasi faaliyeti yapamazlar
- Ticaretle uğraşamazlar

- Kendi konu ve amaçları dışında toplantı yapamaz, gösteri yürüyüşü düzenleyemezler.

Böylece sendikal uğraşlar sadece toplu iş uyuşmazlıklarına ilişkin faaliyetlerle sınırlandırılmıştır, siyasetten tamamen arındırılmıştır.

h) Sendikaların Denetimi: sendikalar, “Devlet, sendika ve konfederasyonlar üzerinde idari ve mali denetim” yetkisine sahiptir maddesi (m.47) uyarınca yılda en az bir kez Maliye ve Çalışma Bakanlıklarınca denetlenecektir.

i) Sendikal Faaliyetlerin Durdurulması, Feshi ve kapatılması: Yeni hükümete bu konularda devlete geniş yetkiler verilmiştir. Yargı organlarının yanında Çalışma ve sosyal Güvenlik Bakanlığı’na da tanınan denetim sendikaların faaliyetlerini alıkoyabilecek niteliktedir.

Getirilen tüm bu yasak ve sınırlamalarla sendikaları, toplu pazarlık döngüsü içinde ücret sendikacılığı ile uğraşan bir alanla sınırlandırmıştır.

3.1.5 1983 Tarihli TİSGLK ve Grev Hakkında Getirdiği Kısıtlamalar

1980 darbesinden sonra yürürlüğe konulan kanunlarda Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt kanunu, grev hakkını düzenlerken, grev hakkına ciddi yasak ve sınırlamalar getirmiştir. Bu yasak ve sınırlamalar 1982 Anayasası’nda da yer almaktadır.

3.1.5.1 1982 Anayasası ve Grev Hakkı

Yeni Anayasa “Grev Hakkı ve Lokavt” başlıklı 54. maddesiyle greve ilişkin ilkeleri belirtmiştir. O kadar çok sınırlama getirmiştir ki, grev hakkının anayasal bakımdan tanınması özünü yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalınmıştır.

a) İşçiler grev hakkına ancak “Toplu İş Sözleşmesi’nin yapılması sırasında ve uyuşmazlık çıkması halinde sahiptirler.” Dolayısıyla bir TİS varken, işçilerin TİS uygulanmazsa dahi greve gitmeleri yani hak grevi yapmaları yasaktır. Toplu iş sözleşmesi süresi içinde grev yapılması artık söz konusu değildir. Oysaki 1963 tarihli

TİSGLK’de bu konuda tam aksine hak grevi yapılması olanağı öngörülmüştür (Güzel, 1996: 278).

b) Grev, iyi niyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz. 1983 yılında yürürlüğe sokulan 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile ilan edilmiş bir grevin, muğlak bir ifade kullanarak yasaklanması hakkını mahkemelere vermiştir.

c) Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikaların kasıtlı ve kusurlu hareketleri sonucu grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur. Bu madde cezanın şahsiliği ilkesi çelişmektedir.

d) Grev yasaklanabilir veya ertelenebilir. Bunda YHK söz sahibidir.

e) Siyasi amaçlı grev, dayanışma grevi, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme gibi grev türleri yasaklanmıştır.

f) Lokavt, Anayasa’da greve eşit bir biçimde yer almıştır.

3.1.5.2 1983 Tarihli TİSLK ve Grev Hakkı

a) Grev Hakkının Kapsamı: Anayasada tüm işçilere tanınan grev hakkının düzenlenişi sonucu sadece toplu iş sözleşmesi yetkisine sahip sendika ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla sendikasız işçiler ve dahası sendikalı olup sendikası toplu iş sözleşmesi yapmaya yetkisi olmayan işçiler grev hakkından yoksun bırakılmıştır. Ocak 1984 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın istatistiklerine göre Türkiye’de 2.317.016 işçinin 1.247.744’ü sendikalıdır. Ayrıca Sendikalar Kanunu’ndaki baraj sistemi yüzünden 155.437 işçi grev hakkından yoksun bırakılmıştır. 155.437 işçi grev hakkından yoksun bırakılmıştır. Barajı aşamayan işçi sayılı sendikasız işçi sayısına eklendiğinde işçilerin % 52,8’nin grev hakkını kullanmayacağı görülmektedir (Güzel, 1996: 280). İşçilerin yarısından fazlasının grev hakkından yoksun kalması, grevin sermaye için tehdit unsuru olması halini zayıflatmaktadır.

b) Grev Türlerindeki Yeni Düzenlemeler ve Yasalar (m.83): 1963 tarihli TİSGLK’da dolaylı ya da açık olarak yasaklanan bütün grev türleri, bu kez ismen ve açık biçimde yasaklanmış, sadece klasik grev yasal sayılmıştır.

c) Grev Hakkının Uygulamadaki Usul ve Yöntem Zorlukları: 1983 tarihli SK ve TİSGLK ile grev uygulamasının yasal sayılması için birçok yeni kural getirilmiştir:

- Greve ancak yeni bir toplu iş sözleşmesi hazırlığında çıkan uyuşmazlık halinde gidilebilir. Hak uyuşmazlığı halinde ancak yetkili iş mahkemesinde yorum ya da eda davası açılacaktır. Bu hükümler öyle bir biçimde düzenlenmiştir ki bazen hak uyuşmazlığı konu alan sorunun varlık nedeni ortadan kalktıktan sonra sonuçlanabilecektir.
- Grev kararı alınmadan önce yastada öngörülen barışçı yolların denenmiş olması zorunludur. Toplu görüşmeye başlayan tarafların 60 gün boyunca uzlaşmaya çalışmaları zorunludur. Uzlaşma sağlanamazsa zorunlu arabuluculuk söz konusu olur. Ve hâla uzlaşma sağlanamazsa sendikanın grev kararı alma safhasına geçilir (m.21).
- Grev kararı, uyuşmazlığın çözülemediğini belirten tutanağın tebliğinden itibaren altı işgünü geçmeden alınamaz.
- Alınan grev kararının 28. madde uyarınca karar tarihinden itibaren altı işgünü içinde karşı tarafa tebliğ edilmek üzere notere ve kararın bir örneği görevli makama tevdi edilmek zorundadır.
- Uyuşmazlığı barışçı yoldan çözemeyen sendika grev kararını zamanında tebliğ ve ilân ettikten sonra grevi hemen başlatamaz. 37. maddeye göre karşı tarafa tebliğinden itibaren altmış gün içinde ve karşı tarafa noter aracılığıyla altı işgünü önce bildirilecek şekilde uygulamaya konabilir. 1963 düzenlemesinde ise sendika grev kararını işverene tebliğ ettikten sonra bir yıl içinde en uygun zamanda başlatma olanağına sahipken, TİSGLK ile bu olanak 60 günle sınırlandırılmıştır.
- Grev oylaması istenmişse oylamanın grev lehinde sonuçlanması gerekir (m.35). 1963'te yasa, işyerinde çalışan işçilerin üçte birinin grev oylamasını istemesini şart koşmuşken, yeni yasa bu oranı dörtte birine indirmiştir. Böylece bir azınlık greve karşıysa grev oylaması isteyebilecektir.

- Grevin yapılabilmesi için ilgili işyerinin grevin yasaklandığı işyerlerinden olmaması veya grevin yasaklandığı işlerden biriyle uğraşmıyor olması koşuluna bağlıdır. Grevin yasaklandığı işkolları KİT'lerin ya da devlet işletmelerinin yoğun olduğu işkollarıdır. Kamu hizmetlerinde grev yasağı yüzde yüze yakındır. Oysa bu işkollarında sendikalaşma oranı oldukça yüksektir (Güzel, 1996: 286).
- İş Mahkemesinin Başlamış Bir Grevi Durdurma Yetkisi (m.51/3) : Grev iş niyet kurallarına aykırı tarzda, toplam zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde ise ya da grevi uygulayan sendikanın kapatılması veya faaliyetlerinin durdurulması halinde iş mahkemesi tarafından durdurulabilir.
- Hükümetin Erteleme Yetkisi: Grev hakkının sınırlandırılmasındaki bir başka nokta Bakanlar Kurulu'nun grev kararını ve grevi erteleyebilmesidir. 33. maddeye göre "genel sağlığı ve milli güvenliği bozucu nitelikteki grev 60 gün süreyle ertelenebilir. Bu süre 1963'te 80 gün idi. Ve bu süre içinde taraflar anlaşamayınca grev süre bitiminde yapılabilirdi. Oysa yeni düzenlemede süre kısaltılmış, ancak tarafların bu süre içinde uzlaşmaması durumunda sendikanın greve gitme hakkı da elinden alınmıştır
- Grevin Geçici Olarak Yasaklandığı Durumlar (m.31): Savaş halinde, genel ve kısmi seferberlik halinde, hayatı felce uğratan felâket hallerinde, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim hallerinde geçici olarak yasaklanabilir.
- Greve Katılamayacak İşçiler : 39 ve 40. maddelerinde "kanuni greve" katılamayacak işçi kadrosu konusu düzenlenmiştir.
- Grevde Geçen Süre İçinde Ücret Ödenmemesi: 42. maddeye göre grev dönemi için işverence ücret ve sosyal yardımlar ödenemez. Ücret alamayacak olan işçilerin greve gitme olasılığı azaltılmaktadır.

3.2 TÜRKİYE'DE 1980- 2000 ARASINDA UYGULANAN NEO LİBERAL POLİTİKALARIN İŞÇİ SINIFINA SENDİKAL ÖRGÜTLENME VE İŞÇİ HAREKETİ BAĞLAMINDA ETKİLERİ

1970'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'de işçi sınıfı nicel olarak hızla büyümektedir. 1948 yılında 325.463 olan işçi sayısı 1960 yılında 824.881'e, 1984 yılında 2.317.016'ya, 1991 yılında 3.563.527'e ulaşmıştır (Kamu-İş, 1999: 47). İşçilerin sayısı ve faal işgücü içindeki oranı artarken ekonomik ve demokratik sorunları da giderek büyümektedir.

Sendikacılık hareketi, 1963 yılı sonrası yasal güvenceler altında 1980'li yıllara gelene kadar nicel ve nitel olarak önemli bir gelişme göstermiştir. Ancak 1980 sonrasında sanayileşmenin hız kazanmasına karşın sendikal harekette tam tersi bir gelişme yaşanmıştır (Lordoğlu, 1994: 211).

1980 sonrası sendikal hareketlerin sekteye uğratan gelişmeler 12 Eylül 1980 darbesiyle başlamıştır. MGK, 7 numaralı bildirisiyle DİSK'in, MİSK'in ve Hak-İş'in faaliyetlerini durdurmuştur. Sendikalaşma oranı ise 1961 Anayasasını takip eden dönemin altına inmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 17 Şubat 1984 yılındaki Resmi Gazete tebliğinde toplam işçi sayısı 856,522 iken sendikalı işçi sayısı 477,279'dur. İşçilerin sadece % 55,7'si sendikal haklarından yararlanmaktadır.

12 Eylül'den hemen sonra siyasi partilerle birlikte sendikaların faaliyetlerinin durdurulması nedeniyle sendikalarda diğer baskı grupları gibi siyasi ve ekonomik karar süreçlerinin dışına itilmişler ve etkisiz duruma düşürülmüşlerdir. 1980 sonrası siyasi partilerin kurulup normal düzene geçiş aşamasına kadar geçen süre, işçiler açısından çok önemli bir ara dönem olarak yaşanmıştır. Bu süreçte ücretlerdeki reel gerilime % 50'lere kadar yükselmiştir. Gelir dağılımı önceki dönemlere göre daha da bozulmuştur (Yazıcı, 1996: 150).

1983 Kasım seçimlerinde iktidara gelen ANAP'ın işçiler ve sendika karşısındaki tavrı, 1980–1983 dönemi yönetimi ile özde aynı ancak biçimde bir ölçüde farklı olmuştur. Çünkü ANAP'ın iktidara gelmesi sonrasında bir sonraki seçimler için tabanı yayılabilmesi farklı kesimleri hoşnut etmesine bağlıdır. Bu sebepten ötürü iktidarı boyunca sendikalar ve işçilerle barışık olmaya çalışmış fakat neo liberal politikaların gerektirdiği bölüşüm ilişkileri için şart olan ücret politikaları ve yasal

düzenlemeleri de uygulamıştır. Sendikacılar hakkında davaların açılması, işyerlerindeki baskıların artması, denetim adı altında sendikal faaliyetlerin dolaylı olarak engellenmesi, sendikal harekete yönelik doğrudan müdahalelerdir. Kıdem tazminatlarından gelir vergisi kesilmesi, yaşlılık aylığı kazanabilmek için 5 bin gün prim ödeme zorunluluğunun 9 bin güne çıkarılması, kıdem tazminatı fonunun kurulması ve kamu kuruluşlarının ve kamuca üstlenilen hizmetlerin özelleştirilmesi gibi uygulamalar ise işçi ve sendikal hareketi etkileyen yasal ve nispeten dolaylı uygulamalardır.

Sendikalar 24 Ocak Kararları karşısında iki yola başvurmuşlardır. Bazı sendikalar hükümetin veya özel sektör işverenlerinin vermeyi kabul ettiği düzeyde toplu iş sözleşmesi imzalamışlardır. Fakat bu sendikalar işlerinde büyük huzursuzluklar yaşamış ve kendi işçileri tarafından eleştirilmişlerdir. Bazı sendikalar ise önerilen oranları kabul etmeyip uyuşmazlığa gitmiş, yapılan grevlere karşın istenilen zamlar alınamamıştır. 25 Ocak 1980 tarihinde Türkiye’de grevdeki işçi sayısı 6414 iken 1980 yılı haziran ayında grevdeki işçi 57109 olmuştur. Hükümet 275 sayılı TİSGLY’nın kendisine verdiği yetkiyi kullanarak 130809 işçinin grevlerini ertelemiştir. Diğer bir deyişle 200.000 işçi grev veya grev kararlarına karşın, ücretlerinin satın alma gücünü yükseltecek zam kararı alamamıştır (Koç, 1989: 28).

1980–1983 yılları arasında sendikalar işlemsizleştirilmiş ve işçilerin sendikalara olan güveni azalmıştır. Çünkü 24 Ocak istikrar programının uygulanmaya başlanması öncesinde kamu kesimi işyerlerinde işçilerden yalnızca aidat alınarak ve işçileri genellikle eylemlere sokmadan oldukça iyi haklar ve göreceli olarak yüksek maaşlar alınabilmiştir (Koç, 1989: 47). Özel sektörde ise ithal ikameci modelin sağladığı yüksek karlı ortamda göreceli olarak yüksek ücretlere karşı işverenlerin büyük bir direnişi olmamıştır. 24 Ocak Modeli ise bu yapıyı değiştirmiştir, program sonrası ortaya çıkan olumsuz tablodan sendikalar sorumlu tutulmuştur. 12 Eylül darbesinin yarattıkları sendikaların kendilerini savunmalarını engellemiş ve işçi hareketini sınırlandırmış, sendikalara olan güvensizliği arttırmıştır

1980’li yıllar çeşitli nedenlerle ortaya çıkan ücret kayıpları ve enflasyonun işçi kitlelerini sürüklediği geçim sıkıntısı, 1980’lerin sonlarına doğru grevlerin yoğunlaşmasına sebep vermiştir. Sendikaların belirli yasal düzenlemelerle işlev alanlarının sınırlandırılması ve ücretlerin giderek düşmesi kitle eylemlerini beraberinde

getirmiştir. 1980'lerin sonlarına doğru bahar eylemleri olarak nitelendirilen bu süreç, 1980'li yıllarla beraber işçi profiline de kendi içinde heterojen bir yapı kazandığını ortaya koymasından önemlidir. Siyasal görüş, mezhep, etnik kimlik gibi birçok özellik açısından farklılaşan işçiler, bazı eylemleri kapsamında 1980 öncesini aratmış, sendikaları da zor durumda bırakarak, ekonomik kayıplara tepkilerini militanlaşarak ortaya koymuşlardır.

17 Temmuz 1984 tarihinden itibaren hükümetle zirve görüşmeleri yapılmaya başlanmış fakat olumlu bir sonuç alınamamıştır. Hükümetin bu tavrı ve tabandaki işçinin artan sorunları, kitle eylemlerini zorunlu kılmıştır. 1984 yılında yeniden başlayan toplu pazarlık döneminin ilk yasal grevleri 2 Ekim 1984 günü Dok Gemi İş Sendikası tarafından İstanbul'da Desan Tersanesi ile Yıldırım Tersanesi'nde başlatılmıştır (Koç, 1989: 293).

1986 yılında hayat mücadelesinin zorlaşmasıyla grevler yaygınlaşmıştır. 1982 Anayasası ve 2822 sayılı yasaya rağmen grevlerin yaygınlaşma eğilimini gören ANAP iktidarı 4 Eylül 1986 tarihinde yürürlüğe giren "Grev ve Lokavtlarda Mülkiye Amirlerince Alınacak Tedbirlere Dair Tüzük" ile grevleri daha da zorlaştırmaya çalışmıştır (Bu karar 12.06.1987 tarihinde Danıştay İdari Dava Daireleri tarafından iptal edilmiştir).

1986 yılında grev-dışı eylem türleri gündeme gelmeye başlamıştır. İşçiler ve sendikalar, kısıtlı grev hakkını, meşru grev dışı eylem türleriyle tamamlamaya çalışmışlardır. 1986 yılının ikinci önemli gelişmesi ise değişik işyerleri, işkolları ve bölgelerdeki işçiler arasında dayanışma geleneğinin başlamış oluşudur. 1986 yılında gerçekleşen grev dışı eylemler sonucunda bu tür eylemlerin işçilerin kısıtlı grev hakkını daha etkili kıldığı yaşanarak öğrenilmiştir. Ayrıca bu eylemler nedeniyle işçiler önemli zararlara uğramamışlardır (Koç, 1994: 294). Böylece 1987 ve 1988 yıllarında yaygınlaşan ve meşrulaşan ve 1989 yılında da kitleselleşen ve gelenekselleşen grev dışı eylem türlerinin temellerinin 1980'lerin sonlarına doğru temellendirilerek geleneksel hale gelmesi, Türkiye'de işçi ve sendikal eylemler açısından önemlidir. Ayrıca Türk-İş 12 Eylül sonrasındaki ilk mitinglerini 1986 yılında yapmıştır. Hükümetin tavırlarını değiştirmemesi üzerine, Türk-İş Uluslararası Çalışma Örgütü'nde hükümeti eleştirmeye başlamıştır.

1987 yılında grevlerde ve grev dışı eylemlerde önemli bir artış olmuştur. Petrol İş Sendikası 1987 yılında 63 işyerinde 10 bine yakın işçinin katıldığı büyük grevler yapmıştır. Türk Metal Sendikası Seydişehir Alüminyum' da greve başlamıştır. Ayrıca Tez Koop İş Sendikası üyesi 1100 işçi de Migros'ta greve çıkmıştır. Tümtiş Sendikası üyesi 1100 işçi İstanbul'da Ambarlar' da, Deri-İş Sendikası 3500 işçi de 117 işyerinde greve çıkmıştır (Koç, 1994: 295). Bu grevlerle istenilenler tam anlamıyla alınamamış olsa da 1987 yılının Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketine asıl katkısı sınıfın kendi örgütlü gücüne olan güvenini tekrar kazanmaya başlamasında önemli bir adım olmasıdır.

1988 yılında grevler yoğun bir biçimde sürerken, grev dışı eylemler hızlı bir biçimde yayılmış ve yeni mücadele türleri gündeme gelmiştir. 1988 yılının en önemli grevi SEKA'da olmuştur. 1989 yılının ilk aylarında kamu kesiminde çalışan 600 bin işçi adına başlayacak toplu iş sözleşmesi görüşmelerine büyük önem vermiştir (Koç, 1996: 296). Grevci işçiler diğer işyerlerinin, işkollarının ve bölgelerin işçilerinden ve yöre esnafından giderek artan destek almışlardır. Dayanışma gelişmiş ve gelenekselleşmiştir. Maden-İş'in grevin yapıldığı bölgedeki işçileri, grevlerine dâhil ederek harekete toplumsal bir boyut kazandırmalarından sonra, dışarıdan tekrar destek alınarak hareketin toplumun diğer kesimlerine ulaşması yeni bir biçimdir.

1989 yılının ilk aylarında ve özellikle 26 Mart seçimlerinden sonra grev dışı meşru kitle eylemleri hızla yaygınlaşmış ve kitleleşmiştir. Eylemlerin önemli bir bölümü 1982 Anayasası'nın 54. maddesini ve 2822 sayılı yasayı aşmıştır; ancak mücadelenin haklılığı, meşruluğu, birlikteliği ve kitleliliği bu eylemlerin güvenlik kuvvetlerince önlenmesini engellemiştir. Hükümet bu eylemleri izlemek ve kabullenmek zorunda kalmıştır.

1989 yılının en önemli işçi hareketi ilkbahar işçi eylemleridir. Çünkü 1980 sonrasında ortaya çıkan ilk kitlesele eylem olmuştur ve Türkiye işçi tarihinde pek görülmeyen yeni eylem biçimlerini ortaya koymuştur. Kamu kesiminde çalışan 600 bin civarında işçinin toplu sözleşme görüşmelerinde anlaşma sağlanamaması ile başlayan yemek yememe, toplu viziteye çıkma, yalınayak protesto yürüyüşleri ve devlet büyüklerine toplu telgraf çekme gibi eylemler 1980 sonrası çalışma hayatına ilişkin gelişmeler açısından önemlidir. Diğer bir önemi ise bu eylemlerin siyasi bir istismara fırsat vermemiş olmasıdır (Koç, 1996: 153). Bahar eylemleri, gelecekte yapılacak

eylemlere model teşkil etmesi ve katılan işçi sayısı bakımından 1980 sonrasında yapılan en yığinsal hareket olması açısından anlamlıdır.

İlkbahar işçi eylemlerinin hemen ardından başlayan ve 135 gün süren Demir Çelik işçileri grevi ise neticeleri itibariyle 12 Eylül darbesi sonrasında çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Siyasi iktidar, askeri dönemin yasalarının getirdiği bütün hakları kullanmıştır. Grev ertelemesinin ardından, mahkeme kararıyla grevin durdurulması yoluna başvurmuştur. Ancak bu karar uygulanamamıştır. Çelik-İş Sendikası, Türk-İş' in belediyelerin, uluslararası sendikal örgütlerin, esnafın, basın ve muhalefet partilerinin gücünü ve desteğini harekete geçirmiştir. Türk-İş Başkanlar Kurulu 16 Ağustos 1989 günü olağanüstü olarak toplanarak Çelik-İş' in grevini destekleme kararı almıştır. Bu karar uyarınca 29 Ağustos günü Karabük'te bir miting düzenlenmiştir. 31 Ağustos günü İskenderun'da planlanan miting ise Kaymakamlık tarafından 45 gün ertelenmiştir (Koç, 1994: 299). Grev sonucunda başarılı olunmuştur. Grevin başarılı olmasının başka bir nedeni de tüccar, esnaf ve halkın greve destek vermeleridir. Bunun da sebebi yılın sadece altı ayını çalışarak geçiren maden işçilerin elde ettikleri gelirlerin tüm yöre haklı için gelir kaynağı olmasıdır. Elde ettikleri yüksek ücret zammının yanı sıra birlikte meşru kitle mücadelesi verenlerin kazanım sağlayabileceğini ortaya koyması açısından bu grev önemlidir.

1990'lı yılların başından itibaren yoğun grev dalgaları devam etmiştir. 1989–1993 yılları arasındaki dönem toplu pazarlık sonucunda işçilerin kazanımlar elde ettikleri yıllardır. 1990 sonrasında verimliliğin ücretlerin gerisinde artışıyla birleşmesi sonucunda işverenler, sendikalı işçileri işten çıkarma, kısmi zamanlı çalışmayı teşvik etme, işverenin işin bir kısmını alt işverenlere vererek daha az istihdam sağlama yoluna gitmiştir (Altan, 2005: 50).

1990'lı yıllar post fordizminin tüm dünyada daha etkin hale gelmesiyle beraber mevcut iş yasalarının, teknolojik gelişmelere bağlı olarak gelişen esnekliğe cevap veremediğinin işverenlerce tartışmaya başlandığı yılları ifade eder. Akkaya'ya göre bu dönem, Avrupa birliğine girmek istenilen ancak çalışma mevzuatını, AB normlarına göre düzenlenmesinin o dönem Türkiye koşullarına uygun olmadığını düşünüldüğü bir zaman aralığıdır. Arka planda bu çatışmalar olurken ön planda yarı zamanlı çalışma, geçici süreli veya sözleşmeli çalışma, çalışma saatlerinin ekonomik faaliyetlerinin durumuna göre esnekleştirilmesi, çalışan saate göre ücret ödenmesi gibi

konular tartışılmakta, işverenler tarafından talep edilmekteydi (Akaya, 1999: 58). Bu talepler 2002 yılında yürürlüğe girmiş olan 4857 sayılı yeni İş Kanunu ile cevap verilmiştir ancak çalışmanın konusu 1980–2000 yılları arasındaki dönemle sınırlandırıldığından bu yasaya girilmemiştir.

3.3 TÜRKİYE’DE 1980- 2000 ARASINDA UYGULANAN NEO LİBERAL POLİTİKALARIN İŞÇİ SINIFINA ÜCRETLERİN GELİŞİMİ BAKIMINDAN ETKİLERİ

1980’li yıllarda neo liberalizm, tüm dünyada sermaye aleyhine bir süreç olarak işlemiş, devletin bölüşüm süreçlerine yaptığı bilinçli müdahaleler sonucunda gelir dağılımında emekçi sınıflar aleyhinde değişimler meydana gelmiştir. Daha önceki bölümlerde neo liberal politikaların dünyada gelir dağılımı, yoksulluk ve işsizlik bakımından yarattığı sonuçlara nitel ve nicel olarak yer verildiğinden bu bölümde özellikle Türkiye’de işçi ücretlerinin bu politikalardan nasıl etkilendiği üzerine odaklanılmıştır. Ücretler 1976-1978 yılları arasında bir zirve noktasına çıktıktan sonra 1980’li yıllarda görece ve mutlak anlamda belirgin bir biçimde gerilemiştir. Sermaye sahipleri tarafından bakıldığında, 1980’li “liberal yıllar” devlet politikaları aracılığıyla sermaye lehine maliyetlerin düşürüldüğü ve bu nedenle sermaye için “yüksek karlı” olan yıllardır.

İthal ikameci politikaların uygulandığı 1963–1979 yıllarında özel imalat sanayiinde kar oranları ortalaması %26,5’ten, “liberal dış ticaret politikalarının egemen olduğu 1980–1988 döneminde %34,3’e yükselmiştir. 1980’li yıllarda Türkiye burjuvazisi, “Türkiye’yi düşük ücretli bir ekonomiye dönüştürerek dünya kapitalist sistemi ile bu konumda bütünleşmeye dönük bir strateji izlemiştir. Bu dönüşümün bir yandan sanayi ürünleri ihracatında büyük bir sıçramaya yol açması; öte yandan da ucuz işgücünün Türkiye’nin yabancı sermaye açısından çekiciliğini artıracığı umulmuştur. 1980’li yıllarda TL’nin dış değerindeki reel aşınma yani Doların Türkiye’deki enflasyondan daha yüksek bir tempoda pahalılaşması reel ücretlerdeki gerilemenin üstüne eklenmiş, böylece yabancı sermaye açısından Türkiye’de işgücünün ucuzlaşmasının etkileri güçlenmiştir. Farklı bir ifadeyle 1980’li yıllarda ülkede ücretlerin dolar cinsinden ucuzlaşması için hem reel ücretler düşürülmüş hem de enflasyonu aşan ölçüde devalüasyonlara gidilmiştir (Boratav, 1999: 40). İthal ikameci dönemin görece olarak her kesimi içine alan ilerleme ve kalkınma mantığı 1980

sonrasında neo liberal politikalarla terk edilmiştir. Bunun sonucunda da gelir dağılımı sermaye ve yerli burjuvazisinin kazanımı yönünde bozulmuştur. Ücretlilerin görelî durumu ise hem ücretlerin aşağı çekilmesi hem de yüksek enflasyondan dolayı giderek bozulmuş alım gücü zayıflamıştır.

Türkiye'deki ücret düzeyleri, farklı ülkelerdeki ücret düzeyleri ile karşılaştırıldığında, Türkiye'deki ücretlerin 1979 yılından itibaren sürekli düştüğü ve diğer ülkedeki ücret düzeylerinin altında olduğu görülebilecektir. Türkiye'deki ücret düzeylerinin diğer ülkelerdeki ücret düzeylerinin altında oluşu Union Bank of Swizerland tarafından yapılan ve farklı kentlerin ücret düzeylerinin karşılaştırıldığı araştırmada ortaya çıkmaktadır (Koç, 1989: 13). İngiltere, Fransa, Almanya, Amerika ve Japonya gibi metropol konumundaki ülkeler ve bunların başkentlerinde ücretler 1970–1985 yılları arasında katlanarak artarken, yapısal uyum paketleri ile ücretlerin düzenlendiği Türkiye'de bu ülkelerin oldukça gerisinde kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında kapitalistleşme ve neo liberal politikalar ücret ekseninde merkez ve çevre ülkelerde aynı işlemediği, merkez konumdaki ülkelerde ücretlerin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 3.1. Farklı Ülkelerin Kentlerinde Ücret Düzeyleri Karşılaştırmaları

Görelî ücret düzeyi	1970	1979	1985
İstanbul	100	100	100
Atina	145	200	278
Londra	205	255	389
Milano	284	262	311
Madrid	300	272	600
Oslo	282	276	789
Tokyo	161	300	422
Paris	266	303	500
Kopenhag	363	321	500
Stokholm	366	334	444
Viyana	263	345	422
Brüksel	279	348	467
Düsseldorf	311	366	478
Amsterdam	376	410	456
Zürih	353	428	756
New York	416	462	----

Kaynak: Boratav, K.(1995).1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yayınevi, İstanbul

1980’li yıllar boyunca ücretlerdeki gerilemeler sadece işçi sınıfı aleyhine değil tüm ücretleri kapsayacak şekilde gerileme göstermiştir. Farklı meslek gruplarının 1980–1987 arasındaki ücret dağılımına bakıldığında tüm grupların görelî olarak durumlarının bozulduğu görülmektedir. Ücretlerdeki gerileme emeklilik ikramiyelerine ve kıdem tazminatlarına da yansımıştır. Tabloda en belirgin gerileme, işçi ücretlerinde, memur emeklilik ikramiyesinde ve işçi kıdem tazminatındadır. Demiryolu işçisinin geçen 7 yıl içinde alım gücü, % 40 oranında gerilemiştir. Petrol işçisinin alım gücü ise % 35 oranında gerilemiştir. Memurların emeklilik ikramiyesinin % 60 oranında azalması, çarpıcıdır. Kamu maliyetlerinde önemli bir yük olan emekli ikramiyelerinde yapısal uyum politikaları kapsamında kırpmaya gidilmiştir. Ancak bu durum devletin sosyal devlet rolünü önemli derecede zedelemektedir.

Tablo 3.2. Bazı İşçi, Memur ve Emeklilerin Ücret, Maaş, Kıdem Tazminatı ve Emeklilik İkramiyelerinin Gelişimi (1980–1987)

	Cari Ücret/ MaaşTL		Reel Ücret		Ücret/ Dolar		Ücret/ Altın	
	Oca.80	Oca.87	Oca.80	Oca.87	Oca.80	Oca.87	Oca.80	Oca.87
Öğretmen	11100	94400	100	89	236	125	12,3	6,9
Polis	14800	146600	100	95	314	194	16,4	14,4
Vergi kontrol memuru	9300	140600	100	145	197	186	10,3	13,9
Teknik memur 5. derece	8700	69500	100	76	187	92	9,7	6,8
Emekli memur 5. derece	11100	51300	100	44	235	68	12,3	5,1
Demiryolu işçisi 10 yıllık	11300	69900	100	59	239	92	12,5	6,9
Petrol işçisi ortalama	22000	15000	100	65	467	198	24,4	14,8
Memur emeklilik ikramiyesi	424400	1831500	100	41	9010	2423	471,6	180,6
İşçi kıdem tazminatı	227000	1866000	100	64	5851	2469	307,8	183,8

Kaynak: Öğretmen, vergi kontrol memuru ve polis için cari maaş verileri, Başbakanlık açıklamasından alınmıştır. Bkz. Cumhuriyet 25 Şubat 1987, Diğer cari maaş verileri ile ilgili sendikalardan ve kuruluşlardan öğrenilmiştir. Reel ücret, maaş serisi hazırlanırken Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı İstanbul Geçinme Endeksinin Ocak 1980 ve Ocak 1987 rakamları kullanılmıştır. Dolar değeri için 1980 ve 1987 başındaki resmi döviz kuru kullanılmıştır. Altın değeri ise 24 ayar külçe altının 1980 ve 1987 başındaki TL/gram değerleri esas alınarak hesaplanmış ve gram olarak ifade edilmiştir (aktaran Ulugal, 1987: 259).

Türkiye’de 1980-2000 yılları arasında uygulanan neo liberal politikaların işçi ücretlerine yansımaları en objektif şekilde, asgari ücretlerin değerlendirilmesi ile yapılabilecektir. Star, asgari ücreti, ücretlilerin milli gelirden düşen payını yükseltmeyi ve onları insanlık onuru ile bağdaşan ve asgari geçim şartlarını karşılayacak düzeye kavuşturabilecek devlet tarafından düzenlenen sosyal politikalar olarak tanımlamaktadır (Star, 1981: 547). Amaç düşük gelirli işçi gruplarına, adaletin sağlanabilmesi açısından temel bir eşğin konmasıdır.

Asgari ücret uygulamaları daha çok kalkınmakta olan ülkelerde uygulanmaktadır. Kalkınmakta olan ülkelerde düşük hayat seviyesi, makul minimum hayat standartlarının devlet ya da dışardan bir elle düzenlenmesini zorunlu kılar. IMF ve Dünya Bankası geliştirmekte olan ülkelerin yapısal olan bu boşluğundan yararlanarak

yapısal uyum programları hazırlar ve bu paketler içinde asgari ücret düzenlemelerine yer verirler.

Türkiye, gelişmekte olan ülkelerin birçok özelliğini taşıdığı için ücretlerin ortalaması düşüktür. Toplam işgücü arzı işgücü talebinden fazla olduğundan ve bu arzın büyük bir bölümü vasıfsız işgücü olduğundan dolayı, asgari ücret belirlenmesi büyük önem taşımaktadır (Esen, 1999: 63). Asgari ücretler ise tek başına tam anlamıyla zihinlerde bir şey ifade etmemektedir. Yoksulluk sınırları ile karşılaştırılmaları işçilerin alım gücünü ve yaşam standardını ortaya koyması açısından anlamlıdır. Türkiye’de yoksulluk sınırı araştırmaları 1988 yılından itibaren düzenli olarak her yılın her ayı için yapılmıştır. 1988 öncesinde ise Ocak 1980, Ocak 1983, Ocak 1984, Ocak 1987 tarihlerinde yoksulluk sınırı tespiti yapılmıştır.

Tablo 3.3. 1980–1987 Yılları Arasındaki Asgari Ücret ve Yoksulluk Sınırları Karşılaştırmaları

Yıllar	Aylık Asgari Ücret TL	Yoksulluk Sınırı TL
1980	5400	7877
1983	16200	20705
1984	24250	29609
1987	74250	86028

Kaynak :Aylık Asgari Ücret Verileri Türk Çalışma Hayatı ve Ekonomisi İle İlgili Tablolar, Ankara, 1989, Kamu-İş Yayınları’ndan alınmıştır. Yoksulluk Sınırları Türk-İş Araştırma Merkezi’nden alınmıştır.

Yoksulluk sınırı bir anlamda asgari geçinme düzeyinin maliyetidir. Gıda yanı sıra yapılması gereken kira, ulaşım, yakacak, giyim, eğitim, kültür gibi temel gereksinimler doğrultusunda dört kişilik bir ailenin zorunlu giderler için yapması gereken aylık harcama tutarıdır. Gıda harcaması dört kişilik bir ailenin sağlıklı ve dengeli beslenebilmesi için bir ayda yapması gereken asgari harcama tutarıdır. Bir işçinin ailesi ile birlikte fizyolojik ihtiyaçları ile tutarlı, yeterli ve dengeli beslenmesini sağlamak için gerekli olan kalori sayısı ve bunu karşılayacak besinlerin cins ve miktarı esas alınarak, çalışanların yoğun olarak alışveriş yaptıkları yerlerden fiyatlar derlenmekte ve yapılması gereken asgari düzeyde gıda harcamasına ulaşılmaktadır (Bağdadıoğlu, 2002: 43-44).

Tablo 3.4. 1988 Sonrasında Asgari Ücret ve Yoksulluk Sınırları Karşılaştırmaları

Yıllar	Ortalama Net Asgari Ücret		Ortalama Yoksulluk Sınırı	
	TL/ay	\$/ay	TL/ay	\$/ay
1988	66235	44	530000	348
1989	107245	48	868000	391
1990	194591	72	1494000	551
1991	364978	87	2487000	393
1992	676881	98	4338000	642
1993	1189769	107	7127000	643
1994	2062100	69	15177000	507
1995	3738664	81	31004000	673
1996	7966767	97	57433000	700
1997	16222516	106	106996000	699
1998	28473718	108	202467000	770
1999	63125955	149	310065000	733
2000	83736900	133	459326000	732
2001	102508703	83	691105000	560
2002	173907737	122	977662000	685

Yoksulluk Sınırı ve Asgari Ücret

- (1) Yoksulluk sınırı, Türk-İş Gıda Harcaması esas alınarak hesaplanmıştır. 1996 yılından sonra yeni gıda harcaması serisi kullanılmıştır. 2002 yılı Temmuz ayı itibarıyla yıllık ortalamadır.
- (2) ABD Dolarına çevirirken Merkez Bankası yıl ortalaması efektif satış kuruna göre hesaplama yapılmıştır, 2002 yılı Temmuz ayı itibarıyla
- (3) Ortalama net asgari ücret, yürürlük tarihi esas alınarak ağırlıklı olarak hesaplanmıştır.

Kaynak: Enis Bağdadıoğlu, Türk-İş Gıda Harcaması, Ankara, Türk-İş Yayını, 2002.

Tablolardan da anlaşılacağı üzere 1979 sonrasında ücretlerdeki gerileme, asgari ücretin yoksulluk sınırının her yıl altında kalmasını sağlamıştır. Yani Türkiye’de asgari ücretle geçinmeye çalışanlar, asgari geçinme düzeyinin maliyetini karşılayamamakta, işçiler temel ihtiyaçlardan mahrum kalmakta, asgari yaşam seviyesini dahi tutturamamaktadırlar. 1980’li yılların mirası bu anlamda 2000’li yıllara taşınmıştır. Tabloda çarpıcı olan araştırmanın temel deseni olan 1980 yıllar sonrası takip eden dönemde yoksulluk sınırı ve asgari ücret arasındaki farkların giderek büyüdüğüdür. 1980 yılında, yoksulluk sınırı asgari ücretin 1,5 katıyken, 2000 yılına gelindiğinde yoksulluk sınırı asgari ücretin yaklaşık 5,5 katıdır. Asgari ücret ve

yoksulluk sınırı arasındaki farkın giderek açılması işçilerin alım gücünü ne şekilde düşürdüğü sorusunu akıllara getirmektedir.

Tablo 3.5. İşçinin Pazardaki Alım Gücü Nasıl Düşmüştür

İşçinin pazardaki alım gücü nasıl düşmüştür?							
Meslek (10yıl)	Yıl	Maaş (TL)	Ekmek	Et (kg)	Toz şeker (kg)	B.Peynir (kg)	Yumurta (adet)
Maden işçisi	1980	25848	4308	110	1436	167	4308
	1987	165000	2062	61	550	86	3300
Devlet Demiryolları işçisi	1980	12724	2120	54	706	82	2120
	1987	76149	952	28	254	40	1523
Petrol işçisi	1980	17605	2934	75	978	113	2934
	1987	103080	1288	38	343	54	2061

Kaynak: Necati Doğru, Milliyet Gazetesi, 3 Şubat 1987

Maden işçileri, devlet demiryolu işçileri, petrol işçileri üzerine yapılmış olan bu anket 1980’li yıllar boyunca işçinin alım gücünün yarı yarıya düştüğünü göstermektedir. Yani geçen zaman içinde işçi sınıfı, et, ekmek, yumurta gibi temel besin gıdalarının daha önce aldığı miktarının sadece yarısını alabilir hale gelmiştir. İnsanların temel beslenme ihtiyaçlarında değişme olamayacağından, 1980’li yıllar boyunca işçi ücretlerinde gerilemeye bağlı olarak işçi sınıfının beslenmesinde zorunlu bir kısıtlamanın olduğu ya da alınan ücretlerin işçi ailelerinin yetersiz beslenmesine sebep olduğu söylenebilir.

1980’lerin neo liberal politikalarının gerek ücret gerekse alım gücü bakımından yansımaları 2000’li yıllara taşınacağından, tüm bu gelişmeler karşısında Türkiye’de yaşayanların yaşamlarından ne denli memnun oldukları incelenme gereği duyulmuştur. 2005 yılında TÜİK’in yapmış olduğu yaşam memnuniyeti anketinin bu konuda geri bildirim sağlayabileceği düşünüldüğünden anket sonuçlarına bu kısımda yer verilmiştir. Daha önceki yıllarda Türkiye’de böylesi bir çalışma yapılmadığından ancak yaşam memnuniyeti açısından ancak bu araştırmaya yer verilebilmiştir. 2000 sonrasının, 1980 ve 2000 yılları arasında geçen zamanın ve iktisat politikalarının bir yansıması olabileceği varsayımından yola çıkılmıştır. Araştırmanın sonucu Türkiye’nin % 30’unun hane halkı ihtiyaçlarını karşılarken zorlandığını ortaya koymaktadır. Ankete katılanların dörtte biri ise ailesinin ihtiyaçlarını çok zor karşıladığını belirtmiştir. Özellikle asgari ücret ve altında geliri olan grup içinde hane

halkı ihtiyaçlarını kolay sağladığını belirtenlerin oranı % 0,8'dir. Geliri 1,581 üstünde olanların % 73'ü yaşamlarından mutlu olduğunu belirtirken, asgari ücret alanlarda bu oran %41,6'ya düşmektedir. Görülmektedir ki ücretlere bağlı olarak alım gücü düştükçe ve kişilerin mutlu olma halleri de azalmaktadır. Geçim derdi temel problem haline gelmektedir.

Bu bölümde ücretlere ve yoksulluk sınırlarına dair verilmiş olan tüm veriler 1980 sonrasında işçi ücretlerinin reel olarak düştüğünü, bu düşünün özellikle 1980'lerin sonuna doğru daha belirgin hale geldiğini ortaya koymaktadır. Asgari geçim şartlarını karşılayacak düzeye kavuşturabilmek amacıyla devlet tarafından düzenlenen sosyal politikalardan biri olan asgari ücret uygulamaları işçilerin yoksulluk sınırının altına düşmelerini engelleyememiştir. Asgari ücret ve yoksulluk sınırı arasındaki fark ise 1980 sonrası artarak büyümüş, asgari ücret alanların yaşamlarından memnun olma derecelerini düşürmüştür.

3.4 TÜRKİYE'DE 1980- 2000 ARASINDA UYGULANAN NEO LİBERAL POLİTİKALARIN İŞÇİ SINIFININ SOSYAL YAŞAMINA ETKİLERİ

1980 sonrasında kapitalist üretim sürecinin ve neo liberal politikaların Türkiye'de hâkim konuma gelmesiyle birlikte emeğin niteliği ve işgücü örgütlenmeleri yapısal bir değişime uğramıştır. İşçi sınıfı salt üretim ilişkileri içindeki konumuna bakılarak tanımlanabilecek bir kavram olmaktan çıkmıştır. İşçi sınıfının kimliğinin belirlenmesinde tüketim kalıpları, eğitim durumu, kentlilik ve köylülük durumu, yaşanılan konut tipi gibi birçok öge belirleyici olmaya başlamıştır.

Türkiye'de işçi sınıfının demografik yapısına dair yapılacak ilk çözümleme kırsal alandaki mülksüzleşme sonucunda özellikle ithal ikameci kalkınma politikalarının etkin olduğu dönemde kente göç etmiş ve kentlerde oluşturduğu mahallerde kendi yaşam alanını yaratmış kitleler olduğudur. Türkiye'de mülksüzleşme sonucunda kente göç etmiş kişilerin istihdam edilmesi sorunu doğmuştur. İlk sanayileşme hamlelerinin olduğu 1960'lı yıllarda göç eden işgücünün kentlerde emilmesi kolay olmuştur. Ancak 1980 sonrası neo liberalizmin etkisiyle yatırımın hizmet gibi sektörleri kayması istihdamın yapısını değiştirmiştir. Özellikle popülizmin doruk noktalarına çıktığı bu yıllarda sürekli tüketimin teşvik edilmesi işçi sınıfının kimliğinin değişmesini sağlamış, belli bir dönem ücret artışları ile görelî durumu düzeltilen işçiler tüketime yönelmiştir.

İşçilerin köyle tam bağlarının kopmamış olması ve köylerinden gelen maddi ve manevi destek sayesinde orta sınıfın tüketim kalıplarına sahip olmaya başlaması, geleneksel işçi imajında çözümlere sebep olmuş, Türkiye’de gerçekten işçi sınıfı var mı tartışmalarını gündeme taşımıştır. Tablo, istihdam yapısının değiştiğini ortaya koymaktadır. 1988–1999 yılları arasında düzensiz ücretlilerin artması kentlerdeki marjinal sektörün genişlemesiyle, işverenlerin oranlarının yükselmesi ise neo liberal politikaların sermayeye verdiği desteklerin başarıya ulaştığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 3.6. İşteki konumuna göre istihdam göstergeleri (1988–1999) (%)

	1988	1999
Düzenli ücretli	32,5	34,6
Düzensiz ücretli	7,4	9,4
İşveren	3,4	5,0
Kendi hesabına çalışan	24,8	23,6
Ücretli aile işçisi	31,9	27,4

Kaynak: Geniş, A (2006) İşçi Sınıfının Kısıyında Küçük Sanayi İşçileri Üzerine Bir İnceleme, Dipnot Yayınları, Ankara

İşgücü piyasalarına dair bir diğer gelişmede kayıt dışı istihdamın giderek yaygın hale gelmesidir. DİE’nin 2001 verilerine göre 2,5 milyon ücretli kayıt dışı istihdam edilmektedir. Kayıt dışı istihdamın artmasında taşeronluk ve eve iş verme mekanizmalarının yaygınlık kazanmasının etkisi büyüktür. Bu tür mekanizmalarda aile veya çocuk emeği kullanımı yaygındır ve parça başına, iş ritmine bağlı olarak haftalık ya da aylık olarak ücret alınmaktadır. Taşeronluk ve eve iş verme sistemi daha çok metal, tekstil, otomotiv ve mobilya sektörlerindedir. Türkiye’de sanayi sektöründeki firmaların % 40’ı taşeronla iş verdiklerini belirtmiştir. (Geniş, 2006: 40). Türkiye’deki taşeronluk ve eve iş verme sisteminin yaygınlık kazanması, dünyada post fordist dönemle birlikte üretimin esnekleşmesi ve taşeronlaşma oranlarını artması çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Neo liberal politikaların karı maksimize etme arzu sonucunda maliyetlerden kısmak için ucuz işgücüne ihtiyaç duyulmuştur. Türkiye’de ucuz işgücü eve iş verme mekanizması, kentlere göç etmiş, çoğu ilkökul mezunu kadın

üzerinden sağlanmaktadır. Eşinin çalışmasına izin vermemesi ya da donanım olarak bir işte çalışamayacak konumda olan bu kadınlar taşeron firmaların gözdesi haline gelmektedir. Ancak taşeronlaşma ve eve iş verme istihdam yaratıyor gibi görünse de emeği, örgütsüz, düşük ücretli, sigortasız bir boyuta taşımaktadır.

Türkiye’de asgari ücretin 1980 sonrası sürekli olarak yoksulluk sınırının altında kalması işçilerin ve ailelerin hayatlarına doğrudan etkide bulunmaktadır. İşçilerin eğitim durumları, konut tipleri, boş zaman faaliyetleri gibi birçok öge alınan ücretle doğru orantılı bir şekilde gelişmektedir. Örneğin elde ettiği gelirin sınırlı olması sonucunda yeterli eğitimi alamayıp, vasıfsız işçi konumuna düşen işçiler vasıfsız olduklarından dolayı az ücret alıp aynı döngüye dâhil olmaktadır. 1990 nüfus sayımına göre Türkiye’de istihdam edilen erkek işgücünün % 76,52’si, kadın işgücünün % 86,66’sı okuryazar olmayan, okuryazar ama okul bitirmemiş ve lise altı okul mezunudur. 1994 yılında istihdam edilen işgücünün % 37,6’sı okuryazar değildir. %56,7’si lise altında eğitim almıştır. 1999 yılına gelindiğinde istihdam edilenlerin eğitim durumlarında okuryazar olmayanların oranı % 32’e düşmüştür. 1994 yılında istihdam içinde üniversiteli olanların oranı % 5,9’dan % 6,8’e yükselmiştir. Türkiye’de işgücüne aktif olarak katılanların eğitim durumunun bu veriler çerçevesinde nispeten düşük olduğu söylenebilir. Genel istihdam yapısı içinde işçilerin eğitim durumunun ne yönde olduğu yönünde yapılmış birkaç araştırma vardır. Bunlardan bir tanesi Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı’nın 1998 yılında yapmış olduğu “Mesleklere göre Aile Araştırması: İşçi Ailesi “ adlı çalışmasıdır. Bu çalışmaya göre araştırmanın örneklemini oluşturan işçilerin % 0,57’si okuryazar, % 29,14 ilkokul, % 16,79’su ortaokul, % 26,14 ise lise, % 24,14’ü ise meslek lisesi mezunudur. Aynı çalışmada işçilerin kendi eğitim seviyelerine paralellik gösterecek şekilde % 60’a yakının ilkokul mezunu eşe sahip olduğu görülmektedir. İşçilere babalarının meslekleri sorulduğunda % 34’ü çiftçi, % 29’u işçi cevabını vermiştir Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1998: 24). Bu soru işçilerin nasıl bir orijinden geldiklerini ortaya koymaktadır. Kalanlar ise ağırlıklı olarak esnaf, serbest çalışan olduğunu söylemiştir. Türkiye’de sanayileşme sürecinde köyden kente göçlerin var olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu açıdan işçilerin toplumsal kökenlerinin tarımsal olması normaldir. İlginç olan nokta işçilerin babalarında esnaf ve serbest çalışanların oranının yüksek olmasıdır. Bu veri, sanayileşmeyle birlikte nüfusun büyük bir bölümünün işçileşme sürecine girdiği şeklinde yorumlanabilir.

Türkiye’de tarım dışı işçi sınıfının ve hatta sanayi işçilerinin henüz tam kentleşmiş oldukları söylenemeyeceği gibi köylü özelliklerinin bütünüyle de ağır bastığı söylenemez. Bunun nedeni kırsal bağların devam etmesinden ziyade kentsel geçmişin yakınlığı ve Türkiye’deki henüz kent kültürünün çok yeni olması ve giderek tüketim kalıplarının heterojen yapılar kazanması ile açıklanabilir. Öyle ki aynı mahallenin bir kanadında çok zenginler diğer kanadında gelir durumu düşük aileler yaşayabilmektedir. Küçük üreticilik ve ticaret, marjinal uğraşlar ve işçilik arasında geçişler oldukça sık olduğundan işçilerin kentli ya da köylü olduğunu iddia edebilmek, kent ve kentlilik tanımlarının yapılmasının zaten güç olduğu Türkiye toplumsal yapısında, daha da zor hale gelmektedir.

1980’li yıllarda uygulanmış olan iktisat politikalarının işçi sınıfına gündelik hayatlarına nasıl yansdığına ilişkin anlaşılması için işçi sınıfının tüketim kalıpları ve hayat tarzlarına ilişkin bazı bulgulara bakılmıştır.

İşçi ailelerinin konut koşulları değerlendirildiğinde, farklı kaynaklara ve farklı işçi gruplarına göre Türkiye’de işçi ailelerinin %42’si ile %68’i arasındaki bir bölümü oturdukları konutun sahibidirler. Kentli işçi tipik olarak gecekondulu bir konutta oturmakta; apartman türü konut daha nadir gözlenmektedir; kaloriferli ısıtma ise işçi ailelerinin sadece %1-%8’i arasında değişen bir bölümü için söz konusu olabilmektedir (Erdoğan, 1987 akt. Boratav, 1999: 109) Bu durum özellikle 1990 sonrasında değişmiştir. Konut mülkiyeti Türkiye’deki işçiler için, bugünkü Avrupa işçi sınıfından daha yaygındır ve Batı sanayileşmesi içinde şirket lojmanında kiracı oturan işçi sınıfının yaşam koşullarından oldukça farklıdır. Özügürlü ve Erten’in 1999 yılında İstanbul meta işçilerine yönelik çalışmalarında % 75’inin borçluluk hali içinde olduğunu ve bu borçluğun sebebinin dörde bir oranında konut sahibi olmak için olduğunu bulmuşlardır (Özügürlü, Erten, 1999: 56). Türkiye’de işçilerin gelir durumları sınırlı şekilde tasarruf yapmaya izin verdiğinden dolayı, konut edinimlerini uzun vadede geri ödemelerle gerçekleştirilen borçlanmalar şeklinde yapabilmektedirler. Özellikle büyük kentlerin gelir durumu sınırlı olan kesimlere yönelik merkezden uzak yerlerde kooperatifçiliğin Türkiye’de oldukça yaygın olması işçi ailelerinin borçlanarak da ola konut edinebilmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu durum kentsel alanlarda kendi içinde yapısal dönüşümlere sebep olmaktadır. Eskiden gecekondulu mahallelerinde

kendilerine yaşam alanı yaratan içiler artık aidatı düşük kooperatiflerle çok katlı ve onlarca daireden oluşan apartmanlara taşınarak kendi sitelerini oluşturmaktadırlar.

İşçi hanelerinin refah düzeyi ile ilgili kullanılabilecek ikinci tema, dayanıklı tüketim malları ile ilgilidir. Çeşitli dayanıklı tüketim mallarının işçi sınıfının hayat tarzı ve hayatının niteliği üzerindeki belirleyiciliği, 1980 öncesinde gözlenmeyen bir olgudur. 1980 sonrası tüketimin popüler kalıplara taşınması sonucunda tüketim kalıpları ile karşılaştırılırsa belli bir eşik aşıldıktan sonra önemli ölçüde standart bir hale gelmektedir. Malların kalite farklarından doğan hayat standardı farklılaşması, mala sahip olma ile olmama arasındaki farklılaşmanın yanında önemsiz kalır. Dayanıklı tüketim malları sahipliğinin yaygınlaşması, sınıflar-arası hayat tarzları ve düzeyleri arasında önemli bir “yeknesaklık etkeni” olarak rol oynar (Boratav, 1999: 110). Özellikle 1970 sonrasında iç pazarı hareketlendirmek adına işçi ücretlerindeki artışlar ve tüketimin teşvik edilmesinin sonuçları kendini 1980 sonrasında göstermektedir. Türkiye’deki durumla ilgili bazı bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.7. Emekçi Ailelerinde Dayanıklı Tüketim Malları

	Demiryolu İşçileri	Sanayi İşçileri	Niteliksiz İşçiler	Beyaz Yakalılar	Emekliler	Şişe-cam İşçileri
SAHİPLİK YÜZDELERİ						
Buzdolabı	74,3	93,4	84,4	97,8	96	95,5
Fırın	?	48	31,2	64,4	58	?
Renkli TV	25,8	55,9	51,3	73,3	56	69
Siyah-Beyaz TV	62,2	?	?	?	?	34,4
Video	2,3	8,6	12,5	20	16	8,5
Otomatik Çamaşır Makinesi		7,2	9,4	28,9	14	10,8
Diğer Çamaşır Makinesi	34,0(a)	51,3	34,4	53,3	62	53,5
Telefon	?	16,4	12,5	55,6	42	31,6
Kişisel Bilgisayar	?	0,7	0	0	4	?
Otomobil	2,4	7,2	6,2	17,8	12	8,6
Elektrik Süpürgesi	?	?	?	?	?	65,7
SON 12 AYDA EDİNİLMİŞ						
MALLARIN YÜZDESİ						
Buzdolabı	----	3,5	0	0	0	7,4
Fırın	----	8,1	20,2	17,2	3,4	?
Renkli TV	----	17,7	5,8	12,1	14,3	23,8
Siyah-Beyaz TV	----	?	?	?	?	4,7
Video	----	38,4	24,8	0	37,5	32,9
Otomatik Çamaşır Makinesi	----	18,1	33	30,8	42,9	34,3
Diğer Çamaşır Makinesi	----	9	9	8,3	9,7	12,1
Telefon	----	48,2	50,4	43,9	38,1	33,9
Kişisel Bilgisayar	----	0	0	0	50	?
Otomobil	----	27,3	0	12,5	16,7	36,5
Elektrik Süpürgesi						13,2

Kaynak: Erdoğan. A (1987).. Kamu kesimi memur ve işçilerinin sosyal durumuna ilişkin anket sonuçları, Ankara, 1987, DPT.

İstanbul Kartal'da yapılmış olan bu çalışmada kapsanan gruplar içinde, yüksek tüketim kalıpları “beyaz yakalılar” grubu tarafından temsil edilmektedir. Beyaz yakalılar grubu “kentli orta tabaka”nın hayat biçiminin bir parçası olarak nitelendirilebilir. Görüldüğü gibi mavi yakalı işçiler ile kentli orta tabaka arasında dayanıklı tüketim mallarının bir bölümü için tüketim kalıplarında benzeşme ve yaklaşma eğilimleri ağır basmaktadır. Buzdolabı, televizyon, fırın ve çamaşır makinesi bu grup malları temsil etmektedir. Buna karşılık, işçi sınıfının tüketim kalıpları içinde istisnai olarak yer alan “lüks” bir grup (video, telefon, otomobil) bakımında orta tabaka tüketim düzeyi ile geniş farklar söz konusudur. Tablonun alt bloğu ise, Kartal'da her grubun sahip olduğu mallarının yüzde kaçının son bir yılda edinilmiş olduğunu

göstermektedir. Düşük ücret düzeylerine rağmen sanayi işçileri ile niteliksiz işçilerin 1988 yılında video, otomobil (şişe-cam çalışanları hariç) telefon edinme yüzdelerinin beyaz yakalılarını aştığı, dolayısıyla tüm dayanıklı tüketim malları için yukarıda sözü edilen yaygınlaşma ve yeknesaklaşma eğiliminin Türkiye’de de işçi sınıfı- orta tabakalar arasında geçerli olduğu ortaya koymaktadır (Boratav, 1999: 111).

Bu çalışma 1987 yılında işçilerin tüketim kalıplarını ortaya koymaktadır. 2000’li yıllara doğru işçilerin tüketim kalıplarının nasıl bir değişim geçirdiğini anlayabilmek için işçilerle ilgili yapılmış olan başka saha araştırmalarının sonuçlarına bakılmıştır. Geniş’in Ankara’nın sanayi bölgesi olan Ostim’de yapmış olduğu çalışmadan yararlanılmıştır. Geniş, Boratav’ın sınıflar arası tüketimin yeksanlık kaygısını kendisinde de hissettiğinden ötürü teker teker dayanıklı tüketim mallarını saymaktansa ev eşyaları repertuarı hazırlamış, bu repertuarları aşamalı olarak genişleyen eşya bileşimlerinden oluşmaktadır. Eşya repertuarının kullanılması, sınıflar arası yeksanlık problemini bir nebze aşabilmektedir. Bu çalışmanın özellikle seçilmesinin temel sebebi budur.

Tablo 3.8. Asgari ücret sınıflamalarına bağlı olarak gelir düzeyine göre dayanıklı tüketim malları ve ev eşyası sahipliği

	Düşük	Orta	Yüksek	Toplam
A	67,9	89,4	92,3	88,1
B	50,0	75,3	85,9	78,0
C	28,6	64,7	78,2	68,3
D	25,0	51,8	76,9	62,7
E	17,9	30,6	66,7	45,1
F	3,6	7,1	38,5	17,5
G		1,2	23,1	7,5
H		1,2	12,8	4,5
I			7,7	2,2

(**A**): renkli TV+elektrikli süpürge, (**B**): A+telefon, (**C**): B+fırın (**D**): C+Otomatik çamaşır makinesi, (**E**): D+müzik seti (**F**): E+otomobil, (**G**): F+otomatik bulaşık makinesi (**H**): G+video, (**I**): H+uydu anteni+kablolu tv Düşük olarak nitelendirilen grup iki asgari ücret miktarında geliri olan, orta grup üç asgari ücret miktarında geliri olan, yüksek ise beş asgari ücret miktarında geliri olan grupları kapsamaktadır

Kaynak: Geniş, A (2005), İşçi Sınıfının Kıyısında Küçük Sanayi İşçileri Üzerine Bir inceleme, Dipnot Yayınevi Ankara

Ostim’de çalışan işçilerin çok azı, orta gelir grubunda tipik bir ailenin sahip olabileceği eşyalarının tamamına sahiptir. Katmaların artması ile düşük gelir düzeyine sahip işçilerin bu mallara sahip olma oranı azalmaktadır. Örneğin F grubundaki eşyalara sahip olanların yüzdesi düşük ücretli grup içinde 3,6’dır. Belirgin bir eşik olarak kabul edilebilecek ortalama bileşim E’ye sahip olan hanelerin oranı üst gelir grubunda üçte ikiyken, alt gelir grubunda bu oran beşte bire düşmektedir. Buradan yola çıkarak hane halkının sahip olduğu gelir düzeyine bağlı olarak eşya bileşimlerinin düzenli bir genişleme gösterdiği söylenebilir.

Konut ve temel tüketim kalıplarına sahip olma durumu işçilerin ne kadar tasarruf yapabildikleri ile bir noktada ilişkilidir. Berksoy’un bulgularına göre işçi ailelerinin % 94’ü, Kartal bulgularına göre % 85’i tasarruf edememektedir. Eskişehir işçi profili araştırmasında işçilerin tasarruf yapmadıkları ortaya koymaktadır. Ankete katılan işçilerin % 79,5’i tasarruf yapamadıklarını belirtmiştir (Altan, 2005: 108). Azınlık gruplarında dahi tasarruf, ertelenmiş tüketimdir ve er-geç dayanıklı tüketim mallarına veya konuta yönelecektir. Daha tipik olan durum, dayanıklı tüketim malları ve konut için borçlanılmasıdır (Boratav, 1999: 112). 1980’li yıllarda reel ücretlerde gözlenen aşınmalara rağmen, işçiler televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi edinmeye; varolanları korumaya çalışmışlar ve bunda da kısmen başarılı olmuşlardır. Bu durum hayat standartlarının başka alanlarında gözlenen aşınmalar ve uyum mekanizmaları ile gerçekleşebilmiştir. Aşınan reel ücretlere karşın önceki dönemde ulaşılmış hayat standardını koruyabilme ve sürdürebilme çabası, işçi ailelerinde çeşitli savunma ve uyum mekanizmaları geliştirilmesine yol açmıştır.

Aile reisleri fazla mesaiye kalmaya ya da ek işportacılık, taksi şoförlüğü, inşaat işçiliği, boya-badana işi alma, garsonluk gibi işler yapmaya başlamışlardır. Bazı ailelerde çalışanların sayısı artmıştır. Eskişehir’deki araştırmaya katılan işçilerin % 10’u mesai sonrası ek bir işte çalıştıklarını belirtmiştir (Altan, 2005: 111). Geçmişte eşini çalıştırmayan birçok işçi düşük ücretle bile olsa eşini ve çocuklarını işe sokmuştur. Berksoy’un örneklemesinde kapsanan İstanbul işçi ailelerinin %27’sinde ise ekonomik nedenlerle eğitime son verilen çocuklar bulunmakta; ailelerin %9’unda ise çocuklar hem okumakta hem de çalışmaktadır. Kartal’daki işçi ailelerinin %30’unda 1980–1995 yılları arasında yılda en azından bir çocuk eğitimini terk etmiştir ve bunların yarısından fazlasının “iktisadi güçlükler” nedeniyle meydana geldiği ileri

belirtmiştir (Koç, 1989: 31). Aile reisinin eşi olan kadınların ev dışında çalışma oranı, Berksoy'un kapsadığı İstanbul işçilerinde bu oran %21'dir. Başbakanlık Aile Araştırmasının 1998 yılında yapmış olduğu çalışma, aynı şekilde işçilerin eşlerinin çalışma oranının %30 dolaylarında olduğunu ortaya koymaktadır. Bu oranların farklı saha araştırmalarında %30 dolaylarında gezmesi, işçi eşi olan kadınların düşük eğitim seviyelerinden dolayı aktif olarak istihdamda yer alamamasından kaynaklanmaktadır. Fakat bu kadınların birçoğu evde parça başına iş yapmaktadırlar. Ancak enformel sektörde sigorta ve sendikal örgütlenme olmadığından ötürü kaç kadının bu alanda istihdam edildiğini tespit etmek güçtür. Bu sebeple işçi ailelerinde tek ücretle geçinebildiğinin düşünülmesi yanlış olur. Düşük ücretler karşısında mülk ve temel tüketim mallarını tasarruf yapamadıklarından dolayı borçlanarak alan işçi aileleri bir takım savunma mekanizmaları geliştirmek durumunda kalmaktadırlar

Ücretli ailelerin önemli bir bölümü eskiden piyasadan elde edilen bir grup malı ev içinde üretmeye başlamışlardır. Kartal anketinde bu soruya olumlu yanıt veren ailelerinin %33'ü yiyeceklerini, %77'si giyimlerini hane içinde ürettiklerini belirtmiştir (Boratav, 1999: 115). Ayrıca Ostim'de yapılmış olunan çalışma da sadece asgari ücretle geçinmek durumunda olan işçilerin % 40'ının seyyar satıcı ve işportalardan özellikle Ulus, Kızılay gibi işportanın yoğun olduğu yerlerden giyim alışverişlerini yaptıklarını ortaya koymaktadır (Geniş, 2005: 158).

1980'li yılların koşulları işçi sınıfının "tatil yapma" alışkanlığına sekte vurmuştur. Berksoy'un örneklemeindeki işçi ailelerinin %29'u son yıllarda tatil, eğlence, kitap, gazete vb. kültürel alanlara dönük harcamalarını kısıtıklarını ifade etmektedirler. Kartal'daki sanayi işçilerinin %93'ü 1988 yılı içinde yıllık izinlerini "modern" veya "geleneksel" tarzda tatil yaparak geçirmemişlerdir Bu tür harcamaların geleneksel işçi bünyesinde esasen düşük bir yer kapladığı dikkate alınırsa pek çok aile için çağdaş "yumuşak" hizmet biçimlerine dönük tüketimin sınırlanmış olduğu tahmin edilebilir (Boratav, 1999: 116). 2005 yılında Eskişehir'de yapılmış işçi profili ile ilgili çalışmada bu sonucu desteklemektedir. İşçilerin % 45,4'ü tatillerini evlerinde geçirdiklerini belirtirken sadece % 18,9 'u memleketine gidebildiğini söylemiştir. Özellikle tatil veya kültürel alanlara dönük harcamalar yapma, gelirleri asgari ücretin altında olan işçiler için lüks bir tüketimdir. Aynı araştırma işçilerin sadece % 2,9'unun düzenli olarak sinemaya gittiğini ortaya koymaktadır. Düzenli tiyatroya gidenlerin

oranı ise % 0, 5'tir. Geleneksel anlamda tatilin işçiler için köylerine veya yakın akrabalarına gitmeyi ifade ettiği düşünüldüğünde, maddi imkansızlıklar belli bir oranda işçilerin köyleriyle olan bağlantılarına da sınırlılıklar getirmiştir.

Bazı bölgelerde köyle bağlantının sürmesi bu sıkıntılı dönemde bir çıkış yolu olmuştur. Birçok aile köydeki toprağını, evdeki altınını satarak sıkıntılarını gidermişlerdir. 1980 öncesinde kamu kuruluşunda birçok işçi araba sahibiyken, çoğu önce giderlerini karşılayamadıklarından daha sonraları paraya ihtiyaçları olduğundan arabalarını satmak durumunda kalmışlardır (Koç, 1989: 31). Kartal anketinde ücretli grubun dörtte üçü evlendiklerinden bu yana ve 1980'li yıllar içinde geçim zorlukları nedeniyle altın, gayrimenkul ve ev eşyası gibi varlıklarını satmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Berksoy'un örneklemeğinde ise işçi ailelerinin %28'i 1980'li yıllarda ekonomik güçlükler nedeniyle altın ve ev eşyası satmak zorunda kalmışlardır. Berksoy'un taksitli alışveriş ve borçlanma ile ilgili bulgularına göre, İstanbul'da toplumsal gruplar içinde taksitli alışveriş yapma eğilimi en yüksek olan grup işçileridir. Bu olgu işçi ailelerinin %74'ünde gözlenmektedir. Taksit borçları dışındaki borçlanma ise işçi ailelerinin %64'ünde gözlenmektedir. İşçi aileleri, düşen reel ücreti, ek çalışma ve gelir elde etme yöntemleri ile gidermeye çabalamış; bu çabalar tüm aile bireyleri üzerine yüklenmiştir. Dayanıklı tüketim malları edinme çabaları kısmen taksitli alışveriş sayesinde ve artan borçlanmayla sürdürülmüştür; "yumuşak modern" tüketim biçimleri ise belirgin biçimde kısılmıştır. Alışılmış tüketim normları, yaşamın niteliği ve aile refahı bozularak sürdürülebilmıştır (Boratav, 1999: 117).

1980-2000 yılları arasında uygulanan neo liberal politikalar sonucunda ücretlerdeki düşüş işçilerin görece durumlarının bozulmasının ve alım güçlerinin zayıflamasına neden olmuştur. Maddi durumlarındaki bozulmanın işçilerin beklenti düzeylerini nasıl etkilediği bir diğer problemdir. 1998 yılında Başbakanlık Aile Kurumu tarafından yapılan çalışma sonucunda düşük gelir grubundan olanların gelecek kaygısı duydukları ortaya çıkmaktadır. Araştırmaya katılanlar içinde düşük ücret alan işçilerin yaklaşık % 70'i "Türkiye'nin geleceğini nasıl görüyorsunuz sorusuna" her şey kötüye gidiyor şeklinde cevap vermiştir (Başbakanlık Aile Kurumu, 1998: 63). Gelir düzeyi düştükçe gelecek kaygısı artmaktadır. Eskişehir işçi profili araştırmasına katılanların % 40'ının ülkenin en önemli meselesi olarak işsizliği görmeleri işlerini kaybetme konusunda kaygı duyduklarının bir göstergesi niteliğindedir (Altan, 2005:

149). Ekonomik darlık içinde gelecek ve işlerini kaybetme kaygısı artan işçilerin sendikalara bakış açıları da olumsuz hale gelmektedir. Eskişehir işçi profili araştırması kapsamındaki işçilerin % 57,7'si sendikaların işçi haklarını koruyamadıklarına inanmaktadırlar. Ücretlerdeki bozulma sendikal harekete olan inancı zayıflatmaktadır.

1980-2000 yılları arasında ücretlerdeki bozulma işçi ailelerin yapılarını doğrudan etkilemiş. Konut tipi, eğitim durumu, boş zaman faaliyetlerini değerlendirme, gelecek kaygısı, borçlanma ve tasarruf edebilme, temel tüketim mallarına sahip olma durumlarında belirleyici olmuştur. 1980 sonrası popülizmle beraber tüketimin özendirilmesi karşısında diğer sınıflarla benzer tüketim kalıplarına sahip olmak isteyen işçiler, borçlanmak ya da bu durum karşısında bazı savunma mekanizmaları geliştirmek zorunda kalmışlardır.

SONUÇ

Sistem, kendi aralarında ilişki halinde olup, birbirlerinin varlık şartı olan; yani ancak bu ilişkinin sonucunda, birbirlerini yaratarak, birbirlerine göre bir varlığa sahip olabilen ögelerin meydana getirdiği bütüne denilir. Toplum da bir sistem olarak kabul edilirse; ekonomi, siyaset, kültür, onu meydana getiren ögelerden birkaçıdır. Tüm bu ögeler aynı zamanda kendi içlerinde de sistem özelliği göstererek alt sistemleri oluşturmaktadır. O sebepten ötürü ekonomide meydana gelen bir dönüşümün siyaset veya hukuk sisteminde dolaylı veya dolaysız bir etkide bulunması kaçınılmazdır. Bu sebepten ötürü dünya ekonomi tarihini siyasi tarihten kesin çizgilerle ayırmak neredeyse imkansızdır.

Çalışmanın giriş kısmında da belirtilmiş olduğu üzere zamanı bölümlere ayırmak oldukça güçtür ve böylesi bir çaba her zaman kendi içinde muallaklıkları barındırır. Ama sosyal bir olgunun zamansal bir boyutta evrilerek olgunlaştığı veya son halini aldığı düşünülürse, sosyal bilimler açısından dönemleme ya da kesitleme yapmak bir zorunluluktur. Türkiye’de 1980-2000 arasında uygulanan neo liberal politikaların işçi sınıfına etkileri bu temel zorunluluk üzerine inşa edilmiştir. İktisadi bir dönemin incelenmesi Türkiye’deki iktisat tarihinin gelişim evrelerinin irdelenmesini gerektirmiştir. Ancak dünyada özellikle küreselleşme dalgaları sonucunda tüm gelişmelerin birbiriyle bağlantılı bir şekilde ortaya çıktığı varsayılacak olunursa Türkiye’de neo liberal dönem başlayıncaya kadar geçen iktisadi dönemlerin anlaşılabilmesi, dünya kapitalist tarihinin tam anlamıyla kavranabilmesine bağlıdır. Öyle ki neo liberalizm denen sistem temelde klasik liberal düşünce üzerine kurulmuş ve onun devamı niteliğinde fakat yeniden revize edilmiş bir halidir aslında.

Tüm bu sebeplerden ötürü tezin ilk bölümünde, Türkiye’de iktisat tarihi üç bölüme ayrılarak dünyadaki iktisadi gelişmeler çerçevesinde değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye’de işçi hareketleri ve sendikal hareketlerin gelişim evrelerine, aynı dönemlerde dünyada meydana gelen hareketlerle paralellik kurularak yer verilmiştir. Son bölüm tezin bulgular kısmını oluşturmaktadır. İlk iki bölümde yer verilmiş olan ekonomik gelişmeler ve neo liberalizmin sonuçlarının işçi sınıfını nasıl etkilediği tartışılmıştır.

Dünya kapitalizm tarihi, kabaca dönemlere ayrılacak olunursa klasik bir anlayışla etrafında 1870-1930 arasında kalan dönem klasik kapitalizmin geliştiği yıllar olarak değerlendirilir. Aslında tarımsal üretime geçişle birlikte artığın ilk ortaya çıktığı dönemden ve sonrasında takasla alışverişin sonlanıp paranın bağımsız bir değer haline gelmesi ile kapitalizmin ilk tohumları atılmıştır. Ancak sanayi devrimi sonrasında üretimin fabrikalara taşınması sonucunda elde edilen artığın miktarının belirgin bir şekilde artması ve kâr güdüsünün hakim olmaya başlaması klasik anlamda kapitalizmin doğuşunu ifade eder. Bu dönem aynı zamanda sömürgeciliğin de yayıldığı dönemdir. Ortaya çıkan artığı pazarlama ihtiyacı ve daha çok artı değer yaratmak için yeni hammadde kaynaklarına ulaşma arzusu sanayileşme sürecine ilk başlayan İngiltere, Fransa gibi ülkeleri sömürgecilik yarışına sokmuştur. I. Dünya savaşı ile sonuçlanan bu dönem, yeni başlayacak olan dönemde yayılmacılığın klasik sömürgecilikle olamayacağını ortaya koymuştur. Bu dönem Türkiye’de Cumhuriyet sonrası devletçi iktisat politikaların yürüklükte olduğu döneme denk gelmektedir. İzmir İktisat Kongresi ile başlayan devletçi politikalar, uygulandıkları dönem itibariyle zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Yeni kurulmuş olan devlet bir öncekinden ciddi miktarlarda borç devralmıştır ve bu borçları ödeyebilecek sanayi alt yapısından yoksundur. Merkez bir gücün öncelikle temel ihtiyaçları da olsa karşılayabilecek asgari düzeyde alt yapı ve yatırım yapması şarttı. Artı değer ve yerli burjuvazinin o yıllarda olmayışı, bölüşüm ilişkilerine de yansımış. Savaşın yükü tüm sınıflarda aynı oranda hissedilmiştir. Bu dönem Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliklerinin en az seviyede olduğu yıllardır.

1930-1970 arasındaki dönem ise kapitalizmin uluslararası kuruluşlar aracılığıyla boyut değiştirdiği dönemdir. İkinci dünya savaşı sonucunda ortaya yeni ulus devletler çıkmıştır. Bu devletlerin acilen yapılanmaya ihtiyaçları vardır. Gelişmiş ülkelerin ise savaş sonrası, pazarlarda daha çok pay kapmaya ihtiyaçları vardır. Savaş sonrası hızlı bir ulus devletleşme süreci kapitalizmin boyut değiştirmesinde belirleyicidir. Gelişmiş devletler artı değer yaratmak amacıyla doğrudan müdahalelerde bulunamayacakları dersini, I.Dünya Savaşının yarattığı yıkımlar sonucunda çıkardıklarından dolayı yeni ulus devletlerde devlet aygıtları yaratarak kendilerine pazar alanları açmayı tercih etmişlerdir. Yeni sistem gönüllülük üzerinden işler gibi gözükmektedirler. Azgelişmiş ülkelerin önüne gelişebilmeleri için sisteme dahil olmaları ve bunun içinde devlet aygıtlarını modernize etmeleri şart koşulmuştur.

Devlet aygıtlarının modernize edilmesi görevini ise IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar üstlenmiştir.

Yeni kapitalist dönemin Türkiye'deki iktisadi yapıya yansımaları ise devletçilikten ayrılarak ithal ikameci döneme geçiş şeklinde olmuştur. Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmamış olsa bile sonuçlarından ikinci küreselleşme dalgası kapsamında etkilenmiştir. 1940'lı yıllarda Türkiye'de bölüşüm ilişkileri, savaş sonrasında gıda maddelerine ve hammaddelere olan dış talebin artması sonucunda Türkiye'de ihraç ürünlerinin yükselmesi ve bunların üreticilerinin ve ihracatçılarının kazançlar sağlaması etrafında şekillenmiştir. İçerideki darlıklar hükümetin seferberlik harcamalarından kaynaklanan aşırı yüksek enflasyon oranlarıyla birleşince, karaborsa ve spekülasyon artmıştır. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise metropol konumundaki ülkelerin çevre ülkelerdeki pazarlara ulaşma çabası ve yeni filizlenen yerli burjuvazinin üretici konuma gelme arzuları bir noktada kesişmiş, Teknoloji ve yatırım mallarının ithal edilip nihai ürünlerin ülke içinde üretildiği ithal ikameci sanayileşme sürecinin temelleri atılmıştır.

II. Dünya Savaşının yarattığı darlıkların bedelini ödemek zorunda kalan köylü ve işçi sınıflarına bu yeni model, ilk etapta cazip görünmektedir. Zaten 1950 yılında Demokrat Partiyi iktidara taşıyan da bu genel hoşnutsuzluk ortamıdır. Demokrat Parti iktidarı, dünyadaki bu gelişmeler doğrultusunda özel girişimciliğe ve devletin ekonomik fonksiyonun işletmecilikten çok düzenleyici olmasına gerektiğine inanarak bu yönde iktisadi bir yapılanmaya gitmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra bölüşüm ilişkileri içinde her zaman ayrıcalıklı konumda bulunan yerli burjuvazinin konumu daha da güçlenmiştir. Kırsal alanda giderek mülksüzleşen köylüler kentlere göçmeye başlamıştır. Böylece 1950 sonrasında gündeme gelen ve hala güncelliğini koruyan gecekondulaşma problemi ortaya çıkmıştır. İç pazarı canlandırabilmek için alım güncü arttırmak amacıyla ücretlerde artırıma gidilmiş, sınıflar arasında görece bir rahatlama yaratmıştır.

1970'lerin hem başında hem de sonlarına doğru iki tane petrol krizinin yaşanması, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi zor duruma sokmuştur. Sistem bir taraftan taze paraya ihtiyaç duyarken, diğer taraftan güçlenen tekeller dünya ekonomisine ve siyasi konjonktürde belirleyici olmaya başlamışlardır. Uluslar arası şirketlerin elde ettikleri yeni güç, 1970 öncesinde piyasaların belirleyicisi konumunda

olan devlet aygıtını önlerinde engel olarak görmelerine sebep olmuştur. Paranın bir araç olmaktan çıkıp kendi başına bir değer olarak belirleyici bir hale gelmesi yeni bir sistemin doğmasını sağlamıştır. Neo liberalizm olarak nitelendirilen yeni sistem, temelde devletin ekonomi ve sosyal alanlardaki etkinliğini azaltılması ve özel teşebbüsün sonuna kadar desteklenmesini savunan, bireysel girişimciliğin kutsallığı üzerine inşa edilmiş klasik liberalizmin bir devamı niteliğindedir. Sadece kendine araç olarak seçtiği aygıtlar biraz farklılaşmıştır. Özelleştirme, serbest piyasanın etkin kılınması, taşeronlaşma, istihdam ve ücretlerin maliyetleri azaltacak şekilde düşürülmesi neo liberalizmin kullandığı temel amaçlardır.

Neo liberal politikaların dünyada etkin olmaya başladığı 1980'li yıllarda işsizlik artmış, işçi ücretleri azalmış, rant ve hizmet sektöründen elde edilen gelirler sanayiden elde edilen gelirlerin önüne geçmiştir. Tüm bu gelişmelere paralel olarak emek piyasaları yeniden örgütlenme sürecine girmiştir. Üretimin esnek hale getirilip sürekli değişen piyasa koşullarına göre yapılandırılması, hem işin neliğini hem de çalışma koşullarını değiştirmiştir. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak manüel işgücüne olan talebin azalması, taşeronlaşmanın yaygın hale gelmesiyle, sigortasız ve örgütsüz emek kurumsallaşmaya başlamış.

Türkiye'de neo liberalizme somut olarak ilk 24 Ocak Kararıyla uygulanmaya koyulmuştur. 1983 seçimlerinde, milliyetçi, muhafazakar, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini savunan ANAP'ın kazanması, bir dönemin başlangıcı sayılır. Özal döneminde benimsenen ekonomi politikası 1960'lı yıllarda başlayıp, 1876 yılında son bulan içe dönük dönemden köklü biçimde ayrılır. Geleneksel popülizme sürüklenme, dış dünya ile sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve kambiyo kontrollerinin kaldırılması ve KİT'lerin özelleştirilmesi gibi dönüm noktaları 1980'li yıllara damgasını vurmuştur.

Karma ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş pek çok önemli yeniliği gerektirmiştir. Başlıca reform devletin 1960 yılından sonra çok önemli bir rol oynadığı üretim alanında çekilmiş, ülkenin altyapısı, enerji ihtiyacı, karayolu, ulaştırma şebekesi ve barajları üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak devletin bu alandan çekilmesi ve özelleşme gerekli özel sermayenin yokluğuyla sınırlanmıştır. Bir başka yenilik ekonomiyi dünya piyasasına açma ve ülkenin korunmuş iç pazara ve ithal ikameci sanayilere olan bağımlılığını kaldırmak olmuştur. Özal endüstrisini etkisiz ve pahalı hale getirdiğini

savunmuş, sanayiye dışa açılmaya ve dışarıda pazar bulacak kaliteli mallar üretmeye teşvik etmiştir. Bu argüman, kalitesiz yerli ürünleri yüksek fiyatla satım halk arasında rağbet bulmuştur (Ahmad, 1999; 240).

Gelir dağılımı modeli çoğu yoksulluğa itilen orta ve alt sınıflar pahasına zenginler lehine değiştirilmiştir. Dünya Bankası raporları, Türkiye'yi gelir dağılımı en kötü yedi ülke arasına yerleştirmiştir. Bulgular 1980 ile 1986 arasında, ücretlerden (tarımsal işgücü dahil) ve maaşlardan 30 trilyon liranın kâr, faiz ve rant olarak kapitalist sektöre transfer edildiğini ortaya koymuştur (Ahmad, 1999; 240). Artı-değerin sermaye-sınıfınca yeniden paylaşıldığı dönemde işçi ve köylü sınıfların görece ekonomik durumlarında, milli gelirden aldıkları paylarda köklü ve olumsuz değişimler meydana gelmiştir.

Tablo 4.1. Türkiye’de Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımı

Yıllar	Tarım Geliri Payı %	Ücret-Maaşın Payı %	Kâr-Faiz-Rant Payı %
1967	34.53	28.51	36.95
1968	32.44	28.31	38.25
1969	31.58	31.38	37.05
1970	31.08	31.15	37.77
1971	31.31	31.33	37.37
1972	30.32	31.57	38.11
1973	29.13	31.56	39.31
1974	30.20	29.77	40.03
1975	30.76	31.51	37.73
1976	31.28	33.11	35.60
1977	29.12	36.81	34.07
1978	26.66	35.19	38.15
1979	24.33	32.79	42.88
1980	23.87	26.66	49.47
1981	23.06	24.57	52.36
1982	21.82	24.62	53.55
1983	20.52	24.78	54.69
1984	20.44	21.57	57.99
1985	18.08	18.84	62.08
1986	18.09	17.70	64.21

Kaynak : Süleyman Özmucur Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu ile Hesaplanması, İst., İTO Yayını, 1987.

Artığın yeniden paylaşımında en çarpıcı yenilik faizlerin bir gelir türü ve bir maliyet ögesi olarak kazandığı büyük önemdir. Ücretler ve maaşlar ihracat için gerekli fazlayı yaratmak amacıyla, talebi düzenlemek ve tüketimi kıstak için düşük tutulmuştur. Ekonomi büyümüştür, ancak sanayi sektörüne hizmet sektörüne göre daha az yatırım yapılmıştır. Ulusal servet sanayiciler lehine değil işadamları ve rantiyeler lehine olmuştur. Ekonomide meydana gelen değişim sayesinde Türk toplumu özellikle kentlerde ve kasabalarda radikal biçimde dönüştürülmüştür. Genellikle “zenginler ve yoksullar” toplumu olarak betimlenen Türkiye, Thatcher’ın Britanya’sında benzer bir fonomeni betimleyen John Rantoul’un sözleriyle “zenginler, yoksullar ve çok zenginler” toplumu haline gelmiştir. Orta sınıfı oluşturanlar yoksul sınıfına inmiş, yoksullar daha da yoksullaşmışlardır (Ahmad, 1999; 244).

Tablo 4.2. Ücret-Maaş Geliri Sağlayanlarla Kâr-Faiz-Rant Geliri Elde Edenlerin Ortalama Gelirlerinin Gelişimi (TL.)

Yıllar	(1) Ücret-Maaş Geliri Elde Edenlerin Yıllık Ortalama Geliri	(2) Kâr-Rant-Faiz Elde Edenlerin Yıllık Ortalama Geliri	(2) / (1) Katsayı
1978	67.441	484.083	7.18
1979	103.574	759.188	7.33
1980	166.080	1.512.090	9.10
1981	221.375	2.075.540	9.38
1982	288.923	2.524.229	8.74
1983	380.025	3.118.670	8.21
1984	515.651	4.827.442	9.36
1985	662.017	7.179.778	10.85
1986	873.575	9.931.833	11.37

Kaynak : Osman Ulugay, Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1977, s.257.

1980-2000 yılları arasında gelir dağılımı eşitsizliğinin ücretliler lehine bozulması, çalışmanın temel nesnesi olan işçi sınıfı da olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yıllar arasında uygulanan iktisat politikaları işçilerin ücretlerinde belirgin bir düşüşe neden olmuştur. Ücretlerin görece yansımaları, işçilerin sosyal yaşantılarında dönüşümlere neden olmuştur. Tüm bu dönüşümler Anayasal düzlemde yasal bir platforma oturtulmuştur. 1961 Anayasası ile elde edilen sendikal hakların birçoğu 24 Ocak Kararlarının arkasından yeni anayasa ile geri alınmış, işçi hareketi 1960'lı yıllardaki durumunu çok gerisine gitmiştir.

Görece durumları bozulan ve sendikal haklar bakımından sınırlandırılan işçiler, kentlerde kendilerine yerleşim alanları yaratmışlardır. Temel tüketim malzemelerini satın alma bakımından ortalamayı tutturarak işçiler, daha üstü alımlar için ve konut edinebilmek için uzun süreli borçlanmaya gitmişlerdir. Borçlanma dışında giriştikleri, diğer bir savunma mekanizması da giyim ve bazı yiyecek türlerini evde üretmeye başlamışlar, tatil ve boş zaman faaliyetleri gibi konularda kısıtlamaya gitmişlerdir. Özetle 1980-2000 yılları işçi sınıfı için zor yıllardır. İşçi sınıfı hem yasal, hem ücret hem de sosyal yaşantı bakımından gerilemiştir. Neo liberal politikaların işçi sınıfı üzerindeki olumsuz etkisi 2000 sonrasında da devam etmektedir. Ancak etkisinin

boyutlarının tam anlamıyla belirlenebilmesi daha derin ve çok sayıda alan ve teorik çalışmanın yapılmasına bağlıdır.

KAYNAKÇA

- 1923'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi (2006). DTM Yayınları, Ankara.
- 1983 Toplu İş Sözleşmesi
http://www.calisma.gov.tr/mevzuat/2822_toplu_is_grev_lokavt.htm (02.11.06)
- Akat, A.S. *İktisadi Düzen ve Sorunları, İktisadi Politikalar*.
- Akkaya, Y. (1999). *Türkiye'de Endüstri İlişkileri*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- Aktan, C. (1994). *Gerçek Liberalizm Nedir?*, T. Yayınları, İzmir.
- Aktan, O. (1998). Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Ulusal Bağımsızlık ile ekonomik Bağımsızlık, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyet'in 75. Yılı Özel Sayısı, Ankara.
- Alpar, C. (1980). *Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Altan, Z. vd. (2005). *İşçi Profil Araştırması Eskişehir Örneği*, No: 1651, TC Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Arık, F.K. (1964). *Amme İdaresi Alanında Teknik Yardım ve Resmi Yayınlar*, TODAİE Yayını, Ankara.
- Arslan, H. (2000). Küreselleşmenin Emek Üzerindeki Etkileri ve Seçenek Sorunu, *Küreselleşme*, Derleyen: E.A. Tonak, İmge Kitabevi, Ankara.
- Bağdadioğlu, E. (2002). *Türk-İş Gıda Harcaması*, Türk-İş Yayını, Ankara.
- Birtek, F. vd. (1976). Türkiye'de Devlet ve Tarım İlişkileri, *Birikim*, Sayı:22, s. 31-40.
- Boratav, K. (1994). İktisadi Politikalar 1980-1994, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 11, İletişim Yayınları, İstanbul, s.678-684.
- Boratav, K. (1995). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K. (2002). İktisat Tarihi. Yayın Yönetmeni: Sina Akşin. *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*. Cem Yayınevi, İstanbul.
- Bulutay, T. vd. (1974). *Türkiye'de Milli Gelir*, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara.
- Castells, M. (2005). *Ağ Toplumunun Yükselişi*, Çeviren: Ebru Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Castro, F. (1987). *Dünya Bunalımı- Azgelişmiş Ülkelere Ekonomik ve Toplumsal Etkisi*, Onur Yayınları, İstanbul.
- Chossudousky, M. (1999). Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çeviren: Neşenur Domaniç, Çivi Yazıları, İstanbul.
- Clark, E.C. (1972). The Turkish Varlık Vergisi Reconsidered, *Middle Eastern Studies* 8, Taylor& Francis Group, Routledge.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Tebliği, Resmi Gazete, 17 Şubat 1984.
- Çavdar, T. (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Çavdar, T. (2005). *Türkiye'de İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler*, Nazım Kitaplığı, İstanbul.
- Dansuk, E. (1997). *Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi* (Uzmanlık Tezi), DPT Yayını, Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1971). *Yıllık Sanayi Anketi*, Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1973). *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı*, Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1991). *İstatistik Göstergeler 1923-1990*, Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1996). *Türkiye İstatistik Yıllığı 1995*, Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1997). *Türkiye'de İstatistik Yıllığı*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, Ankara.
- Doğru, N. (1987). İşçinin Pazardaki Alım Gücü Nasıl Düşmüştür?, Milliyet Gazetesi, 3 Şubat 1987.
- Ercan, F. (2005). Türkiye'de Yapısal Reformlar, *Kapitalizm ve Türkiye I, Kapitalizm, Tarih ve Ekonomi*, Derleyen: Fuat Ercan vd. , Dipnot Yayınları, Ankara.
- Esen, A. (1999). Türkiye'de Asgari Ücret Uygulaması, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 32, Sayı:1 Mart 1999, Ankara, s.62-83.
- Fernandez, R. (1980). Third World Industrilization: A Panacea, *Monthly Review*, March 1980.
- Fulcher, J. vd. (1999). *Sociology*, Oxford University Pres, New York.
- Gallie, D. (1996). *Skill, Gender and Quality of Employment*, Cambridge University Pres, Cambridge.

- Geniş, A. (2006). *İşçi Sınıfının Kıyısında Küçük Sanayi İşçileri Üzerine Bir İnceleme*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Gorz, A. (2001). *Yaşadığımız Sefalet*, Çeviren: Nilgün Tural, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gramsci, A. (1971). *Hapishane Defterleri*, Belge Yayıncılık, İstanbul.
- Grev ve Lokavt Kanunu, 1983
- Gülalp, H. (1993). *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, Belge Yayınları, İstanbul.
- Güler, B.A. (1996). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Güzel, Ş. (1996). *Türkiye İşçi Hareketi*, Kaynak Yayınları, Ankara.
- Hamitoğulları, B. (1996). *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Savaş Yayınları, Ankara.
- Harvey, D. (1999). *Postmodernliğin Durumu*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Heper, M. (1991). *The State and Economy Interest Groups: The Post-1980*, Walter de Gruyter, New York.
- ILO (1995). *Social Trends*, London.
- IMF (1986). *Fund Support Programs, Fiscal Policy and Income Distribution, Occasional Paper No:46*, Washington.
- Işıklı, A. (2005). *Sendikacılık ve Siyaset*, İmge Yayınevi, İstanbul.
- Işıklı, E. (1999). *Sendikal Haklar Açısından İki Farklı Dönem, İki Farklı Anayasa Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.367-396.
- Kamu-İş (1989). *Aylık Asgari Ücret Verileri, Türk Çalışma Hayatı ve Ekonomisiyle İlgili Tablolar*, Kamu-İş Yayınları, Ankara.
- Katz, M.B. (1992). *The New Politics of Poverty Alienation- A Study of the Declining Incidence of Rural Poverty in Kerala, India, Development and Change*, No:26, s.701-727.
- Kazgan, G. (1977). *Atatürk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler, Atatürk Döneminin Toplumsal Sorunları, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihi ile İlgili Sorunlar Sempozyumu*, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunlar Derneği Yayını, İstanbul.

- Kazgan, G. (1988). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme, 1938-1960*, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Kazgan, G. (1997). *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen, Ne Getiriyor, Ne götürüyor, Nereye Gidiyor*, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Kazgan, G. (2002). *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Ç. (2001). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koç, Y. (1989). *Günümüzde İşçi Sınıfı ve Sendikalar*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Koç, Y. (1994). *Sendikal Notlar*, Öteki Yayınevi, Ankara.
- Koç, Y. (1994). Türkiye’de İşçi Hareketi ve Türk-İş 1980-1994, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 11, İletişim Yayınları, İstanbul, s.213-218.
- Koray, M. (1994). *Değişen Koşullarda Sendikacılık*, TUSES Yayınları, İstanbul.
- Kuruç, B. (1999). Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler. *Bilanço 1923-1998*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 21-33.
- Layord, R. (1999). *Tackling Inequality*, St. Martin’s Pres, New York.
- Lordoğlu, K. (1994). Çalışma Hayatının Genel Görünümü 1980-1993, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 11, İletişim Yayınları, İstanbul, s.980-1000.
- Maddison, A. (1982). *Phases of Capitalist Development*, Oxford, London.
- Makal, A (1999) Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946, İmge Kitabevi, Ankara,
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çeviren: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara.
- Mollamahmutoğulları, H. (2004). *İş Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Naylor, K. (1994). Part-time Working in Great Britain- An Historical Analysis, *Employment Gazette*, England.
- Oyan, O. (1994). 1980 Sonrasının Mali-İktisadi Yapısı, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 15, İletişim Yayınları, İstanbul, s.658-666.
- Öngen, T. (2006). Marksist Sınıf Kavramının ve Sınıf Analizinin Ayırt Edici Özellikleri, *II. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu: Türkiye’yi Sınıf Gerçeğiyle Anlamak*, SAV ve TUSAM Yayınları, İstanbul.

- Öniş, Z. (1988). Structural Adjustment Lending and Policy Reform in Turkey, 1980-1986, *UK Development Studies Association Conference*, Birmingham.
- Öniş, Z. (1992). Studies in Comparative International Development, Volume 27 No:2, Transaction Publishers, Washington, s. 2-23.
- Öniş, Z. (1998). *State and Market, The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Özkazanç, A. (1994). Türkiye’de Yeni Sağ, *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 15, İletişim Yayınları, İstanbul, s.123-134.
- Özkazanç, A. (1999). Türkiye’de Otoriter Yönetim Zihniyeti, *Mürekkap Dergisi*, Sayı:13, Ankara, s. 40-63.
- Özmucur, S. (1987). *Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu ile Hesaplama*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.
- Özüğurlu, M. vd. (1999). *Üye Kimlik Araştırması*, Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2004). Karşılaştırmalı Açından Türkiye’de İktisadi Büyüme 1880-2000, *İktisat Üzerine Yazılar: Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Saraç, Ö.C. (1981). 1923’ten Bu yana Kalkınma Stratejileri, II. *İzmir İktisat Kongresi*, Kitap 1, DPT, Ankara.
- Selçuk, F.Ü. (2006). İşçi Sınıfının Kapsamının Belirlenmesinde Bazı Marksist Yaklaşımlar ve Yaklaşımların Temel Politik Sonuçları, II. *Sınıf Çalışmaları Sempozyumu: Türkiye’yi Sınıf Gerçeğiyle Anlamak*, SAV ve TUSAM Yayınları, İstanbul.
- Singer, M. (1977). *The Economic Advance of Turkey*, Society Publications, Ankara
- Soral, E. (1971). *Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri ve Kapitalist Kalkınma Yolu (Doçentlik Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sönmez, M. (1992). *100 Soruda 1980’lerden 1990’lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Sönmez, M. (2001). *Gelir Uçurumu, Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü*, Om Yayınevi, İstanbul.
- Sönmez, S. (1994). Kriz Devlet Müdahalesi ve Özelleştirme, *Özelleştirme Tartışmaları*, Derleyen: Aykut Polatoğlu, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Sönmez, S. (1998). *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Star, G. (1981). Minimum Wage Fixing: International Experience with Alternative Roles, *International Labour Review*, Vol.120 No.5, September-October, s. 547.

- Sülker, K. (1976). *Türkiye’de İşçi Hareketleri*, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- Şahin, M. (2004). *İnsancıl Yüzlü Uyum ve Sosyal Adalet*, 6. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı, 20-22 Mayıs, Ankara
- Şenatalar, B. (1994). *1980’li Yıllarda Türkiye’de Devlet Harcamaları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Temel, A. (1999). Büyüme, Ekonomik Yapı Değişimleri (1946-1997), *Bilanço 1923-1998*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tetsuro, K. (1994). *Is Japanese Management Post-Fordist?*, Modosho, Tokyo.
- Therborn, G. (1986). *Why Some People are More Unemployment than Others?*, Verso, London.
- Tokgöz, E. (1999). *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-1999*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Toussaint, E. (1998). *Ya Paranı Ya Canını*, Çeviren: M. Berberyan, Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- TUİK (2005). *Yaşam Memnuniyet Araştırması*, Ankara.
- Tuna, S. (2006). 1960’lı Yıllarda Sınıf Mücadeleleri, *II. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu: Türkiye’yi Sınıf Gerçeğiyle Anlamak*, SAV ve TUSAM Yayınları, İstanbul.
- Turanlı, S. (2000). *İktisadi Düşünce Tarihi*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- TÜM İktisatçılar Birliği (1976). *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*, TÜM İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara.
- Türel, O. (1999). İktisadi gelişme Süreçleri, 1923-1998, *Bilanço 1923-1998*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası, <http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>
(03.10.2006).
- Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>
(15.10.2006).
- Uçukoğlu, N. (2006). Neo-Liberal politikalar ,Özelleştirme ve Sanayiye Etkileri, *Metalurji Dergisi*, Sayı 136, Metalurji mühendisleri Odası Yayınları, İstanbul, s.13-25
- Ulugay, O. (1987). *Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı Kim Kaybetti?*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

- UNDP (1992). *Human Development Report*, Oxford University Press, New York.
- UNIDO (1983). *Industry in Changing World*, United Nations, New York.
- Üstün, M. (2002). Türkiye İşçi Hareketi Üzerine Bazı Gözlemler, *Praksis Sınıf Tartışmaları*, No:8, Ankara, s. 27-47
- Vahruşev, V. (1978). *Yöntemleriyle ve Manevralarıyla Yeni Sömürgecilik*, Çeviren: Cem Aslan, Konuk Yayınları, İstanbul.
- Vernon, R. (1988). The Promise of Privatization: A Challenge for US Policy, *Concil on Foreign Relations*, New York.
- Vickers, T. vd. (1988). *Privitization: An Economic Analysis*, MIT Press, Cambridge.
- Wolf, P. (1987). Stabilization and Structural Adjustment in Turkey, 1980-1985, German Development Institute, Berlin.
- Yağcı, F. (1984). Protection and Incentuies in Turkish Manufacturing: An Evolution of Policies and Their Impact in 1981, *Working Paper No: 660*, The World Bank, Washington DC.
- Yarar, B. (1999). Popüler Kültür, Futbol ve Siyaset, *Mürekkap Dergisi*, Sayı:13, Ankara, s.63-75.
- Yavuz, E. (1999). 1920'lerde İşçi Sınıfı ve İşçi Gözüyle Çalışma Sorunları, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.353-360.
- Yazıcı, E. (1996). *Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, Aktif yayınları, Ankara.
- Yeldan, E. (1994). *Türkiye Ekonomisinde Krizin Oluşumu 1990-1993*, Teksir Yayınevi, Ankara.
- Yeldan, E. (2002). Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler, *Praksis Dergisi*, Sayı:7, Ankara, s. 19-34.
- Yılmaz, K. (2005). Türkiye'de Kapitalizmin Gelişim Evreleri: Sermaye Birikimi, Sınıf Merkezli Bir Çerçeve, *Kapitalizm ve Türkiye I*, Derleyen: Fuat Ercan, vd. , Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, s. 87-100.
- Zaim, S. (1956). *İstanbul Mensucat Sanayinin Bünyesi ve Ücretler*, İktisat Fakültesi Yayını.
- Zencirkıran, M. (2002). *Sanayi Toplumundan Enformasyon Toplumuna Değişen Çalışma Hayatı ve 'Yeni Değerler'*, *Çalışma Yaşamında Dönüşümler*, Derleyen: Aşkın Keser, Ezgi Kitabevi, Bursa, s.169-189.

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında İstanbul'da doğan Hande Çelik, ilköğretimini 1992 yılında Trabzon 24 Şubat İlköğretim okulunda tamamladı. 1999 yılında İzmir Karşıyaka Anadolu Lisesini bitirdi. 1999-2003 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde Lisans eğitimi aldı. 2003-2004 yılları arasında Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Felsefe Grubu Tezsiz Yüksek Lisansını tamamlayıp, aynı yıl Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde araştırma görevliliğine, 2005 yılında aynı bölümde yüksek lisans programına başladı. 2004 yılından beri Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde araştırma görevine devam etmektedir.